

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju i Odsjek za klasičnu filologiju

Ivana Lučića 3

Tomislav Mokrović

KULT GRČKOG HEROJA DIOMEDA NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Magistarski rad

Mentor:

Dr. sc. Dino Demicheli, asistent

Komentor:

Dr. sc. Marina Bricko, red. prof.

Zagreb, rujan 2013.

Sadržaj:

1. Uvod.....	4
2. Koji Diomed?.....	5
3. Diomedovo podrijetlo.....	6
4. Diomed	
4.1. Jedan od Epigona.....	8
4.2. Diomed neposredno prije polaska u Troju.....	9
4.3. Opis Diomedove naravi.....	10
4.4. Diomedovi podvizi u Trojanskome ratu.....	13
4.4.1. Diomed i Odisej krađu Paladij.....	22
4.4.2. Događaji pred kraj Trojanskoga rata.....	25
4.4.3. Povratak iz Troje i odlazak u Italiju.....	26
5. Diomed u Italiji.....	29
5.1. Osnivanje gradova u Italiji.....	30
6. O Diomedovu svršetku i apoteozu.....	34
7. Diomedove ptice.....	37
8. Diomedov otok.....	47
9. Počeci Diomedova kulta.....	51
10. Tragovi Diomedova kulta na tlu Hrvatske.....	54
10.1. Palagruža – Diomedov otok.....	55
10.1.1. Arheološke kampanje.....	56
10.1.1.A Kampanja 2002. godine.....	60
10.1.1.B Kampanja 2003. godine.....	62
10.1.1.C Kampanja 2004. godine.....	63
10.1.1.D Kampanja 2005. godine.....	65
10.1.1.E Kampanja 2006. godine.....	67
10.1.1.F Kampanja 2007. godine.....	68
10.1.1.G Kampanja 2008. godine.....	69
10.1.1.H Kampanja 2009. godine.....	70
10.1.2. Pokretni nalazi.....	71
10.1.2.A Ulomci keramike s natpisom.....	72
10.1.2.B Novac.....	76
10.1.2.C Ostali nalazi.....	77

10.2. <i>Promunturium Diomedis</i> – rt Ploča.....	78
10.2.1. Arheološke kampanje.....	80
10.2.2. Izgled i funkcija svetišta.....	84
10.2.3. Pokretni nalazi.....	87
10.2.3.A Ulomci keramike s natpisom.....	87
10.2.3.B Ostali nalazi.....	91
10.3. Kako je ritual mogao izgledati?.....	93
10.4. Što se prinosilo i odakle su ti darovi?.....	94
10.5. Zašto su Palagruža i rt Ploča posvećeni Diomedu?.....	95
11. Diomed i drugi antički heroji u nastavi grčkoga jezika.....	97
12. Zaključak.....	99
13. Popis izvora.....	101
14. Popis literature.....	104
15. Popis slika.....	107
16. Popis fotografija pokretnih nalaza.....	110

1. Uvod

O grčkom heroju Diomedu pisali su brojni pisci. Još je velikan antičke književnosti, Homer, u svojoj *Ilijadi* opisao brojna njegova junačka djela pod Trojom. Liričar Mimnermo o njegovu je putovanju Jadranom spjevao elegiju, a u svojim ga stihovima spominju Ibik i Pindar. Svo bogatstvo helenističkoga znanja o Diomedu najbolje se očituje u Likofronovu spjevu *Aleksandra*, a o njegovoj važnosti svjedoči i to što ga slavni Vergilije spominje u svojoj *Eneidi*.

Nakon borbi pod Tebom kao jedan od epigona te brojnih junačkih djela pod zidinama slavnoga Ilija, zaplovio je sa svojim drugovima prema obali južne Italije te dalje na sjever, osnivajući putem brojne gradove i šireći grčku kulturu i prosvijećenost. Na svom je putu prošao i našim krajevima, a smrt ga je stigla na nekom od jadranskih otoka.

Namjera nam je ovim radom obuhvatiti sve relevantne izvore vezane uz Diomedov život i djela, njegova putovanja i kult. Rad je podijeljen na dvije cjeline. U prvoj se obrađuje sam heroj, njegovo podrijetlo i život, putovanja, ratovanje i junačka djela pod Trojom te njegov dolazak na Jadran, osnivanje gradova i smrt. Također, govori se i o njegovu kultu - njegovim začecima, razvoju te mjestima štovanja, a sve popraćeno citatima djela antičkih autora. Ukoliko nije drugačije navedeno, sve izvorne tekstove preveo je autor rada. U drugoj se cjelini obrađuje Diomedov kult na tlu Republike Hrvatske, točnije na Jadranskoj obali. U njoj ćemo navesti sva mjesta na našoj obali koja se u izvorima spominju kao mjesta Diomedova štovanja s posebnim naglaskom na lokalitete koji su arheološki potvrđeni. Oni će biti detaljno obrađeni te popraćeni nalazima keramike, novca i drugih predmeta otkrivenih tijekom arheoloških iskopavanja.

Kako je ovaj rad specifičan po tome što mora sadržavati i metodičku komponentu, želja nam je pokazati kako su ovakve naizgled nebitne teme i danas vrlo aktualne i izazivaju brojne polemike u znanstvenim krugovima. Također, ona svjedoči o snažnom utjecaju koji je grčki svijet imao na naše prostore, o brojnim trgovačkim vezama koje su postojale na Mediteranu te o važnosti antičke kulture općenito.

Nadamo se da ova tema može zainteresirati učenike i potaknuti ih na zanimanje za antičku kulturu i povijest te im ukazati na važnost antičkih pisaca i njihovih djela te pokazati da ista doista imaju uporište u arheološkim nalazima i da nisu puka izmišljotina. Nadamo se da ćemo uspjeti u njima probuditi znatiželju i istraživački duh te im ukazati na važnost očuvanja naše kulturne baštine.

2. Koji Diomed?

Smatramo kako je na početku ovoga rada važno točno razjasniti o kojem će Diomedu ovdje biti riječi. Naime, već je profesor Šime Ljubić uočio problem postojanja nekoliko mitskih likova koji se javljaju pod imenom Diomed te pitanja koji je od njih zapravo putovao našim krajevima.¹

Prvi je od njih kralj Diomed, div koji je živio u Trakiji na obali Crnoga mora, sin Aresa i Kirene, poznat po svoja četiri konja koji su se hranili ljudskim mesom, a koje je Heraklo ukrao kako bi izvršio svoje poslove.² Njihova imena, prema Higinu, bijahu *Lampus*, *Dinus*, *Xanthus* i *Podargus*.³ Kako je Heraklo mrtvim Diomedovim tijelom nahranio te konje, jasno je da on ne može biti „naš“ Diomed.

Kod Higinu nalazimo vijest o još jednom Diomedu, sinu Atlanta i Asterije, kojeg su također pojeli njegovi konji.⁴ Kako njega ne nalazimo kod drugih pisaca, možemo pretpostaviti da se zapravo radi o onom istom tračkom Diomedu.⁵

Kao treći Diomed javlja se slavni Argonaut Jazon koji se, prema talijanskom piscu iz 16. st., Nataleu Contiju, dok je bio učenik kentaura Hirona, nazivao Diomed.⁶ Ipak, ova je teza malo vjerojatna jer već iduće izdanje Contijeva djela iz 1637. g. umjesto Diomeda navodi ime *Dolomed*.⁷ Isto se ime navodi i u suvremenim izdanjima.⁸ Također, kako su Jazonova djela odlično opisana kod brojnih antičkih pisaca, od kojih je svakako najslavniji ep *Argonautika* Apolonija Rođanina, Diomeda ipak moramo tražiti drugdje, jer opise njegovih djela ne možemo dovesti u vezu s onima junaka Jazona.

Zadnji, četvrti Diomed, sin je Tideja, etolskog kralja, i Deifile, Adrastove kćeri. To je onaj slavni junak koji se po svojoj hrabrosti i lukavosti proslavio za vrijeme Trojanskoga rata.

¹ Š. Ljubić, *Predaje Jadranske - Historičko-kritička istraživanja o obstanu Diomeda Ilirskoga*, Književnik, god. 3, sv. 1, (Zagreb 1866.), str. 496.

² Apolodor, *Bibliotheca*, knjiga 2, V., 8

³ Higin, *Fabulae*, 30

⁴ Higin, *Fabulae*, 250

⁵ Š. Ljubić, *Predaje Jadranske - Historičko-kritička istraživanja o obstanu Diomeda Ilirskoga*, Književnik, god. 3, sv. 1, (Zagreb 1866.), str. 497.

⁶ Natale Conti, *Mythologiae*, knjiga 6, 8 (Frankfurt 1580.)

⁷ Š. Ljubić, *Predaje Jadranske - Historičko-kritička istraživanja o obstanu Diomeda Ilirskoga*, Književnik, god. 3, sv. 1, (Zagreb 1866.), str. 497.

⁸ Natale Conti, *Mitología*, knjiga 6, 8 (Universidad de Murcia 1988.), str. 422.

Upravo je to onaj Diomed koji je stigao i u naše krajeve, činio brojna junačka djela i kojem su ljudi podizali svetišta.⁹ O njemu ćemo govoriti u ovome radu.

3. Diomedovo podrijetlo

Diomedovo je grčko ime Διομήδης, pa se već iz etimologije njegova imena mogu iščitati neke njegove osobine. Naime, ako uzmemo u obzir da se ono sastoji od imenice Διός (genitiva imena Zeus) i glagola μήδομαι, ono bi značilo „onaj koji misli kao Zeus“, „božanski lukav“, „od Zeusa nadahnut“, a upravo su to njegove glavne osobine.

1. Diomed, rimska kopija Krezilove statue iz 430. g. pr. Kr., danas u Gliptoteci u Münchenu

Diomedov otac Tidej bio je Etoljanin, sin Eneja, kalidonskog kralja i Periboje. Zbog ubojstva svojih rođaka ujak Agrije prognao ga je iz Kalidona pa je ovaj utočište pronašao u Argu gdje se oženio Deifilom, kćerkom kraljaAdrasta, Diomedovom majkom.¹⁰

⁹Š. Ljubić, *Predaje Jadranske - Historičko-kritička istraživanja o obstanu Diomeda Ilirskoga*, Književnik, god. 3, sv. 1, (Zagreb 1866.), str. 497.

Postao je slavan kao jedan od sedmorice pod Tebom gdje je smrtno ranjen od Melanipa.¹¹ Osim toga, zanimljiv je i jer ga Mimnermo u jednom svom fragmentu spominje kao ubojicu Ismene, Antigone sestre.¹² O tome nikakve dokaze ne nalazimo niti kod jednog drugog antičkog pisca, osim na jednoj amfori iz 6. st. pr. Kr. (slika 2).

2. Tidej ubija Ismenu, detalj s korintske crno-figuralne amfore, 6. st. pr. Kr., danas u Louvreu

Prema *Ilijadi*, Diomed je bio malen dječak kad je njegov otac stradao pod zidinama Tebe, jer iz stihova čitamo:

Τυδέαδ' οὐ μέμνημαι, ἐπεὶ μ' ἔτι τυτθὸν ἔοντα
κάλλιφ', ὅτ' ἐν Θήβῃ σινάπῳ λετολαὸς Ἀχαιῶν.¹³

*A Tideja ne pamtim, kad me još malenog bio
ostavio, pod Tebom kad izginu ahejski narod.*

O Diomedovoj majci, Deifili, znamo tek da je bila kći argivskog kralja Adrasta i Amfitheje. Osim toga, ništa nam drugo nije poznato jer ju antički izvori ne spominju. Nalazimo ju na dva mjesta tek kod Apolodora.¹⁴

¹⁰ Apolodor, *Bibliotheca*, knjiga 1, VIII., 5

¹¹ Eshil, *Sedmorica protiv Tebe*, stihovi 377-394.

¹² Mimnermo, fr. 21 Allen

¹³ Homer, *Ilijada*, pjevanje 6, stihovi 222-223.

¹⁴ Apolodor, *Bibliotheca*, knjiga 1, VIII., 5 i knjiga 1, IX., 13

4.1. Jedan od Epigona

Susrevši se na pogrebu svojih očeva, sinovi sedmorice stradalih pod Tebom, među kojima je bio i Diomed, zakleli su se da će jednoga dana osvetiti svoje očeve i uništiti Tebu. Sebe su prozvali Epigonima, tj. potomcima ili onima koji su rođeni nakon što se sve to (bitka pod Tebom) dogodilo.¹⁵ Desetak godina kasnije uslijedio je drugi Tebanski rat ili rat Epigona. U njemu su, osim Diomeda, sudjelovali i Egijalej, Alkmeon, Amfiloh, Eurijal, Promah, Stenel i Tersandar o čemu piše Apolodor.¹⁶ Zanimljivo je da i Pauzanija donosi popis Epigona, ali navodi njih čak jedanaest: Adrast, Egijalej, Alkmeon, Amfiloh, Diomed, Eurijal, Polidor, Promah, Stenel, Tersandar i Timej.¹⁷

Sve ih je predvodio Alkmeon, a pridružile su im se i snage iz Mesenije, Arkadije, Korinta i Megare. Ključna bitka zbila se kod Glise, grada u Beotiji. Prema Pauzaniji, nakon što su Epigoni pokorili Tebance, ovi su, poslušavši proroštvo vrača Tiresije, napustili Tebu, a Epigoni su kao kralja postavili Tersandra.¹⁸

Po povratku iz rata, nakon što je kralj Adrast saznao da je pod Tebom izgubio sina Egijaleja, umro je od tuge, a na argivskom prijestolju naslijedio ga je Diomed koji se zatim oženio Egijalejevom kćeri Egijalijom, jer je ovaj bio oženjen njegovom sestrom Kometo.¹⁹ Time je postao jedan od najmoćnijih vladara u Grčkoj.

Za to su vrijeme u Kalidonu, domovini njegova oca Tideja, sinovi Agrija pod vodstvom Terzita učinili prevrat te s prijestolja svrgnuli Eneja, Diomedova djeda, i postavili svoga oca za kralja. Saznavši to Diomed je, uz pomoć prijatelja Alkmeona, jednog od Epigona, napao Kalidon, pobio sve izdajice i na prijestolje vratio svoga djeda. Terzit i Onhest uspjeli su pobjeći na Peloponez, a Agrije je počinio samoubojstvo.²⁰ Kako je Enej bio u poodmakloj dobi, prijestolje je prepustio Andremonu, svom zetu, te se zaputio u Arg zajedno s Diomedom. Putem su ih presreli Terzit i Onhest i ubili ga. Na mjestu gdje je ubijen, u Arkadiji, Diomed je djedu u čast osnovao grad Enoju.²¹

¹⁵Riječ dolazi od glagola ἐπὶ γένεσιν = *nakon koga se roditi*. οἱ ἐπὶ γενόμενοι ima značenje *potomci*, pa su onda oni οἱ Ἐπίγονοι

¹⁶Apolodor, *Bibliotheca*, knjiga 3, VII., 2

¹⁷Pauzanija, *Opis Grčke*, knjiga 2, XX., 5

¹⁸Pauzanija, *Opis Grčke*, knjiga 9, V., 14

¹⁹Trifiodor, *Zauzeće Ilija*, stih 159.

²⁰Diodor Sikulski, *Bibliotheca Historica*, knjiga 4, 34-35

²¹Pauzanija, *Opis Grčke*, knjiga 2, XXV., 2

Smatramo da je važno napomenuti kako oko ovih događaja postoje neslaganja. Tako Pauzanija kaže da je Enej umro od starosti u Argu i pokopan na mjestu koje je nazvano Enoj, da je Diomedu u Kalidonu pomogao Stenel jer je Alkmeon bio prezauzet vlastitim poslovima,²² a Higin cijeli događaj smješta u razdoblje nakon pada Troje.²³ Smatramo to malo vjerojatnim jer prema svim antičkim izvorima o kojima će u nastavku biti više riječi, Diomed je netom nakon povratka iz Trojanskoga rata zaplovio put Jadrana te više nije boravio u Grčkoj.

Nekoliko godina nakon ovih događaja Diomed se javlja kao jedan od prosaca lijepe Helene.²⁴ Zbog toga je bio vezan Tindarejevom zakletvom da će braniti čast muškarca kojeg Helena odabere za muža i čuvati njihov brak od svih koji mu budu prijetnja.²⁵ Helena odabere Menelaja za muža.²⁶ Nakon što ju je Paris oteo, Agamemnon je okupio sve prosce vezane zakletvom kako bi krenuli na Troju i vratili Helenu. Pod zidine Troje krenuo je i Diomed.

4.2. Diomed neposredno prije polaska u Troju

U Aulidi, mjestu na kojem su se okupili ahejski vladari, Diomed je upoznao Odiseja. Njih su dvojica uživala najveće povjerenje Agamemnona o čemu nam svjedoči podatak da su bili među nekolicinom onih koji su saznali za Agamemnonov plan da žrtvuje svoju kćer.²⁷ Naime, Kalhant je rekao Agamemnonu da će, ukoliko želi da se podigne povoljan vjetar kojim će moći zaploviti prema Troji, morati žrtvovati svoju kćer Ifigeniju božici Artemidi.²⁸ Cijelu priču donosi nam Euripid u svojoj poznatoj tragediji *Ifigenija u Aulidi*. Nakon što se sama odlučila žrtvovati, Grci su krenuli put Troje.

Diomed, iako najmlađi od svih ahejskih kraljeva, bio je jedan od najiskusnijih i najhrabrijih, obzirom da se i prije Trojanskoga rata borio pod Tebom. Također, smatran je najjačim i najvještijim ratnikom, odmah nakon Ahileja, a bio je i pod zaštitom bogova, točnije

²²Pauzanija, *Opis Grčke*, knjiga 4, XXXV., 1

²³Higin, *Fabulae*, 175

²⁴Apolodor, *Bibliotheca*, knjiga 3, X., 8 i Higin, *Fabulae*, 81

²⁵Euripid, *Ifigenija u Aulidi*, stihovi 57-69.

²⁶Ibid., 70-71.

²⁷Ibid., 106-107.

²⁸Ibid., 89-94.

božice Atene.²⁹ U rat je, prema Homeru, krenuo s osamdeset brodova. Prema Higinu, imao ih je trideset.³⁰ Uz njega su, kao njegovi vjerni prijatelji, išli Stenel i Eurijal.³¹

Kao oružje nosio je Diomed štit za prsa izrađen od samoga Hefesta, a preko ramena lavlju kožu.

...ἀὐτὰρ ἂν ὤμοισιν Διομήδεος ἱπποδάμοιο
δαιδάλεον θώρακα, τὸν Ἥφαιστος κάμε τεύχων.³²

...(ne bi li) i s pleća Diomeda konjokrote
(uzeli) urešen štit, oružje koje je s marom izradio Hefest.

ὦς φάθ', ὃ δ' ἄμφ' ὤμοισιν ἐέσσατο δέρμαλέοντος
αἴθωνος μεγάλιο ποδηνεκές, εἴλετο δ' ἔγχος.³³

Takoreče, a oko pleća navuče kožu velikog sjajnog lava
koja mu je sezala do nogu, i uzme koplje.

4.3. Opis Diomedove naravi

Smatramo kako je za dobivanje potpune slike o Diomedu bitno ukratko opisati neke njegove najvažnije osobine. Za to će nam najbolje poslužiti citati samoga Homera koji gotovo u tančine opisuje sve Diomedove vrline. Jedan takav opis nalazimo u petom pjevanju *Ilijade*:

Τυδεΐδην δ' οὐκ ἄν γυνόιης ποτέ ροισι μετείη
ἢ ἐμετὰ Τρώεσσιν ὀμιλέοι ἤ μετ' Ἀχαιοῖς.
θῦνε γὰρ ἄμπε δῖον ποταμῷ πλήθοντι ἐοικώς
χειμάρρῳ, ὅς τ' ὤκαρέων ἐκέδα σσεγεφύρας·
τὸν δ' οὔ τ' ἄρτε γέφυραι ἐεργμέναι σχανόωσιν,
οὔ τ' ἄρα ἔρκεαι ἴσχει δάλωάων ἐριθηλέων
ἐλθόντ' ἐξαπίνης ὅτ' ἐπιβρίση Διὸς ὄμβρος·
πολλὰ δ' ὑπ' αὐτοῦ ἔργα κατήριπε κάλ' αἰζηῶν.

²⁹Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 1-8.

³⁰Higin, *Fabulae*, 97.

³¹Higin, *Fabulae*, 97.

³²Homer, *Ilijada*, pjevanje 8, stihovi 194-195.

³³Homer, *Ilijada*, pjevanje 10, stihovi 177-178.

ὦς ὑπὸ Τυδεΐδῃ πυκινὰ ἰκλονέοντο φάλαγγες
Τρώων, οὐδ' ἄρα μιν μίμνον πολέες περ ἔοντες.³⁴

*A nisi mogao razabrati gdje je među njima
Tidejević, je li s Trojancima ili s Ahejcima.
Jer jurio je po polju nalik nabujaloj rijeci
snježnoj, koja brzo teče rušeći nasipe,
i koju ne mogu zadržati niti debeli nasipi,
niti zaustaviti ograde bujnih vrtova
kada iznenada navali Zeusova kiša.
A mnoga djela snažnih momaka pod njome propadnu.
Tako su pred Tidejevićem pobjegle guste čete
Trojanaca, niti su ga mnogi dočekali.*

Koliko straha Diomed zadaje Trojancima čitamo iz Parisovih riječi:

οὐτῶκεν καὶ Τρῶες ἀνέπνευσαν κακότητος,
οἷτέ σε πεφρίκασι λέονθ' ὥς μηκάδε σῆλγες.³⁵

*Tako bi predahnuli od jada Trojanci,
koji sad dršću pred tobom kao meketave koze pred lavom.*

Isti strah vidimo i u molitvi koju Trojanke upućuju božici Ateni:

πότνι Ἀθηναίη ῥυσίπτολι δῖα θεάων
ἄξον δὴ ἔγχος Διομήδεος, ἥ δέ καί αὐτὸν
πρηνέα δὸς πεσέειν Σκαιῶν προπάροιθε πυλάων,
ὄφρα τοιαῦτί κανῶνδου καὶ δεκαβοῦς ἐνὶ νηῶ
ἦν ἰς ἡκέστας ἱερεύσομεν, αἶκ' ἑλέσης
ἄστυ τε καὶ Τρώων ἀλόχους καὶ νήπια τέκνα.³⁶

*Gospodarice Ateno, zaštitnice grada, boginjo divna,
Diomedovo koplje prelomi, i daj
da na zemlju padne pred Skejskim vratima,*

³⁴Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 85-94.

³⁵Homer, *Ilijada*, pjevanje 11, stihovi 382-384.

³⁶Homer, *Ilijada*, pjevanje 6, stihovi 305-310.

*pa ćemo odmah u hramu dvanaest goveda
bijelihneukroćenih žrtvovati, ne bi li se smilovala
gradu i trojanskim ženama i dječici ludoj.*

Birane riječi upućuje mu stari Nestor, nazivajući ga hrabrim i mudrim:

τοῖσι δ' ἀνιστάμενος μετεφώνεεν ἰππότην Νέστορ·
Τυδεΐδην περὶ μὲν πολέμῳ ἔνικα ρτερὸς ἔσσι,
καὶ βουλῇ μετὰ πάντας ὁμήλικας ἔπλευν ἄριστος.
οὐ τίς τοι τὸν μῦθον ὀνόσσειται ὄσσοι Ἀχαιοί,
οὐδὲ πάλιν ἔρξει· ἀτὰρ οὐτέλοσ' ἵκεο μύθων.
ἦ μὲν καὶ νέος ἔσσι, ἐμὸς δέ κε καὶ πάϊς ἔης
ὀπλότατος γενεῇ φιν· ἀτὰρ πεπνυμένα βάζεις
Ἀργείων βασιλῆας, ἐπεὶ κατὰ μοῖραν ἔειπες.³⁷

*A među njima ustavši se progovori konjanik Nestor:
Tidejeviću, u boju si snažniji,
i u vijeću bolji od svih svojih vršnjaka.
Nitko ti od tolikih Ahejaca neće riječ pokuditi
niti natrag odgovoriti; ali nisi riječi doveo do kraja.
Jer mlad si, a meni bi po rođenju mogao
biti najmlađi sin; ali razumno zboriš za
argivske kraljeve, kad govoriš kako dolikuje.*

U šestom pjevanju *Ilijade* Hektorov brat Helen ovako opisuje Diomedove ratne vještine:

ὄνδ' ἔγ' ὡκάρτιστον Ἀχαιῶν φημι γενέσθαι.
οὐδ' Ἀχιλῆα ποθ' ὥδέ γ' ἔδειδιμεν ὄρχαμον ἀνδρῶν,
ὄν περ φασιθεῖς ἔξεμμεναι· ἀλλ' ὅδε λίην
μαίνεται, οὐδέ τίς οἱ δύναιται μένος ἰσοφαρίζειν.³⁸

*Ja kažem da je on najjači Ahejac od svih,
ni Ahileja se nekoć nismo toliko bojali,
koji se kažu od boginje rodio; ali se taj odveć*

³⁷Homer, *Ilijada*, pjevanje 9, stihovi 52-60.

³⁸Homer, *Ilijada*, pjevanje 6, stihovi 98-101.

razbijesnio, i s njegovom se snagom nitko mjeriti ne može.

4.4. Diomedovi podvizi u Trojanskome ratu

Peta knjiga *Ilijade* započinje božicom Atenom koja Diomedu u srce stavlja hrabrost i neustrašivost te plamteće buktinje na njegov štit i kacigu.

ἔνθ' αὖ Τυδείδῃ Διομήδεϊ Παλλὰς Ἀθήνη
δῶκε μένος καὶ θάρσος, ἴν' ἔκδηλος μετὰ πᾶσιν
Ἀργεῖοι σιγένοιοι δὲ κλέος ἐσθλὸν ἄροιτο·
δαῖεο ἰέκκορυθόσ τε καὶ ἀσπίδος ἀκάματον πῦρ
ἀστέρ' ὅπῳ ρινῶν ἐναλίγκιον, ὅς τε μάλιστα
λαμπρὸν παμφαίνῃσι λελούμενος ὤκεανοιο·
τοῖόν οἱ πῦρ δαῖεν ἀπὸ κρατός τε καὶ ὤμων,
ᾧ ρσεδέμιν κατὰ μέσσον ὄθι πλεῖστοι κλονέοντο.³⁹

*Tad je Palada Atena Tidejeviću Diomedu dala
smjelost i junaštvo, da među svim Argejcima bude
ugledan te slavu i hvalu stekne;
zapali mu na šljemu i štitu neumornu vatru
nalik ljetnoj zvijezdi, što najvećim sjajem
svijetli okupavši se u Okeanu;
takvu mu vatru zapali na glavi i ramenima,
a zatim ga potisne u sredinu gdje bijaše najveći metež.*

Diomed se uključuje u rat i ubija mnoge trojanske junake među kojima Fegeja, Hiperiona, Aba, Polida, Ksanta te dva Prijamova sina - Ehemona i Hromija. Uspio ga je nakratko zaustaviti Pandar ranivši ga strijelom.⁴⁰ Diomed, ljutit zbog toga, upućuje molbe svojoj zaštitnici Ateni moleći je da ovoga ubije.⁴¹ Na to mu ona odvrća:

‘θαρσῶν νῦν Διομήδεσ' ἐπὶ Τρώεσσι μάχεσθαι·
ἐν γάρ τοι στήθεσσι μένος πατρῶιον ἦκα

³⁹Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 1-9.

⁴⁰Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 95-100.

⁴¹Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 115-120.

ἄτρομον, οἷον ἔχεσσεσά κεσπαλοσι πτότα Τυδεύς·
 ἀχλὺν δ' αὖτοι ἀπ' ὀφθαλμῶν ἔλινον ἥπριν ἐπῆεν,
 ὄφρ' εὖ γιγνώσκῃς ἡμὲν θεὸν ἡδὲ καὶ ἄνδρα.
 τῶν ὕναί κε θεὸς πειρώμενος ἐνθάδ' ἵκηται
 μή τις σὺ γ' ἀθανάτοισι θεοῖς ἀντικρὺ μάχεσθαι
 τοῖς ἄλλοις· ἀτὰρ εἴ κε Διὸς θυγάτηρ Ἀφροδίτη
 ἔλθῃσ' ἐς πόλεμον, τήν γ' οὐτά μεν ὀξείχαλκῳ.⁴²

*Ne boj se, Diomede, zaratiti s Trojancima;
 jer ja ti u prsa stavih neustrašivo očinsko srce,
 kakvo je imao štitotresnikonjanik Tidej;
 a skinuh ti maglu s očiju koja ih je prije zastirala,
 da možeš dobro raspoznati svakog boga i čovjeka.
 Ako sad koji bog dođe želeći te iskušavati
 da se nisi s drugim besmrtnim bogovima borio;
 ali ako Zeusova kći Afrodita dođe
 u boj, mjedenom ju oštricom rani.*

Za to vrijeme Eneja, sin božice Afrodite, zajedno s Pandarom priprema bojna kola kako bi napao Diomeda. Dolazi do sukoba u kojem Diomed kopljem ubija Pandara te, bez oružja, navaljuje na Eneju velikim kamenom:

ὃ δ' ἔχερμάδιον λάβε χειρὶ
 Τυδεΐδης μέγα ἔργον· οὐδ' οὐδ' οὐ γ' ἄνδρε φέροιεν,
 οἷον ὕνβροτοί εἰς· ὃ δέ μιν ῥέα πάλλε καὶ οἶος.
 τῷ βάλεν Αἰνείαο κατ' ἰσχίον· ἐνθά τε μῆρὸς
 ἰσχίῳ ἐνστρέφεται, κοτύλην δέ τέ μιν καλέουσι·
 θλάσσε δέ οἱ κοτύλην, πρὸς δ' ἄμφω ῥῆξε τένοντε·
 ὥς ἐδ' ἀπὸ ῥινὸν τρηχὺς λίθος· αὐτὰρ ὄγ' ἥρως
 ἔστη γυνὴ ξέρι πῶν καὶ ἐρείσατο χειρὶ παχείῃ
 γαίης· ἀμφὶ δ' ἔδ' ὅσσε κελαϊνὴν ὑξέ κάλυψε.⁴³

A Tidejević uze rukom veliki kamen

⁴²Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 124-132.

⁴³Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 303-310.

gromadu koju ne bi mogla podići dva junaka,
 kakvi su sada smrtnici; ali taj ga lako i sam baci.
 Pogodi Eneju u kuk ondje gdje se stegno
 savija u kuk, a nazivaju ga čašica;
 slomi mu čašicu, i prekine obje žile;
 hrapavi kamen oguli mu kožu; ali junak
 uspravan osta, samo na koljena pade i čvrstom rukom se odupre
 o zemlju; a oba mu oka noć crna pokrije.

3. Diomed napada Eneju, detalj s antičkog crveno-figuralnog kratera Tyszkiewicz slikara, iz Kanina, oko 480. g. pr. Kr., danas u *Museum of fine arts* u Bostonu

Diomed u tom trenutku ima priliku ubiti Eneju no u zadnji ga čas spašava Afrodit.⁴⁴ Diomed, imajući na umu riječi božice Atene, trkom kreće za Afroditom i ranjava je u zapešće:

ἀλλ' ὅτε δὴ ῥ' ἐκίχανε πολὺν καθ' ὄμιλον ὀπάζων,
 ἔνθ' ἐπορεζάμενος μεγαθύμου Τυδέος υἱὸς
 ἄκρη νοῦτα σεχεῖρα μέταλμενος ὄξεϊ δουρὶ
 ἀβληχρὴν εἴθαρ δέ δόρυ χροὸς ἀντετόρησεν
 ἀμβροσίου διὰ πέπλου, ὅνοί Χάριτες κάμονα ὑταί,
 πρυμνὸν ὕπερθέναρος ῥέεδ' ἄμβροτο ναῖμα θεοῖο
 ἰχώρ, οἷός περ τε ῥέει μακάρεσσι θεοῖσιν·

⁴⁴Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 311-320.

οὐ γὰρ σῆτον ἔδουσ', οὐ πίνουσ' αἴθοπα οἶνον,
τοῦνεκ' ἀναίμονές εἰσι καὶ ἀθάνατοί καλέονται.⁴⁵

*Ali kad je stigao prolazeći kroz silno mnoštvo,
onda se ispruži sin junačine Tideja,
skoči i pogodi je u vrh nježne ruke oštrim kopljem,
a koplje odmah probode joj kožu
kroz ambrozijski peplos, koji suistkale same Harite,
kroz vrh dlana; a poteče besmrtna krv božice
Ihor, koji kod blaženih bogova teče;
jer ne jedu kruh, niti piju žarkasto vino,
zato su bez krvii nazivaju se besmrtnici.*

Božica, ispustivši glasan krik, hitro odlazi na Olimp ostavivši sina na milost i nemilost Diomedu, no tada se pojavljuje Apolon koji ga uzima u ruke i spašava zaogrnuvši ga gustom maglom.⁴⁶ Diomed, ohrabren Ateninom zaštitom, kreće i na boga Apolona želeći ga svladati kako bi mogao dokrajčiti Eneju, no nakon tri nasrtaja Apolon ga upozorava da nije ravan besmrtnicima i da ne dolikuje da se s njima sukobljava.⁴⁷ Diomed, poštujući ga, odustaje od daljnjih napada. Ipak, Apolon odlazi Aresu, bogu rata, nagovarajući ga kako treba što prije otići pod Troju jer se Diomed toliko osokolio da je spreman sukobiti se i sa samim Zeusom.⁴⁸ Ovaj ga posluša i odlazi u Troju gdje potiče kralja Prijama da što prije napadne Grke. Započinje novi sukob u kojem se obje strane junački bore, no Diomed, ugledavši pokraj Hektora boga Aresa, poziva svoje ljude da se ne bore protiv boga već da se povuku prema lađama.⁴⁹ Božice Atena i Hera, vidjevši da Grcima prijeti opasnost, dolaze im u pomoć.⁵⁰ Atena zatim hrabri Diomeda govoreći mu da se ne mora plašiti niti jednog besmrtnika jer ima njezinu zaštitu te da će zajedno pobijediti Aresa i otjerati ga iz bitke.⁵¹ Zajedno se penju na bojna kola i kreću u napad:

⁴⁵Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 334-342.

⁴⁶Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 343-346.

⁴⁷Ibid., stihovi 440-442.

⁴⁸Ibid., stihovi 455-459.

⁴⁹Ibid., stihovi 601-606.

⁵⁰Ibid., stihovi 711-718.

⁵¹Ibid., stihovi 827-834.

λάζετο δὲ μάστιγα καὶ ἡνία Παλλὰς Ἀθήνη·
αὐτίκ' ἐπ' Ἄρηϊ πρῶτ' ἔχε μὲν νυχασίππους.⁵²

*A uze bič i uzde Palada Atena;
i smjesta kopitonoge konje na Aresa prvog upravi.*

αὐτὰρ Ἀθήνη
δῦν' Ἄϊδος κυνέην, μή μιν ἰδοὶ ὄβριμος Ἄρης.⁵³

*... a zatim Atena
uze Hadov šljem, kako je ne bi vidio silni Ares.*

οἷδ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦσαν ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰόντες,
πρὸςθεν Ἄρης ὠρέξαθ' ὑπὲρ ζυγὸν ἡνίαθ' ἵππων
ἔγχεϊ χαλκείῳ μεμαῶς ἀπὸ θυμὸν ἐλέσθαι·
καὶ τό γε χειρὶ λαβοῦσα θεὰ γλαυκῶπις Ἀθήνη
ᾧ σενὺ πέκδι φροιοέτωσιον ἀΐχθηναι.
δεύτερος αὖθ' ὠρμαῖτο βοῆν ἀγαθὸς Διομήδης
ἔγχεϊ χαλκείῳ ἐπέρεισε δὲ Παλλὰς Ἀθήνη
νείατον ἐς κενεῶνα ὄθι ζωννύσκετο μίτρη·
τῆρ' ἀμιν οὔτα τυχόν, διὰ δὲ χροάκαλὸν ἔδαψεν,
ἐκ δὲ δόρυ σπᾶσεν αὔτις.⁵⁴

*A kada oni bijahu blizu jedan drugome,
naprijed se Ares s mjedenim kopljem protegne
iznad jarma i uzda konja želeći mu uzeti dušu;
asjajnooka božica Atena rukom uhvativši
koplje baci ga pod kola da odleti u prazno.
A zatim Diomed, grlati boжник, navalio mjedenim
kopljem; a Palada Atena zarine ga neočekivano u
slabine gdje je opasavao mjedeni opasač;
tu ga dakle ranivši, lijepuje kožu rastrgao,*

⁵²Ibid., stihovi 840-841.

⁵³Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 844-845.

⁵⁴Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 850-859.

a zatim izvuče koplje.

Ares, zaurlavši glasom desettisuća muškaraca, ranjen pobjegne s bojnoga polja.⁵⁵ Time je Diomed postao jedini smrtnik koji je u jednom danu uspio raniti dvoje besmrtnika.

Za to je vrijeme Prijamova supruga okupila trojanske žene u Ateninu hramu na akropoli te se zavjetovala da će joj, ako slomi Diomedovo koplje, žrtvovati dvanaest junica i najljepše i najveće trojansko platno.⁵⁶ Božica se oglušila na te molbe, a dok su se one molile hrabri je trojanski junak Glauk, sin Hipoloha, izazvao Diomeda na dvoboj, a ovaj, zadivljen njegovom hrabrošću zatraži da mu kaže tko je i odakle.⁵⁷ Na to mu Glauk ispriča kako je potomak slavnoga Belerofonta.⁵⁸ Diomed, sjetivši se da je njegov djed Enej ovoga jednom ugostio, zaključi da njih dvojica također moraju biti prijatelji te da se neće boriti, a u znak prijateljstva razmijenili su oružje.⁵⁹ Ipak, Diomed, lukav kakav je bio, u zamjenu je dao brončani štit, a od Glauka je primio zlatni.⁶⁰

⁵⁵Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stih 860.

⁵⁶Homer, *Ilijada*, pjevanje 6, stihovi 84-96.

⁵⁷Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 123-156.

⁵⁸Belerofont je unuk Sizifa poznat po tome što je ubio čudovišnu Himeru i ratovao s Amazonkama. Ime je dobio zato što je ubio korinskog tiranina Belera. Više o njemu piše Apolodor u *Bibliotheca*, knjiga 2, III., 1

⁵⁹Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 215- 232.

⁶⁰Iz ove se scene u engleskom jeziku razvila fraza „*Diomedian swap*“.

4. Diomed i Glauk razmjenjuju oružje, atička crveno-figuralna pelika Hasselmannova slikara, iz Gele, oko 420. g. pr. Kr., dio kolekcije Nocera, danas u *Museo Regionale Archaeologico* u Geli

Idućega dana Agamemnon i Menelaj odlučili su poslati uhode u Troju kako bi saznali što neprijatelj kani učiniti. Kao dobrovoljac javio se Diomed te odabrao Odiseja da ide uz njega. U isto to vrijeme u Troji je Hektor poslao Dolona, brzog trkača, da kao uhoda ode do ahejskih šatora, no na putu su ga presreli Diomed i Odisej.⁶¹ Ovaj im ispriča sve što je znao o planovima Trojanaca te im ispriča da se na njihovoj strani bori i kralj Rez, slavan po svojim konjima.⁶²

τοῦδ' ἡ καλλίστουσι πρὸς ἰδὸν ἡδὲ μεγίστους·
λευκότεροι χιόνοσ, θεείνδ' ἀνέμοισιν ὁμοῖοι.⁶³

*Vidjeh njegove prekrasne i velike konje;
bjelji od snijega, a trče nalik vjetrima.*

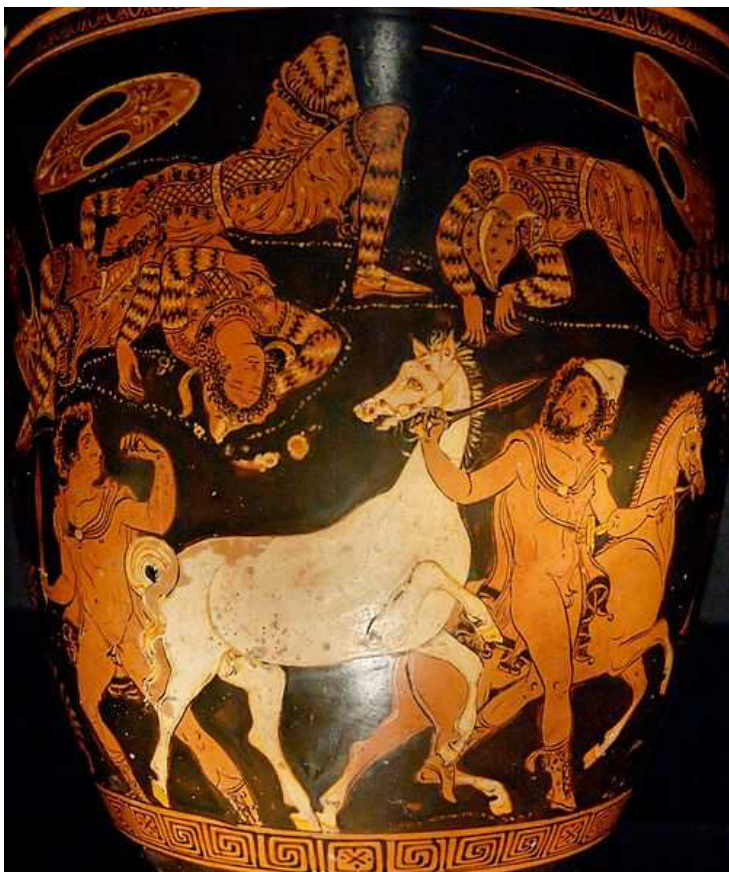
⁶¹Homer, *Ilijada*, pjevanje 10, stihovi 400. i dalje

⁶²Rez, trački kralj, prema Apolodor, *Bibliothecae*, knjiga 1, III., 4., sin je riječnoga boga Strimona i jedne od Muza, a odgojila ga je gorska nimfa. O njemu je Euripid napisao istoimenu tragediju.

⁶³Homer, *Ilijada*, pjevanje 10, stihovi 436-437.

5. Diomed i Odisej hvataju Dolona, krater Dolonova slikara, iz Lukanije, oko 380. g. pr. Kr., danas u *British Museumu*

Diomed, sretan što je uspio doznati toliko korisnih informacija, odluči da Dolona ipak ne može pustiti već mu, prije nego je ovaj uopće stigao moliti za život, mačem odsiječe glavu.⁶⁴ Slijedeći upute koje su dobili Diomed i Odisej zapute se prema mjestu gdje je bio smješten kralj Rez i njegova vojska. Diomed se ušulja i u snu ubije Reza i dvanaest njegovih vojnika, a Odisej za to vrijeme skupi Rezove konje te ih odvede iz Troje.⁶⁵

6. Diomed i Odisej kradu konje kralja Reza, apulijska crveno-figuralna situla Likurgova slikara, oko 360. g. pr. Kr., danas u *Museo Nazionale Archaeologico* u Napulju

Idućega dana Diomed i Hektor ponovo su se sukobili u bitci u kojoj je Hektor umalo nastradao od Diomedova koplja, no spasila ga je kaciga koju mu je dao Apolon. Diomed, ljut što mu Hektor stalno uzmiče, poviče za njim.

⁶⁴Homer, *Ilijada*, pjevanje 10, stih 456.

⁶⁵Apolodor, *Epitome*, 4, IV.

ἐξαὖν ὤννεφ' ὕψος θάνατον κύον· ἦ τέ τοι ἄγχι
ἦλθε κακόν· νῦν αὖ τίς ἔρυσσ' ἀποφ' οἴβοιο Ἀπόλλων
ῥ' ἔμελλε σφ' ὕψος θάνατον κύον· ἦ τέ τοι ἄγχι.⁶⁶

*Sada si opet utekao smrti, pseto! Već ti je blizu
bilo došlo zlo; sada te opet Feb Apolon spasio
kome se moliš kad ideš prema zveketu kopalja.*

Dok je on to govorio Paris ga strijelom pogađa u desnu nogu zbog čega se ovaj mora povući iz bitke.⁶⁷ Ipak, ne ostaje mu dužan već ga zasipa brojnim pogrđama.

τοξότα λωβητὴρ κέρρα γλαῖε παρθενοπίπα
εἰ μὲν δὴ ἀντίβιον σὺν τεύχεσι πειρηθείης,
οὐκ ἄν τοι χραίσμησι βιδὸς καὶ ταρφέ εἰοί·
νῦν δέ μ' ἐπιγράψας ταρσὸν ποδὸς ἐΰχεαι αἰὲς ὅπως.
οὐκ ἄλγ' ὦ, ὥς εἴ με γυνὴ βάλοι ἢ πάϊς ἄφρων·
κωφὸν γὰρ βέλος ἀνδρὸς ἀνάγκη δοῖ οὐ τι δα νοῖο.
ἦ τ' ἄλλως ὑπ' ἐμεῖο, καὶ εἴ κ' ὀλίγον περ ἐπαύρη,
ὅξ' ὑβέλος πέλεται, καὶ ἀκήριον αἴψα τίθησι.
τοῦ δ' ἐγὼ νυναικὸς μέντ' ἀμφὶ δρυφοῖ εἰσι παρειαί,
παῖδες δ' ὀρφανικοὶ· ὁ δέ θ' αἶματι γαῖαν ἐρεῦθων
πύθεται, οἶωνοὶ δ' ἐπερὶ πλέεσσ' ἔγυναικες.⁶⁸

*Strijelče, zlostavljaču, djevojčaru, poznat po luku,
o da si se ogledao sa mnoom u oružju prsa o prsa,
ne bi ti pomogle ni luk iguste strijele;
a sad si me ogrebao po tabanu i time se dičiš.
Ne marim, jer kao da me žena ili bezumni dječak ranio;
jer tupa je strijela slabića i nitkova;
drugačija je pak moja oštra strijela, čak i ako čovjeka
samo mrvicu dotakne, odmah mu oduzima život.
A njegovoj su ženi izgrebana oba obraza,*

⁶⁶Homer, *Ilijada*, pjevanje 11, stihovi 362-364.

⁶⁷Homer, *Ilijada*, pjevanje 11, stihovi 375-380.

⁶⁸Homer, *Ilijada*, pjevanje 11, stihovi 385-395.

*a djeca su ostala siročad; a on topeći zemlju krvlju
trune, a oko njega je više ptica nego žena.*

U dvadesetitrećem pjevanju *Ilijade*, tijekom održavanja pogrebnih igara u čast Patrokla, Diomed iznova pokazuje svoju vještinu i spretnost. Naime, iako ranjen, uspio je pobijediti u svim igrama u kojima se natjecao. Tako je pobijedio vojnika Eumela u natjecanju kolima te umalo ubio Ajanta u borbi pod oklopima.⁶⁹ Kao nagradu primio je ženu vještu u svim umjetnostima te tronožac.⁷⁰

4.4.1. Diomed i Odisej krađu Paladij

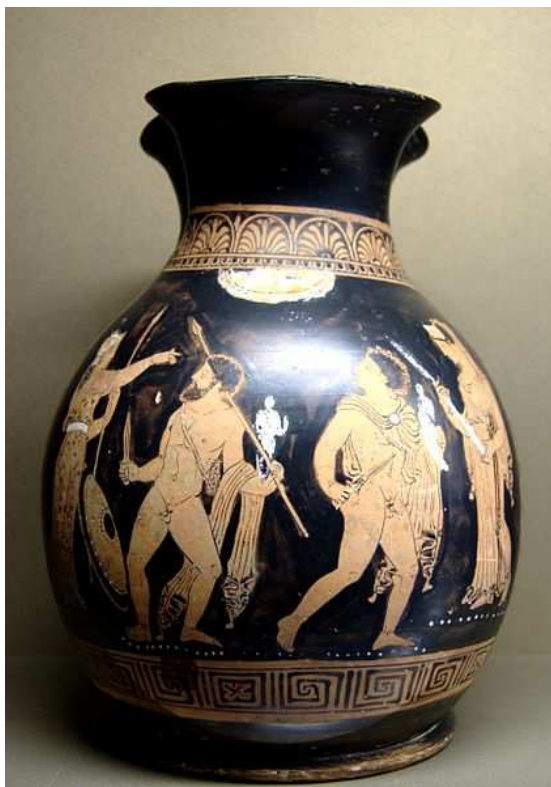
Nakon što je Helen, sin trojanskoga kralja Prijama i kraljice Hekube te brat proročice Kasandre, u trenutku nesmotrenosti shrvan tugom zbog smrti Parisa otkrio Grcima da Troja neće pasti sve dok se drvena statua Paladija ne iznese izvan njenih zidina, Diomed i Odisej upute se tajnim podzemnim prolazom u trojansku tvrđavu.⁷¹ Odisej se prerušio u prosjaka, no prepoznala ga je Helena koja mu je rekla gdje se statua nalazi. Nakon što su se ušuljali u Atenin hram u kojem je statua stajala, ubili su usnule stražare, Diomed je uzeo Paladij te su se zaputili prema lađama.⁷²

⁶⁹Homer, *Ilijada*, pjevanje 23, stihovi 380. i dalje

⁷⁰Homer, *Ilijada*, pjevanje 23, stih 511.

⁷¹Paladijem se nazivala vrlo stara drvena statua ili slika Palade Atene za koju su Trojanci vjerovali da im štiti grad, a koja se nalazila u svetištu na vrhu trojanske akropole. Prema legendi, nakon pada Troje Eneja ju je donio u Italiju.

⁷²*Mala Ilijada*, fragment 1

7. Diomed i Odisej kradu Paladij, apulska crveno-figuralna oinochoa *Allioupersis* slikara, iz Kalabrije, oko 350. g. pr. Kr., danas u Louvreu

Prema *Maloj Ilijadi*, dok su se tijekom noći vraćali prema lađama Odisej je koračao iza Diomeda koji je nosio Paladij.⁷³ U jednom trenutku Diomed je ugledao sjenu čovjeka koji izvlači mač i kreće na njega. Okrenuo se i ugledao Odiseja. U zadnji ga je čas uspio svladati, zavezati mu ruke te ga je svezanog odveo u tabor. Ovaj je rekao da ga je htio ubiti kako bi njemu pripala čast da dobije Paladij.⁷⁴ Kako je Odisej bio jedan od ključnih junaka vezanih uz pad Troje, Diomed je odlučio ne kazniti ga. Daljnja sudbina Paladija nije sasvim sigurna. Prema Plutarhu, Diomed ga je ponio sa sobom u Arg gdje je ostao sve dok ga Ergin, jedan od njegovih potomaka, nije odnio u Spartu.⁷⁵ Prema drugima, Diomed je, dok se vraćao iz Troje prilikom putovanja Atikom, bio opljačkan te mu je Paladij uzeo Demofon.⁷⁶ Najpoznatija je verzija priče prema kojoj je Diomed vratio Paladij Eneji jer je saznao za proroštvo prema kojem će trpjeti velike patnje sve dok svetu statuu ne vrati Trojancima.⁷⁷ Isto čitamo i kod Prokopija iz Cezareje u djelu o gotskim ratovima.⁷⁸

⁷³ *Mala Ilijada*, fragment 1

⁷⁴ Eustathije, *Comentarii ad Homeri Iliadem*, 822

⁷⁵ Plutarh, *Quaestiones Graecae*, 48

⁷⁶ Pausanija, Knjiga 1, XXVIII., 9.

⁷⁷ Mauro Servije Honorat, *Comentarii ad Aeneis*, II. 166., III. 407., IV. 427. i V. 81

Ἐνταῦθα καὶ ξυγγενέσθαι τὸν Διομήδην Αἰνεία τῷ Ἀγχίσου ἦκοντι ἐξ Ἰλίου φασὶ καὶ κατὰ τὸ λόγιον τὸ τῆς Ἀθῆνης ἄγαλμα δοῦναι, ὃ ξὺν τῷ Ὀδυσσεΐ ἀποσυλήσας ἔτυχιν, ὅτε κατασκόπῳ ἐς τὴν Ἴλιον ἠλθέτην ἄμφω πρότερον ἢ τήνδε ἀλώσιμον γενέσθαι τοῖς Ἕλλησι. λέγουσι γὰρ αὐτῷ νοσήσαντί τε ὕστερον καὶ ὑπὲρ τῆς νόσου πυνθανομένῳ χρῆσαι τὸ μαντεῖον οὐ ποτέ οἱ τοῦ κακοῦ ἀπαλλαγὴν ἔσεσθαι πλὴν εἰ μὴ ἀνδρὶ Τρωὶ τὸ ἄγαλμα τοῦτο διδοίη.⁷⁹

Priča se da se ovdje (sc. u Beneventu) Diomed sastao s Enejom, Anhizovim sinom, kad je ovaj stigao iz Ilija i po proroštvu dao mu Atenin kip, koji je s Odisejem ukrao, kad su njih dvojica došli u Ilij kao uhode prije nego su ga Grci osvojili. Naime govore da se on poslije razbolio i o bolesti pitao proročište i dobio odgovor da se nikad neće riješiti zla osim ako ne da mužu Trojanu taj kip.

O kasnijoj sudbini Paladija svjedoči nam rimska tradicija. Jedan od izvora rimski je konzul Silije Italik koji, pjevajući o drugom punskom ratu spominje priču o Diomedu i Paladiju te o tome kako je Diomed usnuo san u kojem mu je božica Atena rekla kako mora njezin kip dati Anhizovu sinu, tj. Eneji, kako bi stajao u „boljoj Troji“, tj. Laviniju.

*Nam postquam Oenotris fundavit finibus urbem,
Aeger delicti, Phrygium placare colendo
Numen et Iliacos parat exorare penates.
Ingens iam templum celsa surgebat in arce,
Laomedontaeae sedes ingrata Minervae
Cum medios inter somnos altamque quietem
Nee celata deam et minitans Tritonia virgo:
„Non haec, Tydide, tantae pro laudis honore
Digna paras, non Garganus nee Daunia tellus
Debentur nobis: quaere in Laurentibus arvis,
Qui nunc prima locat melioris moenia Troiae.
Huc vittas castumque refer penetrare parentum.“
Quis trepidus monitis Saturnia regna capessit.*

⁷⁸Prokopije iz Cezareje (grč. Προκόπιος ὁ Καισαρεύς), 6. st., bizantski pisac i povjesničar, član dvora Justinijana I. Značajan je jer je opisao običaje Slavena, njihovu vojnu taktiku te rekonstruirao njihov dolazak u podunavski prostor.

⁷⁹Prokopije iz Cezareje, *De bello Gothico*, I., 15.

*Iam Phryx condebat Lavinia Pergama victor
 Armaque Laurenti figebat Troia luco.
 Verum ubi Tyrrheni perventum ad fluminis undas
 Castraque Tydides posuit fulgentia ripa,
 Priamidae intremuere metu. Tum, pignora pacis
 Praetendens dextra ramum canentis olivae,
 Sic orsus Dauni gener inter murmura Teucrum:
 „Pone, Anchisiade, memores irasque metusque;
 Quicquid ad Idaeos Xanthum Simoentaque nobis
 Sanguine sudatum Scaeeaeque ad limina portae,
 Haud nostrum est; egere dei duraeque sorores.
 Nunc age, quod superest cur non melioribus aevi
 Ducimus auspiciis? Dextras iungamus inermes.
 Foederis, en, haec testis erit.“ Veniamque precatus
 Troianam ostentat trepidis de puppe Minervam.
 Haec ausos Celtas irrumpere moenia Romae
 Corripuit leto neque tot de milibus unum
 Ingentis populi patrias dimisit ad aras.⁸⁰*

Nakon što je u zemlji Enotriji osnovao grad, bolan od prijestupa, nastojao je poštivanjem primiriti frigijsko božanstvo i od ilijskih penata izmoliti oprost. Već se na visokoj tvrđavi dizao golem hram, nedrago sjedište Laomedontove Minerve. Tada je jednom usred snoviđenja i u dubokom snu tritonska djevica, ne skrivajući da je božica, priprijetila: „To što mi spremaš, Tidejev sine, nije dostojno da se time počasti moja slava. Nisu Gargan i daunijska zemlja ono što nam pripada. Traži nam mjesto na laurentskim poljima, gdje su sad upravo počeli smještati zidine bolje Troje. Vрати onamo vrpce i čistu svetinju njihovih predaka.“ Prestrašen od tih naredaba pošao je u Saturnovo kraljevstvo. Tamo je već pobjednik Frigijac utemeljivao lavinijski Pergam i učvršćivao oružje zabodeno u laurentski lug. A kada je Tidejev sin stigao do valova tirenske rijeke i kada je svoj blistavi tabor postavio na njezinu obalu, zadrhtali su Prijamovi potomci od straha. Tada je Daunov zet pružio pred sebe granu sive masline, držeći je u desnici kao zalog miru, i stao je kroz mrmor Teukrana govoriti ovako: „Pusti, Anhizov sine, bijes i strah što dugo pamte; sve što smo se mi krvavo znojili uz Ksant i Simoent pod Idom i pred pragom Skejskih vrata, sve to nije naše: bogovi su

⁸⁰Silije Italik, *Punica*, knjiga 13, stihovi 51-81.

to provodili i nasmiljene sestre. A sada, daj, zašto da ono što nam je ostalo vijeka ne provodimo pod povoljnijim znakom? Neka se uhvatimo za nenaoružane desnice. A evo, to će nam biti svjedok saveza.“ I pošto ih je zamolio da mu oprostite, pokazao im je preplašenima s krme Minervu. A ona je poslije pogubom pogubila Kelte kad su se usudili provaliti u rimske zidine i nije dopustila da se od tolikih tisuća silno brojnoga naroda samo i jedan vrati djedovskim oltarima.⁸¹

4.4.2. Događaji pred kraj Trojanskoga rata

Kako su se nizale mnoge neodlučene bitke u kojima su ginuli kako Ahejci, tako i Trojanci te kako se ratu nije nazirao kraj, Ahejci su se za pomoć odlučili obratiti vraču Kalhantu koji im je rekao da će za pobjedu trebati luk i strijele koje je Heraklo dao Filoktetu. Jedini je problem bio što su Ahejci tog istog Filokteta, ploveći u Troju, ostavili na otoku Lemnu jer mu je rana od zmijskoga ugriza grozno smrdjela, pa je sada trebalo otići na Lemno i nagovoriti ga da pođe s njima u Troju.⁸² Kako je Filoktet Agamemnona i Menelaja krivio što su ga ostavili na otoku, prema njemu su se uputili Diomed i Odisej. U nagovaranju Filokteta pomogla im je i božica Atena tako da je ovaj na kraju ipak pošao s njima u Troju noseći Heraklov luk i strijele.⁸³

Deset godina od početka rata Troja je i dalje stajala. Ipak, na Atenin savjet, lukavi je Odisej smislio varku kojom će poraziti Trojance. Naredio je da se izgradi veliki drveni model konja koji će imati šuplju utrobu u koju će se sakriti najbolji ahejski junaci. Među njima su, osim Odiseja i Diomeda, bili Menelaj, Neoptolem, Tesandar i drugi. Na konja su urezali natpis *Danajci prinose kao dar Ateni* te ga ostavili pred zidinama Troje. Ostatak Ahejaca povukao se na Tened gdje su ostali čekati znak za napad.⁸⁴

⁸¹Preveo Radoslav Katičić u *Diomed na Jadranu, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

⁸²Cijelu ovu priču ispričao je Sofoklo u svojoj tragediji *Filoktet*. Prema njemu, Filoktet je bio sin tesalskog kralja Peja, poznati strijelac i jedan od Argonauta, Heleninih prosaca, ahejskih vladara te junaka koji su se sakrili u Trojanskom konju. Bio je jedini koji se usudio pomoći Heraklu da umre, zapalivši njegovu lomaču, a kao znak zahvalnosti ovaj mu je dao svoj luk i strijele. Hera, ljutita što je ovaj pomogao Heraklu da umre i tako dospije na Olimp, na njega je poslala zmiju koja ga je ugrizla za nogu. Kako mu se rana zagnojila i počela užasno smrdjeti, Ahejci su ga ostavili na otoku Lemnu. Kasnije se proslavio u ratu ubivši Parisa jednom od svojih strijela.

⁸³Higin, *Fabulae*, 102.

⁸⁴Higin, *Fabulae*, 108.

U isto vrijeme Trojanci, vidjevši Ahejce kako odlaze, pomislili su da su ovi napokon odustali i da je rat gotov. Nakon što su vidjeli drvenoga konja nastala je pomutnja što s njime učiniti. Tako su jedni bili za to da se uništi dok su ga drugi željeli prinijeti kao dar božici Ateni. Proročica Kasandra upozoravala ih je da su unutra Ahejci zbog kojih će grad pasti, no nisu joj povjerovali.⁸⁵ Kralj Prijam naredio je da se drveni konj unese u Troju pred Atenin hram gdje je organizirano veliko slavlje. Nakon što je sav narod izmoren slavljem i opijen vinom utonuo u san, izdajica Sinon signalnom je vatrom dao znak Ahejcima na Tenedu da krenu na grad te zatim iz utrobe drvenoga konja pustio junake koji su unutra čekali.⁸⁶ Uslijedila je borba prsa o prsa Trojanaca i Ahejaca u kojoj mnogi hrabri junaci izginuše, a slavni Ilij nesta u plamenu.

4.4.3. Povratak iz Troje i odlazak u Italiju

Nedugo nakon pada Troje Diomed u pratnji drugova kreće u domovinu, aprema *Odiseji*, plovidba kući trajala je tek četiri dana:

τέτρατον ἦμαρ ἔην, ὅτ' ἐν Ἀργεῖ νῆας εἶσας
Τυδεΐδew ἔταροι Διομήδεος ἵπποδάμοιο
ἴστασαν.⁸⁷

*Bijaše četvrti dan, kada su u Argu zaustavili jednake
lađe drugovi Tidejevog sina, konjokrote Diomeda.*

U Argu Diomeda nije čekala sreća. Naime, kako bi se osvetila zbog rane koju joj je nanio, Afroditu je opčinila Diomedovu ženu Egijaliju da postane laka žena i ima mnogo ljubavnika. Postoji nekoliko verzija priče, no one se razlikuju tek u detaljima. Tako jedna sholija uz Likofronovu *Aleksandru* govori:

ἡ δὲ Ἀφροδίτη, κάθα φησι Μίμνερμος, ὑπὸ Διομήδους τρωθεῖσα παρεσκεύασε τὴν Αἰγάλειαν πολλοῖς μὲν μοιχοῖς συγκαοιμηθῆναι, ἐρασθῆναι δὲ καὶ ὑπὸ τοῦ Κομήτου τοῦ Σθενέλου υἱοῦ. τοῦ δὲ Διομήδους παραγενομένου εἰς τὸ Ἄργος ἐπιβουλεύσαι αὐτῷ, τὸν δὲ καταφυγόντα εἰς

⁸⁵ Apolodor, *Epitomae*, V., 17

⁸⁶ Apolodor, *Epitomae*, V., 19.

⁸⁷ Homer, *Odiseja*, pjevanje 3, stihovi 180-182.

τὸν βωμὸν τῆς Ἥρας διὰ νυκτὸς φυγεῖν σὺν τοῖς ἑταίροις καὶ ἐλθεῖν εἰς Ἰταλίαν πρὸς Δαῦνον βασιλέα.⁸⁸

A Afrodita je, kako kaže Mimnermo, jer ju je Diomed ranio, učinila da Egijalija spava s mnogim ljubavnicima, i da je obljubljena od Kometa, Stenelova sina. Kad je pak Diomed stigao u Arg, da mu je htjela nauditi, a on da je, našavši utočište kod Herina žrtvenika, po noći s drugovima pobjegao i došao u Italiju kod kralja Dauna.

Iz iduće sholije čitamo sličnu priču.

Διομήδης μετὰ τὴν Ἰλίου πόρθησιν καταπλεύσας εἰς Ἄργος τὴν ἑαυτοῦ πατρίδα καὶ εὐρὼν τὴν ἑαυτοῦ γαμετὴν Αἰγιάλειαν συμφθειρομένην Κομήτη τῷ υἱῷ Σθενέλου διὰ τὸ αὐτὸν ἐν τῇ Τροίᾳ τρῶσαι τὴν Ἀφροδίτην καὶ μέλλων ὑπὸ τῆς αὐτῆς Αἰγιαλείας ἀναιρεθῆναι τότε μὲν εἰς τὸν τῆς Ἀργείας Ἥρας βωμὸν καταφυγὼν σώζεται, ὕστερον δὲ ὤχετο εἰς Ἰταλίαν εἰς τὸ Δαῦνιον ἔθνος.⁸⁹

Nakon razorenja Ilija Diomed je doplovio natrag u Arg, svoju domovinu, i pronašavši svoju suprugu Egijaliju kako se pokvareno vlada s Kometom, Stenelovim sinom, zato što je on sam u Troji ranio Afroditu, i kad ga je ta ista Egijalija željela ubiti, pribjegavši žrtveniku Here argivske spasio se, a zatim je otišao u Italiju kod daunskog naroda.

Treća sholija donosi sažetiju verziju iste priče u kojoj se kao ljubavnik javlja Diomedov najbolji ratni drug Stenel.

ἢ οὕτως· ὅτι Διομήδης ἀπελασθεὶς Ἄργους ὑπὸ Σθενέλου ἐρωμένου τῆς Αἰγιαλείας ἦλθεν εἰς Δαυνίαν τῆς Ἰταλίας...⁹⁰

Ili ovako: da je Diomed, protjeran iz Arga od Stenela, Egijalijinog ljubavnika, došao u Dauniju u Italiji...

Iz navedenih je sholija razvidno da Diomed, zatekavši ženu u zagrljaju drugoga, bježi u Italiju kako bi se spasio od smrti koju mu je namijenila začarana Egijalija. Osim Stenela i Kometa, kao ljubavnici navode se i Hipolit i Kilabar.⁹¹

⁸⁸Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 610 (E. Scheer 206, 28)

⁸⁹Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 592. (E. Scheer 206, 28)

⁹⁰Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 592. (E. Scheer 206, 28)

⁹¹*Dictys Cretensis* VI., 2. i *Servius Ad Aeneid* VIII., 9.

Prije odlaska u Italiju Diomed je pokušao sreću pronaći u svojoj drugoj domovini Etoliji. Naime, ondje je nekoć vladao njegov djed Enej sve dok ga nisu svrgnuli s trona. O tome čitamo kod Pauzanije.⁹²

προελθοῦσι δὲ αὐτόθεν διαβάντων ποταμὸν χεΐμαρρον Χάραδρον καλούμενον ἔστιν Οἰνὴ, τὸ ὄνομα ἔχουσα, ὡς Ἀργεῖοί φασιν, ἀπὸ Οἰνέως. Οἰνέα γὰρ τὸν βασιλεύσαντα ἐν Αἰτωλίᾳ λέγουσιν ὑπὸ τῶν Ἀγρίου παίδων ἐκβληθέντα τῆς ἀρχῆς παρὰ Διομήδην ἐς Ἄργος ἀφικέσθαι. ὁ δὲ τὰ μὲν ἄλλα ἐτιμώρησεν αὐτῷ στρατεύσας ἐς τὴν Καλυδωνίαν, παραμένειν δὲ οὐκ ἔφη οἱ δύνασθαι· συνακολουθεῖν δέ, εἰ βούλοιτο, ἐς Ἄργος ἐκεῖνον ἐκέλευεν. ἀφικόμενον δὲ τὰ τε ἄλλα ἐθεράπευεν, ὡς πατρὸς θεραπεύειν πατέρα εἰκὸς ἦν, καὶ ἀποθανόντα ἔθαψεν ἐνταῦθα. ἀπὸ τούτου μὲν Οἰνὴ χωρίον ἐστὶν Ἀργείοις.⁹³

A daleko odavde, kad se prijede od snijega nabujao potok koji se naziva Haradro, nalazi se Enoa, koja ima ime, kako govore Argivci, od Eneja. Naime, govori se da je Enej koji je kraljevaio u Etoliji, nakon što je svrgnut od Argijeve djece, prebjegao k Diomedu u Arg. A on ga je osvetioposlavši vojsku u Kalidoniju, ali je rekao da ne može ostati uz njega; pa mu je savjetovao da ga može slijediti, ako želi, u Arg. Kad je on došao pobrinuo se za njega i sve ostale, kako je dolikovalo pobrinuti se za očeva oca, i nakon što je umro pokopao ga je ondje. Od toga Argivci zemlju (zovu) Enoa.

Nakon što je Diomed uspio vratiti djedovo prijestolje okupio je trupu vojnika Etoljana te se s njima zaputio na zapad, prema Italiji.⁹⁴

5. Diomed u Italiji

Najstarije vijesti o Diomedovom životu na prostoru današnje Italije nalazimo kod Dionizija Halikarnašanina.⁹⁵ Doznajemo da je Diomed stigao u Dauniju (današnja Apulija, tal. *Puglia*) na dvor kralja Dauna.⁹⁶ Daun ga je srdačno primio i ugostio te ga zamolio za pomoć u

⁹²Osim kod Pauzanije, ovu priču nalazimo i kod Higina, *Fabulae*, 175 te kod Apolodora, *Bibliotheca*, knjiga 1, VII., 7-8

⁹³Pauzanija, *Opis Grčke*, knjiga 2, 25, 2

⁹⁴Antonin Liberal, *Metamorfoze*, 37

⁹⁵Dionizije Halikarnašanin, *Antiquitates Romanae*, knjiga 12, XVI., 1-5

⁹⁶O kralju Daunu i narodu Daunijaca najbolje podatke nalazimo kod Antonina Liberala, mitografa iz 2. st. pr. Kr. u čijem su grčkom proznom spisu *Metamorfoze* sakupljene 41 priča koja sadrži kakvu preobrazbu. Tako priča 31., *Mesapljani*, govori upravo o Daunu. Kao izvor za istu Antonin navodi Nikandra iz Kolofona i njegovo djelo *O promjenama oblika*.

borbi protiv Mesapljana, a zauzvrat mu obećao zemlju i ruku njegove kćeri. Diomed je prihvatio Daunovu ponudu, okupio svoju vojsku te nakon kratke borbe porazio Mesapljane.⁹⁷ Poslije toga događaja izvori se razilaze oko toga što se točno kasnije događalo s Diomedom. Naime, prema jednima kralj Daun je prevario Diomeda te ga je, nakon što je ovaj odradio svoj dio pogodbe, dao pogubiti.

...ὕστερον δὲ ὁ Διομήδης πρὸς Δαΰνου ἀνιέρθη...⁹⁸

A kasnije je Diomed ubijen od Dauna...

ἦλθεν εἰς Δαυνίαν τῆς Ἰταλίας, ἔνθα πολέμου ὄντος πρὸς ὁμόρους ἀριστεύσας ἠξιώθη τῆς γῆς, ἣν ἐκεῖνος κτίσας Ἀργυρίππαν ὠνόμασεν ὡς Ἄργος Ἴππειον. καὶ ὕστερον ὑπὸ Δαΰνου ἐπιβουλευθεὶς τοῦ ἄρχοντος τῶν τόπων ἀνιέρθη.⁹⁹

Došao je u Dauniju u Italiji, gdje je bio rat protiv susjeda i pobijedivši dobio je zemlju, na kojoj je izgradiвши (grad) nazvao Argiripa kao konjski Arg. I kasnije mu je Daun, vladar onih krajeva, radio o glavi i ubio ga.

...καὶ ἔλθειν εἰς Ἰταλίαν πρὸς Δαΰνου βασιλέα, ὅστις αὐτὸν <δόλω> ἀνείλε.¹⁰⁰

...i da je došao u Italiju kod kralja Dauna, koji ga je na prijevaru ubio.

Drugi izvori govore da je Diomed, nakon pobjede nad Mesapljanima, oženio Daunovu kćer Euipu i s njom imao dva sina, Diomeda i Amfionima te umro od starosti i pokopan negdje na jadranskome otočju koje je po njemu dobilo ime „Diomedovi otoci“.¹⁰¹

5.1. Osnivanje gradova u Italiji

Prema antičkim izvorima Diomed je na prostoru današnje istočne Italije osnovao desetak gradova. Najviše svjedočanstava nalazimo kod rimskih pisaca. Među prvim spominje se Argiripa, a zatim slijede Benevent, Brundizij, Kanuzij, Salapija, Spina, Gargano,

⁹⁷Mesapljani su prema Antoninu Liberalu bili Iliri koji su prešli Jadran i naselili se u Italiji. S druge strane, Herodot u *Povijesti*, knjiga VII., 170 navodi da su Mesapljani zapravo doseljenici s Krete.

⁹⁸Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 592. (E. Scheer 206, 28)

⁹⁹Ibid.

¹⁰⁰Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 610. (E. Scheer 206, 28)

¹⁰¹Strabon, *Geografija*, knjiga 6., 284

Venuzija.¹⁰² Najviše izvora govori o osnutku grada Argiripe koji se još naziva i „Konjski Arg“. Tako u jednoj sholiji čitamo:

...Δαυνίοις ἔκτισε πόλιν, ἥντινα Ἴππιον Ἄργος ἐκάλεσεν.¹⁰³

...Daunijcima je osnovao grad, koji je nazvao Hippijski Arg.

Uz ovu navodi se još jedna sholija koja govori:

...ἦν ἐκεῖνος κτίσας Ἀργυρίππαν ὠνόμασεν ὡς Ἄργος Ἴππειον.¹⁰⁴

...na kojoj (sc. zemlji) je sagradio (sc. grad) nazvao Argiripa kao konjski Arg.

Osnutak Argiripe, koja se prvotno zvala Hippijski Arg, spominje i Plinije Stariji:

...Arpi aliquando Argos Hippium, Diomede condente, mox Argyrrippa dictum.¹⁰⁵

...i Arpi, nekoć zvan Hippijski Arg, dok ga je Diomed osnovao, a ubrzo zatim prozvan Argiripa.

U jeziku italjskih domorodaca taj se grad nazivao Arpi o čemu imamo sljedeći izvor koji, osim imena grada, govori i o tome kako je i nakon čega Diomed stigao u Italiju.

Arpos Diomedes exciso Ilio naufragio in ea loca delatus condidit.¹⁰⁶

Arpe je osnovao Diomed nakon što ga je brodolom poslije razorenja Ilija donio u one krajeve.

O različitim imenima grada Argiripe, kao i o drugim gradovima koje je osnovao Diomed, govori nam Vergilijev komentator Servije.

Hic in Apulia condidit civitatem quam patriae suae nomine appellavit et Argos Hippion dixit: quod nomen postea vetustate corruptum est, et factum est ut civitas Argyrippa diceretur: quod rursus corruptum Arpos fecit. Sane Diomedes multas condidisse per Apuliam dicitur civitates, ut Venusiam, quam in satisfactionem Veneris, quod eius ira sedes patrias invenire non poterat, condidit, quae Aphrodisias dicta est. Item Canusium Cynegeticon, quod in eo loco

¹⁰²Imena gradova osnovanih od Diomeda nalazimo kod Plinija Starijeg, Justina, Strabona i drugih.

¹⁰³Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 592. (E. Scheer 206, 28)

¹⁰⁴Ibid.

¹⁰⁵Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, 3, 104.

¹⁰⁶Justin, *Epitoma*, 20, 1.

*venari solitus erat: nam et Garganum a Phrygiae monte Gargara vocavit. Et Beneventum et Venafrum ab eo condita esse dicuntur.*¹⁰⁷

On je u Apuliji osnovao grad koji je nazvao imenom svoje domovine Arg Hipion: to ime kasnije se iskvarilo od starosti, i dogodilo se da se taj grad zove Argiripa: što je opet iskrivljenjem dalo Arpi. Govori se da je Diomed po Apuliji osnovao mnogo gradova, kao Venuziju, koju je osnovao kao zadovoljštinu Veneri, zbog čije se srdžbe nije mogao vratiti u domovinu, a koji je nazvan Afrodizijada. Također i Kanuzij Kinegetički, jer je na tome mjestu uobičavao loviti: također i Gargan je nazvao po frigijskoj gori Gargari. A govori se da je osnovao i Benevent i Venafr.

O nazivima stanovnika izvedenim od imena grada Argiripe te o njezinom osnivaču piše i Stefan Bizantinac.

Ἀργυρίππα, πόλις τῆς Δαυνίας κατὰ τὸν Ἰόνιον κόλπον. Λυκόφρων. ὁ δ' Ἀργύριππα Δαυνίων παγκληρίαν'. αὕτη Ἄρποι ἐκαλεῖτο. Διομήδης μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἰλίου ἐτείχισε καὶ μετωνόμασεν Ἄργος Ἴππιον. τὸ ἔθνικὸν Ἀργυριππανός. Στράβων Ἀργυριππηνός φησιν.¹⁰⁸

Argiripa, grad Daunije u Jonskom zaljevu. Likofron (govori): Argiripa je baština Daunijaca. Taj se nazivao Arpi. Diomed ga je nakon osvojenja Troje utvrdio zidinama i preimenovao u Hippijski Arg. Narod je Argiripanac. Strabon kaže Argiripinac.

Diomedu u spomen kasnoantički je pisac Auzonije zapisao sljedeći epigram:

*Conditur hic genitore bono melior Diomedes,
Crimen ob uxoris pulsus dotalibus Argis,
Argyripam clarosque viris qui condidit Arpos:
Clarior urbe nova patriae quam sede vetusta.*¹⁰⁹

*Pokopan je ovdje Diomed bolji od svojega dobrog roditelja,
zbog ženina zločina protjeran iz Arga koji je dobio kao dotu,
osnovao je Argiripu i Arpe koji su slavni po junacima:
slavniji je po novome gradu nego po starom sjedištu u domovini.*

¹⁰⁷Servijev komentar uz Vergilijevu *Eneidu*, pjevanje 11, stihovi 241-250.

¹⁰⁸Stefan Bizantinac, *Ethnica*

¹⁰⁹Auzonije, *Epitaphia* 6

Iako je uvriježeno mišljenje da je Argiripa prvi grad koji je Diomed osnovao, Apijan donosi drugačiji podatak. Prema njemu, Lanuvij je prvi grad koji je Diomed osnovao nakon što je došao na italsko kopno.

...μέχρι βαρυθυμῶν ὁ Μίλων, ὡς καὶ περὶ αὐτοῦ ἀπίστου γιγνομένου τοῦ Πομπηίου, ἐς τὴν πατρίδα Λανούβιον ἐξήει, ἣν Διομήδης φασὶν ἀλώμενον ἐξ Ἰλίου πρῶτην ἐν τῇ Ἰταλίᾳ πόλιν οἰκίσαι, καὶ εἰσὴν ἀπὸ Ῥώμης ἐς αὐτὴν στάδιοι πεντήκοντα καὶ ἑκατόν.¹¹⁰

...dok nije Milon zlovoljan, jer je mislio da mu Pompej nije odan, otišao u domovinu Lanuvij, za koji govore da ga je osnovao Diomed kao prvi grad u Italiji lutajući iz Ilija, i iz Rima je do njega 150 stadija.

Gotovi svi gradovi za koje antički izvori navode da ih je osnovao Diomed nalaze se u južnoj Italiji što je i logično s obzirom na to da je Diomed plovio iz pokrajine Etolije pa je ovo zapravo bilo italsko kopno koje je najbliže Grčkoj i do kojeg je bilo najlakše i najbrže stići. Kao drugi grad osnovan od Diomeda nalazimo grad Benevent o kojem podatke nalazimo kod Prokopija iz Cezareje.

Βενεβεντὸν δὲ ἄτε κατανικρὺ Δαλματίας οὔσαν, ὥσπερ μοι εἴρηται, ἐπὶ τε ὑψηλοῦ τινος χώρου κειμένην μοῖραν τινα φέρεσθαι τῆς τούτου δὴ τοῦ ἀνέμου δυσκολίας συμβαίνει. ταύτην Διομήδης ποτὲ ὁ Τυδέως ἐδείματο, μετὰ Ἰλίου ἄλωσιν ἐκ τοῦ Ἄργους ἀποκρουσθεῖς. καὶ γνῶρισμα τῇ πόλει τοὺς ὀδόντας συὸς τοῦ κυνηγεσίου λαβὼν ἔτυχεν, οἳ καὶ εἰς ἐμὲ ἐνταῦθα εἰσι, θέαμα λόγου πολλοῦ ἰδεῖν ἄξιον.¹¹¹

A Benevent je nasuprot Dalmacije, kao što sam rekao, i ležeći na nekom povišenom mjestu podnosi teškoće od toga vjetra (sc. dalmatinske bure). Taj (grad) je nekoć sagradio Diomed Tidejević, nakon osvajanja Ilija protjeran iz Arga. I znamenitost su grada kljove Kalidonskoga vepra, koje i u moje (vrijeme) stoje ondje, i vrijedi ih vidjeti.

O osnivanju gradova podatke nalazimo i kod Servija, komentatora Vergilijeve *Eneide*.

*...et edomita omni montis Gargani multitudine in eodem tractu civitates plurimas condidit. Nam et Beneventum et Equum Tuticum ipse condidit, et Arpos, quae et Argyrippa dicitur...*¹¹²

¹¹⁰Apijan, *Historia Romana*, knjiga 2, 20

¹¹¹Prokopije iz Cezareje, *De bello Gothico*, knjiga 1, 15

¹¹²Servijev komentar uz Vergilijevu *Eneidu*, pjevanje 8, stihovi 9-10.

...i kad je svladao svo mnoštvo oko brda Gargana na tom je potezu osnovao mnoštvo gradova. On sam osnovao je Benevent i Ekvo Tutik, i Arpe, koji nazivaju i Argiripa...

O osnutku grada Spina, opisujući kraj oko ušća rijeke Eridan koji se identificira kao današnji Po, govori nam Plinije.

*Hoc ante Eridanum ostium dictum est, ab aliis Spineticum ab urbe Spina, quae fuit iuxta praevalens, ut Delphicis creditum est thesauris, condita a Diomede.*¹¹³

To je ušće prije zvano Eridansko, a prema drugima Spinetsko po gradu Spina, koji je u blizini bio moćan, po onom povjerenom u delfskim riznicama, osnovan od Diomeda.

Prema rječniku stranih riječi iz 12. stoljeća Diomed je osnovao i grad Adria.

Ἀτρία. Πόλις Τυρρηνίας. Ἱστορεῖται δὲ ὑπὸ Διομήδους κτισθῆναι καὶ ὀνομασθῆναι Αἰθρία. Ὅτι ἐπιστάντος αὐτοῦ τῷ τόπῳ χειμῶνος ὄντος συνέβη αἰθρίαν γενέσθαι. Οἱ δὲ παραφθείραντες τὸ ὄνομα Ἀτρίαν αὐτὴν ὠνόμασαν.¹¹⁴

Adrija. Grad u Etruriji. Priča se da ga je izgradio Diomed i nazvao Etrija. Da je, kad je stupio na to mjesto, za nevremena nastala vedrina (grč. αἶθριος = vedar). A iskvarivši ime nazvali su ga Adrija.

6. O Diomedovu svršetku i apoteozi

O Diomedovoj smrti nemamo pouzdanih izvora pa tako ne možemo niti sa sigurnošću tvrditi kakav ga je kraj snašao. Možemo tek zaključiti, a temeljem citiranih izvora, da je bilo više verzija pripovijesti o Diomedovu svršetku. Po jednima, umro je u Italiji, po drugima, vratio se u rodni Arg, po trećima ubio ga je tast Daun dok je po četvrtima doživio starost. U ovom ćemo poglavlju donijeti neke od izvora koji nam govore o kraju Diomedova života te o onome što je uslijedilo – apoteoza.

¹¹³Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, knjiga 3, 120.

¹¹⁴*Ethymologicum magnum*, rječnik s početka 12. stoljeća

Zanimljivo je kako Homer, iako je cijelo jedno pjevanje posvetio Diomedu, o njegovoj smrti šuti. Imamo tek dva kratka stiha petoga pjevanja *Ilijade* u kojem Diona tješi ranjenu kćer Afroditu i govori, istina bez spominjanja njegova imena, o Diomedu.

...οὐ δηναιὸς ὅς ἀθανάτοισι μάχεται,
οὐδέ τί μιν παῖδες ποτὶ γούνασι παππάζουσιν
ἐλθόντ' ἐκ πολέμοιο...¹¹⁵

*...nije dugovječan onaj koji se s besmrtnicima bori,
niti ga djeca oko koljena zovu ocem kad dođe iz rata...*

Ukoliko prihvatimo ove stihove, moramo kao točne uzeti ranije citirane izvore koji govore da je Diomed ubijen od kralja Dauna jer to se moralo zbiti nedugo nakon povratka iz Troje, pa je isto tako malo vjerojatno da je Diomed stigao oženiti Daunovu kćer Euipu i s njom imati dva sina jer u tom slučaju Dionine riječi ne bi imale smisla. Ovdje nam ne pomaže niti Polijen Makedonac, pisac 2. st. pr. Kr., koji ne donosi kako je Diomed umro, već samo činjenicu da se to dogodilo.

Δαῦνος Διομήδους ἐν Ἰταλίᾳ τελευτήσαντος ἐπιτάφιον ἀγῶνα ποιῶν.¹¹⁶

Daun je, kad je Diomed umro u Italiji, priredio pogrebne igre.

Uzevši u obzir da mu je Daun priredio pogrebne igre, za očekivati bi bilo da ga nije on ubio. Također, s obzirom na brojnost gradova koje je, prema predaji, osnovao Diomed te mnoge čudnovate događaje i radnje koje mu se pripisuju mora da je u Italiji proživio dug život i umro od starosti. I, dok oko ovog pitanja postoje brojne nedoumice, izvori nam jasno govore da je njegova „smrt na Zapadu bila zapravo blaženičko preobraženje, koje donosi božanske časti“.¹¹⁷ Tako u sholiji Pindarove 10. ode čitamo:

Διομήδεα. καὶ οὗτος Ἀργεῖος, ὅς δι' ἀρετὴν ἀπηθανατίσθη... τιμᾶται ὡς θεός... ὁ Διομήδης ἀπηθανατίσθη σὺν τοῖς Διοσκούροις, καὶ γὰρ συνδιαίτῃται αὐτοῖς.¹¹⁸

¹¹⁵Homer, *Ilijada*, pjevanje 5, stihovi 407-409.

¹¹⁶Polijen Makedonac, *Στρατηγήματα*, 8, 18.

¹¹⁷Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, (1975), str. 41.

¹¹⁸Sholija uz 12. stih Pindarove 10. *Nemejske ode* (Bergk Fragm. 38)

Diomeda: i taj je Argejac, koji je zbog vrline učinjen besmrtnim... štuje se kao bog... Diomed je učinjen besmrtnim s Dioskurima, i s njima boravi.

O tome tko je Diomeda učinio bogom saznajemo od samoga Pindara.

Διομήδεα δ' ἄμβροτον ξαν-
θά ποτε Γλαυκῶπις ἔθηκε θεόν.¹¹⁹

*A Diomeda je nekoć plavokosa Sjajnooka
(sc. Atena) učinila besmrtnim bogom.*

Sholijast Pindarovih oda navodi citat Polemona iz Ilija, putopisca iz 3./2. st. pr. Kr.

οὐχὶ δὲ καὶ τὸν Διομήδην ἡ Ἀθηνᾶ θεὸν ἐποίησε;¹²⁰

Ta nije li i Diomeda Atena bogom učinila?

Sholija B uz 5412. stih *Ilijade* donosi istu vijest.

...ὅθεν αὐτὸν μὲν ἀπεθέωσεν Ἀθηνᾶ...¹²¹

...zatim ga je Atena učinila bogom...

Latinski izvori, vjerojatno vođeni helenističkom književnošću, također pišu o Diomedovoj apoteozii.

*Nam et Diomedem fecerunt deum...*¹²²

Naime i Diomeda su učinili bogom...

Nastavak ranije citirane sholije uz Pindarove *Nemejske ode* otkriva nam mogućí razlog zašto bi Diomed nakon smrti bio pretvoren u boga.

τετρωμένω οὖν τῷ Τυδεΐῃ ἡ Ἀθηνᾶ τὴν ἀθανασίαν παρήγαγε, καὶ οὐκ ἀπῆλαυσε τῆς δωρεᾶς ἔτι διὰ τὴν τῶν ἀνθρωπείων κρεῶν βρωσιν· εἴτα ὥς αὐτὸς οὐκ ἠδυνήθη τῆς ἀθανασίας τυχεῖν, ἡξίωσε τὴν θεὸν ἐπὶ τὸν Διομήδην τὸ δῶρον μεταθεῖναι. τιμᾶται γοῦν καὶ παρὰ

¹¹⁹Pindar, *Nemejske ode* 10, 12-13.

¹²⁰Sholija uz 12. stih Pindarove 10. *Nemejske ode* (Bergk Fragm. 38)

¹²¹Sholija B, *Ilijada*, stih 5412.

¹²²Aurelije Augustin, *De Civitate Dei*, 18, 16-17.

Θουρίοις καὶ Μεταποντίοις ὥς θεὸς Διομήδης, καὶ οὐκ ἔστι παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς εὐρέσθαι αὐτοῦ τὸν θάνατον.¹²³

Atena je ozlijeđenome Tideju pribavila besmrtnost, i nije mogao uživati dar zato što je jeo ljudsko meso; zato kako sam nije mogao postići besmrtnost, zatražio je božicu da dar prenese na Diomeda. Zbog toga se Diomed kao bog štuje i kod Turijaca i Metapontijaca, i ne mogu se kod povjesničara naći (vijesti) o njegovoj smrti.

Istu priču nalazimo i kod Likofronova sholijasta.

τοῦ κρατοβρῶτος. τοῦ Τυδέως, ἐπειδὴ ἐν τῷ Θηβαικῷ πολέμῳ λέγεται ὁ Τυδεὺς τὴν κεφαλὴν τοῦ Μελανίππου κατεδηδοκέναι. κρατοβρῶτος οὖν ὁ Τυδεύς, παῖς δὲ αὐτοῦ ὁ Διομήδης.¹²⁴

Glavoždera. Tideja, jer govori se da je Tidej u tebanskom ratu izgrizao Melanipovu glavu. Dakle, glavožder je Tidej, a njegov sin Diomed.

τοῦ Τυδέως υἱοῦ Διομήδους. κρατοβρῶς δὲ ὁ Τυδεὺς οὕτω λέγεται. ἐν τῷ Θηβαικῷ πολέμῳ οὗτος ὁ Τυδεὺς ὑπὸ Μελανίππου τοῦ Ἀστακοῦ παιδὸς ἐτρώθη, ὑφ' ἧς πληγῆς ὕστερον ἀπέθανεν. ἔτι δὲ ζῶντος τοῦ Τυδέος Ἀμφιάραος ὁ μάντις ἀνηρηκῶς τὸν Μελάνιππον ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ τῷ Τυδεῖ καὶ ὃς καιρίως δακνόμενος ὑπὸ τῆς πληγῆς διασχίσας ἐκείνου τὴν κεφαλὴν ἀπερρόφησε τὸν ἐγκέφαλον. ὅθεν, ὡς λέγουσιν, ἐμίσησεν αὐτὸν ἡ Ἀθηνᾶ. φέρουσα γὰρ ἀθανασίαν ἀπεστράφη ἰδοῦσα τὸ ἐγγεγονός.¹²⁵

Tidejeva sina Diomeda. A Tidej je tako nazvan glavožderom. Taj je Tidej u tebanskome ratu od Melanipa, sina Astakova, ranjen, od koje je rane poslije umro. A dok je Tidej još bio živ vrač Amfijaraj ubio je Melanipa i njegovu glavu donio Tideju i kako ga je od rane neizdrživo boljelo rasjekavši njegovu glavu posrkao je mozak. Zato, kako govore, je njega zamrzila Atena. Jer noseći besmrtnost predomisli se vidjevši što se dogodilo.

Na kraju, kako oko pitanja Diomedove smrti do danas nije postignut konsenzus, a s obzirom na trenutno dostupne podatke malo je vjerojatno da će ikada i biti, na čitatelju je da sam presudi kojiod ponuđenih izvora smatra istinitim.

¹²³Sholija uz 12. stih Pindarove 10. *Nemejske ode* (Bergk Fragm. 38)

¹²⁴Sholija uz 1066. stih Likofronove *Aleksandre*

¹²⁵Ibid.

7. Diomedove ptice

Mnogi su se autori u doba antike bavili pripovijestima o preobrazbi Diomedovih prijatelja u ptice koje, prema predaji, žive na Diomedovu otoku u Jadranu, napadaju barbare, a na grčkim lađama traže utočište. Budući da su te priče neraskidivo vezane uz Diomeda, smatramo važnim obraditi ih u ovome radu te donijeti najpoznatije antičke izvore koji su nam ih sačuvali. Na početku donosimo ulomak Likofronove *Aleksandre* iz kojeg saznajemo čitavo mnoštvo zanimljivosti.

πικρὰν ἑταίρων ἑπτερωμένην ἰδὼν
οἰωνόμικτον μοῖραν, οἷ θαλασσίαν
δαίταν αἰνέσουσι, πορκέων δίκην,
κύκνοισιν ἰνδαλθέντες εὐγλήνοισι δομήν.
ῥάμφεσσι δ' ἄγρώσσοντες ἑλλόπων θοροῦς
φερώνυμον νησιῖδα νάσσονται πρόμου,
θεατρομόρφῳ πρὸς κλίτει γεωλόφῳ
ἀγυιοπλαστήσαντες ἑμπέδοις πομαῖς
πυκνὰς καλιάς, Ζῆθον ἐκμιμούμενοι.
ὁμοῦ δ' ἔς ἄγραν κἀπὶ κοιταίαν νάπην
νύκτωρ στελοῦνται, πάντα φεύγοντες βροτῶν
κάρβανον ὄχλον, ἐν δὲ γραικίταις πέπλοις
κόλπων ἰαυθμοῦς ἡθάδας διζήμενοι,
καὶ κρῖμνα χειρῶν κἀπιδόρπιον τρύφος
μάξης σπάσσονται, προσφιλὲς κνυζούμενοι,
τῆς πρὶν διαίτης τλήμονες μεμνημένοι.¹²⁶

Vidjevši gorku krilatu sudbinu drugova združenu s pticama, koje će hvaliti morski život poput ribara, prikazujući se kao lijepo iskićeni labudovi. A loveći kljunovima riblje sjeme nastanjujući otočić koji nosi ime njihova vođe, uz brežuljak nalik teatru što strši iz zemlje poredahu zgusnuto gnijezda kao po ulicama na čvrstim odrescima drveta, oponašajući Zeta. A zajedno će ići u lov i na lijeganje šumske gudure noću, bježeći od svake družine barbarskih smrtnika, a u grčkim peplosima tražeći njedra na koja su navikli, i iz ruku istrгнуvši mrvice i komad kruha od večere, umilno će cvrkutati, sjećajući se nesretnici prijašnjega života.

¹²⁶Likofron, *Aleksandra*, stihovi 594-609.

Prema Jeleni Marohnić, „*motiv ptica koje žive zajedno i grade ptičje zidine tumači se kao uspomena na neku neuspjelu raniju kolonizaciju, a motiv razlikovanja Grka i barbara kao izraz nesigurnosti Grka u barbarskom okruženju na Jadranu u 4. st. pr. Kr.*“.¹²⁷ Naime, lako je zamisliti da su Grci prilikom plovidbe Jadranom nailazili na ratoborne barbare poput Ilira s kojima su se sukobljavali, koji su im uništavali brodove i pljačkali kolonije. Također je moguće, a kako to navodi i Radoslav Katičić, da se u pričama o Diomedu na Zapadu sačuvala uspomena na te sukobe.¹²⁸ Marohnić nadalje smatra da „*iako se ptice često pojavljuju u grčkim mitovima, uglavnom je prihvaćeno mišljenje da one same kod Grka nisu bile predmet kulta. Među brojnim elementima mita o Diomedu na Zapadu, motiv o preobrazbi njegovih drugova u ptice ističe se kao aition (grč. τὸ αἶτιον= uzrok; mit koji tumači postanak nečega), i to je jedan od mitova koji tumače nešto iz krajolika – ptice koje se gnijezde na liticama Diomedova svetog otoka.*“¹²⁹

Obrađujući motiv Diomedovih ptica, Marohnić je uočila tri elementa koji se uvijek javljaju i prisutni su u svim sačuvanim helenističkim izvorima.¹³⁰ Prvi od njih pretvorba je Diomedovih prijatelja u ptice o čemusvjedočanstva nalazimo u sholijama uz *Aleksandru*.

οἱ γὰρ ἑταῖροι τοῦ Διομήδους ὁδυρόμενοι τὰς τοῦ ἥρωος συμφορὰς μετεβλήθησαν εἰς ὄρνεα τὰ καταρράκτας λεγόμενα· εἰσὶ δὲ ὅμοια κύκνοις, οἵτινες διάγουσιν ἐν τῇ Διομηδεῖᾳ νήσῳ. κεῖται δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. οἰκοῦσι δὲ οὗτοι οἱ ὄρνιθες ὥσπερ πόλιν. ὑπὸ γὰρ τὸν ὄρθρον βρέχουσι τὸν τόπον ταῖς πτέρυξι καὶ ῥαίνουσι πάλιν βρέχοντες, εἴτα εἰς ἄγραν πορεύονται καὶ τὰ ληφθέντα θέντες ὁμοῦ διαιροῦσιν ἀλλήλοις.¹³¹

Jer drugovi Diomedovi tugujući zbog nesreće heroja pretvorili su se u ptice koje se nazivaju katarakte; a slične su labudovima, i nastanjene su na Diomedovom otoku. A taj leži na Jadranu. A te ptice žive kao u gradu. Naime, od svitanja moče mjesto krilima i prskaju opet močeći, a zatim idu u lov i lovinu stavljaju na hrpu i dijele jedne s drugima.

¹²⁷Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 44.

¹²⁸Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, (1975), str. 58.

¹²⁹Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 43.

¹³⁰*Ibid.*, str. 44.

¹³¹Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 594. (E. Scheer 206, 28)

...οἱ δὲ φίλοι αὐτοῦ κλαίοντες τὸν ἥρωα μετεβλήθησαν εἰς ὄρνεα ὅμοια κύκνοις. καὶ περὶ τὰ βάρβαρα φεύγει καὶ φοιτᾷ παρ' Ἑλλήσιν ὥστε καὶ ἐκ χειρῶν αὐτῶν λαβεῖν τροφὰς καὶ δύνειν εἰς τοὺς κόλπους.¹³²

...a njegovi su se prijatelji oplakujući junaka pretvorili u ptice nalik labudovima. I od barbara bježe i Helenima prilaze i čak im iz ruku uzimaju hranu i ulaze u njedra.

Osim Likofrona i sholijasta o pticama piše i Antonin Liberal.

...ἐν τῇ νήσῳ πάντας ἔντομα θύοντας ἐπιφανέντες οἱ Ἰλλυριοὶ τοὺς Δωριεῖς· Διὸς δὲ βουλῇ τὰ σώματα μὲν ἠφανίσθη τῶν Ἑλλήνων, αἱ ψυχαὶ δὲ μετέβαλον εἰς ὄρνιθας. καὶ ἔτι νῦν Ἑλληνικὴ μὲν ἐπὶ καθορμίσσεται ναῦς, φοιτῶσι πρὸς αὐτοὺς οἱ ὄρνιθες, Ἰλλυρικὴν δὲ φεύγουσι ναῦν καὶ ἀφανίζονται πάντες ἐκ τῆς νήσου.¹³³

...i Iliri nasrnuvši na otok pogubiše sve Dorane dok su žrtvovali; a po želji Zeusa tijela Helena nestala su, a duše su se pretvorile u ptice. I još i sad kad god grčka lađa pristane, ptice lete prema njima, a od ilirskih lađa bježe i sve nestaju s otoka.

O pretvorbi u ptice čitamo i kod Antigona iz Karista, helenističkoga historičara i etnografa iz 3. st. pr. Kr.

περὶ μὲν τῶν ζώων Λύκον μὲν ἐν τῇ Διομηδεῖα τῇ νήσῳ φησὶν <ὁ Καλλίμαχος> ἱστορεῖν τοὺς ἐρωδιοὺς ὑπὸ μὲν τῶν Ἑλλήνων, ὅταν παραβάλλῃ τις εἰς τοὺς τόπους, οὐ μόνον ψαυομένους ὑπομένειν, ἀλλὰ καὶ προσπετομένους εἰς τοὺς κόλπους ἐνδύνειν καὶ σαίνειν φιλοφρόνως** λέγεσθαι δέ τι τοιοῦτον ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων ὡς τῶν Διομήδους ἐταίρων εἰς τὴν τῶν ὀρνέων τούτων φύσιν μετασχηματισθέντων**¹³⁴

*Kaže Kalimah da pripovijeda Lik o životinjama na Diomedovu otoku nalik čapljama koje, kad god neki od Helena dođe na to mjesto, ne samo da podnose doticanje, nego i da im prilaze pa se zavlače u njedra i rado se maze** a da se kod domaćih ljudi priča nešto kao da su se Diomedovi prijatelji preobrazili u ta ptičja stvorenja***

I Stefan Bizantinac donosi istu priču.

¹³²Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 592. (E. Scheer 2006, 28)

¹³³Antonin Liberal, *Metamorfoze*, 37

¹³⁴Antigon iz Karista, *Čudnovate priče*, 172

καὶ νῆσος ἡ Διομήδεια, ἐν ἣ οἱ ἐρωδιοὶ χειροήθεις προσπετόμενοι καὶ εἰς τοὺς κόλπους δύνοντες, οὓς φασιν ὅτι τοὺς ἐταίρους Διομήδους ἐκεῖ εἰς ὄρνιθος μετασχηματισθῆναι.¹³⁵

I otok Diomedija, na koji dolijeću pitome čaplje i zavlače se u njedra, za koje se govori da su se ondje Diomedovi prijatelji preobrazili u ptice.

Marohnić kao drugi od tri uobičajena elementa izdvaja „junakov sveti otok“ za koji smatra da „*potječe od homerskih otoka blaženih na kojima su završavali junaci Trojanskoga rata*“.¹³⁶ Prema danas poznatim antičkim izvorima prvi spomen Diomedova otoka nalazimo u sholiji uz Pindarovu 10. odu u kojoj Ibik, između ostalog, pjeva:

...καὶ ἔστι περὶ τὸν Ἀδρίαν Διομήδεια νῆσος ἱερὰ, ἐν ἣ τιμᾶται ὡς θεός.¹³⁷

...i na Jadranu je sveti Diomedov otok, na kojem se štuje kao bog.

Strabon nam u svojoj *Geografiji* donosi vijest o dva Diomedova otoka.

ἐν δὲ τῇ πλησίον θαλάττῃ δύο νῆσοι Διομήδειαί προσαγορευόμεναι, ὧν ἡ μὲν οἰκεῖται, τὴν δ' ἐρήμην φασὶν εἶναι· ἐν ἣ καὶ τὸν Διομήδην μυθεύουσιν ἀφανισθῆναι τινες καὶ τοὺς ἐταίρους ἀπορνηθῆναι, καὶ δὴ καὶ νῦν διαμένειν ἡμέρους καὶ βίον τινὰ ζῆν ἀνθρώπινον τάξει τε διαίτης καὶ τῇ πρὸς ἀνθρώπους ἡμερότητι τοὺς ἐπιεικεῖς, ἀπὸ δὲ τῶν κακούργων καὶ μιαρῶν φυγῆ.¹³⁸

A u obližnjem su moru dva otoka koji se nazivaju Diomedovi, jedan je nastanjen, a drugi, kako se govori, pust; neki pripovijedaju da je na tome Diomed nestao i da su njegovi drugovi pretvoreni u ptice, i da i sad provode dane i žive život nešto nalik ljudskom, ne samo uređeno i zbog naklonosti prema ljudima, nego i zbog bježanja od zlih i opakih.

Dva Diomedova otoka, prema Dionisijevu zemljopisnom priručniku, spominje i bizantski učenjak Eustatije, mitropolit solunski koji je živio i djelovao u 12. stoljeću.

Ἄλλοι δὲ δύο ἱστοροῦσι τὰς τοῦ Διομήδους νήσους. Τῶν δὲ δύο τούτων νήσων τὴν μὲν οἰκεῖσθαί φασιν, ἥς καὶ μεμνησθαι δοκεῖ ὁ Διονύσιος, τὴν δὲ ἔρημον εἶναι, ἐν ἣ καὶ τὸν

¹³⁵Stefan Bizantinac, *Ethnica*

¹³⁶Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 45.

¹³⁷Sholija uz Pindarovu 10. odu, stihovi Ibika iz Regija (Bergk *Fragm.* 38)

¹³⁸Strabon, *Geografija*, knjiga 6., III., 9.

Διομήδην ἀφανισθῆναι λέγουσι, καὶ τοὺς ἑταίρους ἐκεῖ ἀπορνηθῆναι, ὥς καὶ ὁ Λυκόφρων φησίν.¹³⁹

A drugi pripovijedaju o dva Diomedova otoka. A od ta dva otoka govore da je jedan naseljen, za koji mi se čini da ga Dionis spominje, a drugi da je pust, na kojem govore da je Diomed nestao, i da su se ondje drugovi pretvorili u ptice, kako i Likofron govori.

O otoku na prijelazu iz 2. u 3. st. piše i Klaudije Elijan.

καλεῖται τις Διομήδεια νῆσος, καὶ ἑρωδιοὺς ἔχει πολλοὺς. οὗτοι, φασί, τοὺς βαρβάρους οὔτε ἀδικοῦσιν οὔτε αὐτοῖς προσίασιν· ἐὰν δὲ Ἕλλην κατάρη ξένος, οἱ δὲ θεῖα τινὶ δωρεᾷ προσίασι πτέρυγας ἀπλώσαντες οἶονεὶ χεῖράς τινας ἐς δεξιῶσιν τε καὶ περιπλοκάς. καὶ ἀπτομένων τῶν Ἑλλήνων οὐχ ὑποφεύγουσιν, ἀλλ' ἀτρεμοῦσι καὶ ἀνέχονται, καὶ καθημένων ἐς τοὺς κόλπους καταπέτονται, ὥσπερ οὔν ἐπὶ ξένια κληθέντες. λέγονται οὔν οὗτοι Διομήδους ἑταῖροι εἶναι καὶ σὺν αὐτῷ τῶν ὄπλων τῶν ἐπὶ τὴν Ἴλιον μετεσχηκέναι, εἴτα τὴν προτέραν φύσιν ἐς τὸ τῶν ὀρνίθων μεταβαλόντες εἶδος, ὅμως ἔτι καὶ νῦν διαφυλάττειν τὸ εἶναι Ἕλληνές τε καὶ Φιλέλληνες.¹⁴⁰

Neki otok naziva se Diomedov, i ima mnogo čapliji. Govore da one niti barbarima škode niti im prilaze; a ako stranac Helen pristane, one po nekom božjem daru prilaze mu raskrilišći krila kao neke ruke za rukovanje i zagrljaj. I kad ih Heleni dodiruju ne bježe, niti se boje i podnose to, i kad sjede zavlače im se u njedra, kao da su u goste pozvane. A govori se da su to Diomedovi drugovi i da su s njim bili dio oružanog pohoda na Ilij, a zatim su prvotni lik promijenili u ptičji, pa još i sad pažljivo čuvaju to da su Heleni i da vole Helene.

Kao treći element koji je zajednički svim izvorima o Diomedovu otoku Marohnić navodi ponašanje ptica.¹⁴¹ Naime, „*ptice na Diomedovu otoku posebne su po tome što razlikuju Grke od barbara: u svim su izvorima Grcima sklone te im same prilaze i čak im se umiljavaju, a barbarima su nesklone*“,¹⁴² a što se može vidjeti u izvorima koji su netom citirani. Iz helenističke književnosti prešao je ovaj motiv i u rimsku književnost. Tako kod Vergilija čitamo:

¹³⁹Eustatije, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν

¹⁴⁰Klaudije Elijan, *De Natura Animalium*, knjiga 1., 1.

¹⁴¹Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 47.

¹⁴²Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 47.

*Nunc etiam horribili visu portenta secuntur
Et socii amissi petierunt aethera pennis
Fluminibusque vagatur aves – heu dira meorum
Supplicia – et scopulos lacrimosis vocibus implent.*¹⁴³

I sad me progone čudesni znaci grozni za gledati i izgubljeni prijatelji poletjeli su krilima u zrak i kao ptice se klate po rijekama – jao kako su grozno kažnjeni moji – i ispunjaju stijene plačnim glasom.

Vergilija slijedi Ovidije koji u svojim *Metamorfozama* donosi slikovit opis pretvorbe Diomedovih prijatelja u ptice.

*...cui respondere volenti
Vox pariter vocisque via est tenuata, comaeque
In plumas abeunt, plumis nova colla teguntur
Pectoraque et tergum, maiores bracchia pennas
Accipiunt, cubitusque leves sinuatur in alas.
Magna pedis digitos pars occupat, oraque cornu
Indurata rigent finemque in acumine ponunt.
Hunc Lycus, hunc Idas et cum Rhexenore Nycteus,
Hunc miratur Abas: et dum mirantur, eandem
Accipiunt faciem, numerusque ex agmine maior
Subvolat et remos plausis circumvolat alis.
Si volucrum quae sit dubiarum forma, requiris,
Ut non cygnorum, sic albis proxima cygnis.*¹⁴⁴

A kada je želio odgovoriti jednako su mu se istanjili glas i put glasa, i kosa se u perje pretvorila, vrat, koji je poprimio novi oblik, i prsa i leđa prekrilo je perje, a ruke su dobile veća pera, i laktovi su se savili u laka krila. Velik dio stopala zauzeo je prste, i usta se ukočila od stvrdnute rožine i dobila oštar vrh. Ovom su se čudili Lik, Ida i Niktej s Reksenorom, i Aba: i dok se čude, dobivaju isti oblik, i većina moje čete polijeće i mahanjem krila leti oko brodskih vesala. Ako pitaš kakav je oblik tih čudnih ptica, ako nisu labudovi, opet su slične bijelim labudovima.

¹⁴³Vergilije, *Eneida*, pjevanje 11, stihovi 271-274.

¹⁴⁴Ovidije, *Metamorfoze*, pjevanje 14, stihovi 497-509.

Cjelovitu verziju legende, temeljenu na zapisima Marka Terencija Varona, prenosi nam i kasnoantički crkveni pisac Aurelije Augustin.

*Eiusque socios in volucres fuisse conversos non fabuloso poeticoque mendacio, sed historica adtestatione confirmant. Quin etiam templum eius esse aiunt in insula Diomedea, non longe a monte Gargano, qui est in Apulia, et hoc templum circumvolare atque incolere has alites tam mirabili obsequio, ut aquam impleant et aspergant; et eo si Graeci venerint vel Graecorum stirpe prognati, non solum quietas esse, verum et insuper adulare; si autem alienigenas viderint, subvolare ad capita tamque gravibus ictibus, ut etiam, perimant, vulnerare. Nam duris et grandibus rostris satis ad haec proelia perhibentur armatae.*¹⁴⁵

I tvrde da su mu se drugovi pretvorili u ptice i to ne kao bajoslovnu pjesničku legendu, nego kao da je povijesno posvjedočeno. Govore da je njegov hram na otoku Diomediji, ne daleko od brda Gargana, koje je u Apuliji, i da oko toga hrama lete i tamo stanuju te ptice začuđujuće poslušno, čak vodu ulijevaju i izlijevaju; i ako onamo dođu Grci ili rođeni od grčkog izvora grčkih korijena, ne samo da su mirne, nego se povrh toga i umiljavaju; ako pak vide tuđince, zalijeću im se prema glavama i ranjavaju ih tako teškim udarcima da ih čak i ubijaju. Naime, tvrdim i velikim kljunovima dovoljno su naoružane za takvu bitku.

Kako su Diomedove ptice izgledale piše nam Plinije Stariji koji je taj opis preuzeo od mauretanskog kralja Jube koji je živio na prijelazu iz 1. st. pr. Kr. u 1. st.

*Nec Diomedias praeteribo aves. Iuba cataractas vocat, et eis esse dentes oculosque igneo colore cetero candidis tradens. Duos semper his duces: alterum ducere agmen, alterum cogere. Scrobes excavare rostro, inde crate consternere et operire terra quae ante fuerit egesta; in his fetificare. Fores binas omnium scrobibus: orientem spectare quibus exeant in pascua, occasum quibus redeant. Alvum exoneraturas subvolare semper et contrario flatu. Uno hae in loco totius orbis visuntur, in insula, quam diximus nobilem Diomedis tumulo atque delubro contra Apuliae oram, fulicarum similes. Advenas barbaros clangore infestant, Graecis tantum adulantur miro discrimine, velut generi Diomedis hoc tribuentes, aedemque eam cotidie pleno gutture madentibus pinnis perluunt atque purificant, unde origo fabulae Diomedis socios in earum effigies mutatos.*¹⁴⁶

¹⁴⁵Aurelije Augustin, *De Civitate Dei*, 18., 16-17.

¹⁴⁶Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, knjiga 10., 126-127.

Neću mimoići Diomedove ptice. Juba ih naziva katarakte, i pripovijeda da su im zubi i oči ognjene boje dok su inače bijele; dvije su im od njih uvijek vođe: jedna vodi jato, a druga mu je na začelju. Kljunovima dube jame, a onda ih pokrivaju pleterom i na nj sipaju zemlju što je prije bila iskopana; u njima se legu. Sve jame imaju dvojna vrata: na istok gledaju ona kroz koja izlaze na pašu, na zapad ona kroz koja se vraćaju; da bi rasteretile trbuh uvijek uzlijeću, i to protiv vjetra. Na cijelom se svijetu te ptice susreću samo na jednom mjestu, na otoku za koji smo rekli da je poznat po Diomedovu grobu i svetištu pred apulskom obalom, a slične su liskama. Pridošlim barbarima dosađuju kricima, a samo Grcima se umiljavaju čudesno ih razlikujući, kao da to čine Diomedovu rodu za ljubav, i svakoga dana peru taj hram i čiste ga punih grla i mokrih krila, pa je odatle nastala priča da su to Diomedovi drugovi koji su se pretvorili u njihov lik.¹⁴⁷

Opširan i iskićen opis Diomedovih ptica, njihov izgled, ponašanje i podrijetlo donosi nam Julije Solin, pisac 2./3. stoljeća. Opis je vrlo sličan Plinijevu, istina nešto bogatiji. I ovdje je izvor Juba.

Insula quae Apuliae oram videt tumulo ac delubro Diomedis insignis est et Diomedes aves sola nutrit; nam hoc genus alitis praeterquam ibi nusquam gentium est, idque solum poterat memorabile iudicari, nisi accederent non omittenda. Forma illis paene quae fulicis, color candidus, ignei oculi, ora dentata; congreges volitant nec sine ratione pergendi; duces duo sunt, qui regunt cursum: alter agmen anteit alter insequitur; ille ut ductu certum iter dirigat, hic ut instantia urgeat tarditatem. Haec in meantibus disciplina est. Cum fetificum adest tempus, rostro scrobes excavant, deinde surculis inversum superpositis imitantur texta cratium; sic contegunt subtercavata et ne operimenta si desint, forte lignorum cassa venti auferant, hanc struicem premunt terra quam egresserant cum puteos excitarent. Sic nidos moliuntur biforni accessu, nec fortuitu, adeo ut ad plagas caeli metentur exitus vel ingressus; aditus qui dimittit, ad pastus in ortum destinatur, qui excipit revertentes versus occasui est, ut lux et morantes excitet et receptui non denegetur. Levaturae aluum adversis flatibus subuolant, quibus proluvies longius auferatur. Iudicant inter advenas: qui Graecus est propius accedunt et quantum intellegi datur ut civem blandius adulantur, si quis erit gentis alterius, involant et impugnant. Aedem sacram omni die celebrant studio eiusmodi: aquis imbuunt plumas alisque inpendio madefactis confluent rorulentae; ita aedem excusso umore

¹⁴⁷Preveo Radoslav Katičić, *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

*purificant; tunc pinnulis superplaudunt, inde disceditur quasi peracta religione. Ob hoc ferunt Diomedis socios aves factos. Sane ante adventum Aetoli ducis nomen Diomedae non habebant, inde sic dictae.*¹⁴⁸

Otok što gleda prema apulskoj obali znamenit je po Diomedovu grobu i svetištu i jedino na njem žive Diomedove ptice: naime ta vrsta ptice osim ondje nigdje na svijetu ne postoji. I to se samo po sebi moglo smatrati vrijednim pažnje da k tomu ne dolazi još i drugo što ne valja izostaviti. Lik im je gotovo isti kao i liskama, boja im je bijela, oči ognjevite, kljun zubat: lete u jatu i ne bez reda u pokretu: dvije ptice vode i one upravljaju kretanjem: jedna se kreće ispred jata, a druga ga slijedi: ona prva da svojim vodstvom upravi na pouzdan smjer, a ona druga da upornim nadilaženjem požuruje sporost. Takav im je poredak na putu. A kad dođe vrijeme da se plode, kljunom kopaju jame, a zatim grančicama što ih naopačke stavljaju odozgor tvore nešto kao pleter: tako pokrivaju ono što su odozdol iskopali, i da ne bi možda vjetrovi odnijeli lako drvo ako na njem ne bi bilo utega, opterećuju tu gradnju zemljom koju su izvadili kad su dubili rupe. Tako grade gnijezda s dva pristupa, i to ne kako bilo, nego tako da su izlaz i ulaz okrenuti prema određenim stranama neba: prolaz kroz koji izlaze da traže hranu okrenut je prema izlasku Sunca, a onaj koji ih prima kada se vraćaju okrenut je prema zapadu, tako da ih svjetlo potiče ako bi se dulje zadržavali u gnijezdu i da im ne bude uskraćeno kada se vraćaju. Kad hoće olakšati trbuh lete protiv vjetra da bi on odnio izmet što dalje. Među došljacima prave razliku: ako je tko Grk, prilaze mu bliže i koliko se to može razabrati umiljavaju mu se blago kao sugrađaninu, a ako tko bude drugoga kojeg roda, napadaju ga u letu i obaraju se na nj. A svetu zgradu svakoga dana paze na ovaj način: vodom namoče perje i krilima što su pomno smočena okupljaju se onako rosne: tako čiste hram vlagom koju otresaju: zatim udaraju po tome krilima: zatim se razilaze kao da su obavile vjerski obred. Zato pričaju da su se to Diomedovi drugovi pretvorili u ptice. Prije nego je došao etolski vođa nisu se, dakako, zvale Diomedove. Od tada su tako nazvane.¹⁴⁹

Sličnu priču donosi i ranosrednjovjekovni pisac Izidor Seviljski.

Diomedias aves a sociis Diomedis appellatas, quos ferunt fabulae in easdem volucres fuisse conversos; forma fulicae similes, magnitudine cygnorum, colore candido, duris et grandibus rostris. Sunt autem circa Apuliam in insula Diomedia inter scopulos litorum et saxa

¹⁴⁸Julije Solin, *De Mirabilibus Mundi*, 2, 45-50.

¹⁴⁹Preveo Radoslav Katičić, *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

*volitantes; iudicant inter suos et advenas. Nam si Graecus est, propius accedunt et blandiunt; si alienigena, morsu inpuignant et vulnerant, lacrimosis quasi vocibus dolentes vel suam mutationem vel regis interitum. Nam Diomedes ab Illyriis interemptus est. Haec autem aves Latine Diomediae vocantur, Graeci eas ἑρωδιούς dicunt.*¹⁵⁰

*Diomedove ptice, nazvane po Diomedovim drugovima, o kojima se priča da su se pretvorili u ptice; po obliku su slične liskama, a po veličini labudovima, boja im je bijela, kljunovi tvrdi i veliki. Nalaze se kod Apulije i na Diomedovu otoku i lijeću oko obalnog grebenja i stijena; prave razliku između svojih i došljaka. Naime, ako je Grk, prilaze mu bliže i maze se; ako je tuđega roda, napadaju ga ugrizom i ranjavaju, tugujući kao nekim suznim glasom ili nad svojom pretvorbom ili nad kraljevom pogibijom. Diomeda su naime ubili Iliri. Te se pak ptice latinski zovu Diomedove, a Grci za njih kažu da su čaplje.*¹⁵¹

Nakon što smo citirali većinu antičkih izvora vezanih uz Diomedove ptice važno je nakratko se posvetiti pitanju koje je mučilo još antičke učenjake. Naime, s obzirom na mnoštvo izvora koji opisuju izgled, ponašanje i glasanje ovih ptica još se od antike tragalo za pticom koja se krije iza tih opisa. Kao što se iz ranijih citata može iščitati Grci su tu pticu identificirali kao čaplju, dok su latinski autori taj termin preuzeli i nastavili ga koristiti. Kada

govore o pticama koje napadaju barbare pisci govore o ptici katarakti dok su u suvremeno doba u antičkim opisima Diomedovih ptica prepoznali kaukala (*Calonectris diomedea*). Marohnić navodi da riječ kaukal u hrvatskom jeziku može označavati i galeba, a porijeklo joj je grčko.¹⁵²

8. Kaukal (*Calonectris diomedea*), Ulisse Aldrovandi, početak 18. st., danas u *Bibliotheca Universita di Bologna*

¹⁵⁰Izidor Seviljski, *Etymologiae sive origines*, knjiga 12., VII., 28-29.

¹⁵¹Preveo Radoslav Katičić, *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975.

¹⁵²Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 53.

Problem oko poznavanja kaukala nastao je zato što su „*kaukali pučinske ptice, koje su i u antici i danas dobro poznavali samo mornari. Na obali se rijetko viđaju pa su većini ljudi daleke i nepoznate, i stoga odličan materijal za mit.*“ Ornitolog Mladen Krpan donio je zanimljivo obilježje kaukala koje se javlja kod svih antičkih autora: „*Ne boji se ribarskih brodova, dolazi im u neposrednu blizinu.*“ Još jedan argument u korist kaukala njegovo je glasanje koje se u ornitološkoj literaturi opisuje kao zavijanje, promuklo kašljanje i žalobno kričanje.

Prema Jubinim opisima neki su Diomedove ptice identificirali kao blune (*Morus bassanus*) zbog njihove veličine, bijele boje te naglašenih očiju, a poznate su i po obrušavanju s velikih visina.¹⁵³ Ipak, kako blune žive uglavnom u sjevernom dijelu Europe, a na Jadran dolutaju tek sporadično malo je vjerojatno da su one Diomedove ptice. Na kraju, unatoč stoljećima traganja, ovo pitanje do danas ostaje neriješen zoološki problem, no zbog „*nekoliko bitnih obilježja (relativna pitomost, rezanje površine mora krilima, glasanje) i zajamčenog prebivališta u Jadranu ipak prevagu odnosi identifikacija s kaukalom.*“¹⁵⁴

8. Diomedov otok

Govoreći o Diomedovoj smrti i pretvorbi njegovih drugova u ptice nije moguće ne primijetiti još jedan pojam koji se gotovo redovito javlja u izvorima o našem junaku – Diomedov otok. U ovom ćemo poglavlju citirati antičke izvore koji ga spominju te navesti mjesta koja su se kroz povijest smatrala njegovom mogućom lokacijom dok će se u kasnijim poglavljima obraditi arheološki potvrđeni lokaliteti.

Kao što se u ranijim poglavljima moglo uočiti, od antike su učenjaci, geografi i putopisci pokušavali točno locirati misteriozni otok, mjesto na kojem se nalazi junakov grob kojeg čuvaju njegovi drugovi pretvoreni u ptice. Dok se većina njih slaže da se otok nalazi negdje u Jadranskom moru, oko točne lokacije nema takve sloge. Sholija uz 12. stih Pindarove ode govori:

καὶ ἔστι περὶ τὸν Ἀδρίαν Διομήδεια νῆσος ἱερὰ.¹⁵⁵

I na Jadranu je sveti Diomedov otok.

¹⁵³Blomdahl, A., Breife, B., Holmström, N., *Flight Identification of European Seabirds* (London 2003), str. 85.

¹⁵⁴Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 58.

¹⁵⁵Sholija uz 12. stih Pindarove 10. *Nemejske ode* (Bergk Fragm. 38)

Istu informaciju čitamo i u sholiji uz Likofronovu *Aleksandru*.

...οἵτινες διάγουσιν ἐν τῇ Διομηδεῖα νήσῳ. κεῖται δὲ αὕτη ἐν τῷ Ἀδρίᾳ.¹⁵⁶

...koje (sc. ptice) žive na Diomedovu otoku. A taj leži u Jadranu.

Sholijast o lokaciji otoka piše i sljedeće.

κεῖται δὲ ἡ Διομήδεια νῆσος περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον καὶ τὸν Ἀδρίαν.¹⁵⁷

A Diomedov otok leži u Jonskom zaljevu i Jadranu.

O otoku vijesti imamo i kod nepoznatog pisca čiji nam je zapis, vjerojatno iz 3. st. pr. Kr., stigao posredstvom Aristotela.

Ἐν τῇ Διομηδεῖα νήσῳ, ἣ κεῖται ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, φασὶν ἱερὸν τι εἶναι τοῦ Διομήδους θαυμαστόν τε καὶ ἄγιον.¹⁵⁸

Na Diomedovom otoku, koji leži na Jadranu, govore da je neki začuđujuć i svet Diomedov hram.

I latinski pisci donose vijesti o postojanju Diomedova otoka. Tako kod crkvenog pisca Aurelija Augustina čitamo o postojanju istoimena hrama na Diomedovu otoku.

*Quin etiam templum eius esse aiunt in insula Diomedea, non longe a monte Gargano, qui est in Apulia.*¹⁵⁹

Govore da je na Diomedovu otoku njegov hram, ne daleko od brda Gargana, koje je u Apuliji.

Konkretniju lokaciju otoka donosi nam Plinije u 3. knjizi svoga *Prirodopisa*.

*Contra Apulum litus Diomedia conspicua monumento Diomedis et altera eodem nomine a quibusdum Teutria appellata.*¹⁶⁰

Nasuprot Apulske obale je Diomedija na kojoj je vidljiv spomenik Diomedov i drugi (sc. otok) istoga imena kojeg neki nazivaju Teutrija.

¹⁵⁶Sholija uz Likofronovu *Aleksandru*, stih 594. (E. Scheer 206, 28)

¹⁵⁷Ibid., stih 602.

¹⁵⁸Aristotel, Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων, 79

¹⁵⁹Aurelije Augustin, *De Civitate Dei*, 18, 16-17.

¹⁶⁰Plinije, *Naturalis Historiae*, knjiga 3., 151

Istu lokaciju navodi Julije Solin u svojem geografskom priručniku.

*Insula quae Apuliae oram videt tumulo ac delubro Diomedis insignis est.*¹⁶¹

Otok koji gleda obalu Apulije znamenit je po Diomedovu humku i hramu.

Putopisac Dionizije Perieget donosi nam detaljniji opis kako doploviti do otoka.

Ἄλλ' ὁπότ' Ἀδριάδος σκαιὸν πόρον ἀμφιτρίτης
εἰσελάσης ἐπὶ νηὸς, Ἰηπυγίην ἐπὶ γαῖαν
δήεις ἰφθίμου Διομήδεος αὐτίκα νῆσον,
ἔνθ' ἦρως ἀφίκανε...¹⁶²

Ali kada na lađi zaploviš lijevom stranom Jadranskoga mora, odmah ćeš u zemlji Japigiji naći otok hrabroga Diomeda, kamo je heroj došao...

Detalje o lokaciji otoka nalazimo kod Eustatija, solunskog mitropolita 12. stoljeća.

Ὅτι ἡ Διομήδεια νῆσος, ἣν οὗτος ἰφθίμου Διομήδεος νῆσόν φησι, περιφραστικῶς αὐτὴν ἐτυμολογῶν, περὶ τὴν Ἀδριάδα ἐστὶ θάλασσαν, ἐπ' ἀριστερὰ τῷ εἰσελαύνοντι πρὸς τῇ Ἰαπυγίᾳ.¹⁶³

Da je Diomedov otok, za kojeg ovaj kaže da je otok hrabroga Diomeda, tumačeći mu opisno podrijetlo imena, u Jadranskome moru, na lijevo kad se zaplovi prema Japigiji.

Ἄλλοι δὲ δύο ἱστοροῦσι τὰς τοῦ Διομήδους νήσους, λέγοντες καὶ ὅτι τῆς περὶ τὴν θάλασσαν ταύτην δυναστείας τοῦ Διομήδους καὶ αἱ Διομήδεια νῆσοι μαρτύρια... Τῶν δὲ δύο τούτων νήσων τὴν μὲν οἰκεῖσθαι φασιν, ἥς καὶ μεμνησθαι δοκεῖ ὁ Διονύσιος, τὴν δὲ ἔρημον εἶναι, ἐν καὶ τὸν Διομήδην ἀφανισθῆναι λέγουσι.¹⁶⁴

A drugi govore o dva Diomedova otoka, govoreći i da su Diomedovi otoci svjedoci Diomedove vladavine na tome moru... A govore da je od ta dva otoka jedan naseljen, kojeg kako mi se čini spominje Dionizije, a drugi je pust, i na tome govore da je Diomed nestao.

¹⁶¹Julije Solin, *De Mirabilibus Mundi*, 2, 44.

¹⁶²Dionizije Perieget, Περιήγησις τῆς οἰκουμένης, stihovi 481-484.

¹⁶³Eustatije, Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὀμήρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν

¹⁶⁴Ibid.

Klaudije Ptolemej, grčki i egipatski zemljopisac i astronom, spominje broj od čak pet Diomedovih otoka.

Ἐν δὲ τῷ Ἰωνίῳ πελάγει αἱ καλούμεναι Διομήδεια νῆσοι εἰ.¹⁶⁵

A u Jonskome moru pet je otoka koji se zovu Diomedovi.

Prilikom nabiranja otoka u Jadranu rimski geograf Pomponije Mela navodi i Diomedov otok.

*In Hadria Apsorus... Diomedia...*¹⁶⁶

Na Jadranu su Apsorus... Diomedov otok...

O lokaciji otoka piše čak i Strabon koji ga smješta pred obalu Italije.

νῆσοι δὲ εἰσιν ἑνταῦθα συχνά... πρὸ τῆς Ἰταλίας δὲ αἱ Διομήδεια.¹⁶⁷

A ondje su mnogi otoci... a pred Italijom su Diomedovi.

Za kraj, kao zanimljiv (i malo vjerojatan) način po kojem se u antici mogao prepoznati Diomedov otok, Teofrast iz Eresa, najpoznatiji Aristotelov učenik, donosi nam vijest da je na njemu rasla jedina platana na Jadranu.

ἐν μὲν γὰρ τῷ Ἀδρίᾳ πλάτανον οὗ φασιν εἶναι πλὴν περὶ τὸ Διομήδους ἱερόν.¹⁶⁸

Naime, govore da na Jadranu nema platane osim oko Diomedova svetišta.

Nešto više podataka o ovoj zanimljivosti donosi nam Plinije.

*Platanus haec, mare Ionium Diomedis insula tenus eiusdem tumuli gratia primum invecta, inde in Siciliam transgressa...*¹⁶⁹

Ova platana, najprije je donesena na Jonsko more do Diomedova otoka za njegov humak, a odatle je prenesena na Siciliju...

¹⁶⁵Klaudije Ptolemej, *Geografija*, 3, 1, 80

¹⁶⁶Pomponije Mela, *Chorographia*, 2, 114.

¹⁶⁷Strabon, *Γεωγραφικά*, 2, 5, 20

¹⁶⁸Teofrast iz Eresa, *Περὶ φυτῶν*, 4, 5, 6

¹⁶⁹Plinije, *Naturalis Historiae*, 12, 3

9. Počeci Diomedova kulta

Štovanje kulta heroja Diomeda nakon njegove se smrti proširilo duž Italije u kojoj su, u gradovima koje je prema predaji osnovao sam Diomed, podizana svetišta i hramovi u kojima se Diomed štovao najprije kao heroj, a kasnije i kao bog. Osim u Italiji, Diomed je bio štovan i duž Jadrana, no tragove njegova kulta nalazimo i na području Grčke gdje je bio štovan zajedno s Dioskurima. Pauzanija nam tako donosi opis slike na atenskoj akropoli koja je prikazivala Diomeda kako iz Troje odnosi Paladij.

ἔστι δὲ ἐν ἀριστερᾷ τῶν προπυλαίων οἴκημα ἔχον γραφάς· ὁπόσαις δὲ μὴ καθέστηκεν ὁ χρόνος αἴτιος ἀφανέσιν εἶναι, Διομήδης ἦν... ὁ δὲ τὴν Ἀθηνᾶν ἀφαιρούμενος ἐξ Ἰλίου.¹⁷⁰

A na lijevo od propileja ima građevina sa slikama: a među onima koje vrijeme nije uništilo bijaše prikazan Diomed kako odnosi Atenu iz Troje.

Snažan i hrabar heroj Trojanskoga rata poslije smrti postao je bog koji je vladao nepreglednim morima Ija, a njegov se kult javlja kao neka vrsta kompenzacije za sve nepravde koje je pretrpio od strane barbara boraveći i ploveći Jadranskom obalom. Njegova su svetišta raštrkana duž obale, a njihov raspored vjerojatno ocrtava smjer plovidbe antičkih moreplovaca od 6. st. pr. Kr. na ovamo.¹⁷¹ Sva ta svetišta poznata su nam gotovo isključivo zahvaljujući antičkim izvorima. Strabon tako piše da se veliko Diomedovo svetište nalazilo na sjevernome Jadranu, na granici Veneta i Histra gdje je njegov kult bio povezan s onim Here Argejke i Artemide Etoljanke.

ἐν αὐτῷ δὲ τῷ μυχῶ τοῦ Ἀδρίου καὶ ἱερὸν τοῦ Διομήδους ἐστὶν ἄξιον μνήμης, τὸ Τίμαυον· λιμένα γὰρ ἔχει καὶ ἄλσος ἐκπρεπὲς καὶ πηγὰς ἐπτὰ ποταμίου ὕδατος εὐθύς εἰς τὴν θάλατταν ἐκπίπτοντος, πλατεῖ καὶ βαθεῖ ποταμῷ.¹⁷²

U tom kutku Jadrana je i svetište Diomeda dostojno spomena, Timav; ima naime luku i predivan gaj i sedam izvora riječne vode koja ravno u more utječe, širokog i dubokog toka.

U nastavku saznajemo i na koji se način odvijalo štovanje Diomeda.

¹⁷⁰Pauzanija, Ἑλλάδος περιήγησις, 1, 22, 6

¹⁷¹D'Ercole, M. C., *Back from Troy: Diomedes and Other Heroes in the Ancient Mediterranean*, U: *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century*, Ljubljana 2006., str. 30-31.

¹⁷²Strabon, Γεωγραφικά, 5, 1, 8

τῷ δὲ Διομήδει παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς ἀποδεδειγμένοι τινὲς ἰστοροῦνται τιμαί· καὶ γὰρ θύεται λευκὸς ἵππος αὐτῷ, καὶ δύο ἄλση τὸ μὲν Ἥρας Ἀργείας δεικνύται τὸ δ' Ἀρτέμιδος Αἰτωλίδος. προσμυθεύουσι δ', ὥς εἰκός, τὸ ἐν τοῖς ἄλσεσι τούτοις ἡμεροῦσθαι τὰ θηρία καὶ λύκοις ἐλάφους συναγελάζεσθαι, προσιόντων δὲ τῶν ἀνθρώπων καὶ καταψόντων ἀνέχεσθαι, τὰ δὲ διωκόμενα ὑπὸ τῶν κυνῶν, ἐπειδὴν καταφύγη δεῦρο, μηκέτι διώκεσθαι.¹⁷³

A pripovijeda se da je kod Veneta prihvaćeno iskazivanje nekih časti Diomedu: naime, žrtvuje mu se i bijeli konj, i pokazuju se dva gaja, jedan Here Argejke, a drugi Artemide Etoljanke. A pričaju i, kako je uobičajeno, da su u tim gajevima zvijeri ukroćene i da su jeleni i vukovi zajedno u stadu, a prilaženje ljudi i draganje podnose, a ako su od pasa progonjene, kada onamo pobjegnu, više ih ne progone.

Osim što je bio štovan kao bog, na Jadranu je Diomed bio slavljen i kao heroj koji je donio grčku kulturu i civilizaciju na dotad barbarski prostor. U spomen njegove borbe sa zmajem na Korkiri podignut je njegov kip, a ta je epizoda povezana s pričom o potrazi za zlatnim runom i Argonautima.

...παρεγένετο εἰς Ἰταλίαν. εὐρώων δὲ τηνικαῦτα τὸν ἐν τῇ Σκυθίᾳ δράκοντα λυμαινόμενον τὴν Φαιακίδα διέφθειρε τοῦτον τὴν τοῦ Γλαύκου χρυσοῦν ἀσπίδα κατέχων νομίσαντος τοῦ δράκοντος τὸ χρυσοῦν δέρας εἶναι τοῦ κριοῦ. τιμηθεὶς δὲ ἐπὶ τούτῳ σφόδρα ἀνδριάντα κατασκευάσας ἰδρύσατο ἐκ τῶν λίθων τῶν ἐκ τῆς Ἰλίου.¹⁷⁴

...stigao je u Italiju. A ondje je pronašao zmaja iz Skitije koji je pustošio zemlju Feačana i ubio ga imajući zlatni Glaukov štit jer je zmaj mislio da je to zlatna koža ovna. A zbog toga su ga silno štovali i podigao je kip od kamenja iz Ilija.

θεὸς δὲ οἱ Φαίακες σέβουσι τὸν Διομήδην οἵτινές εἰσι περὶ τὸ Ἰόνιον πέλαγος· οὗτος γὰρ τὸν δράκοντα ἀνείλεν ἐκεῖσε ἐλθόντα ἐκ Κόλγων πρὸς ζήτησιν τοῦ χρυσοῦ δέρρους. τινὲς δὲ ληστὴν ἦκουσαν τὸν δράκοντα. ἡ δὲ Φαιακία περὶ τὸν Ἰόνιον κόλπον ἐστίν, ὃ δὲ Ἰόνιος κόλπος κατὰ Λυκόφρονα καὶ Αἰσχύλον ἀπὸ Ἰοῦς ἐκλήθη.¹⁷⁵

¹⁷³Strabon, Γεωγραφικά, 5, 1, 9

¹⁷⁴Sholija uz Likofronovu Aleksandru, stih 615.

¹⁷⁵Ibid., stih 627.

A bog; Feačani, koji su u Jonskome moru, štuju Diomeda; jer taj je ubio zmaja koji je onamo došao iz Kolhide da traži zlatno runo. A neki su čuli da je zmaj otimač. A Feakija je u Jonskom zaljevu, a Jonski je zaljev po Likofronu i Eshilu nazvan po Iji.

Sličnu priču donosi i Heraklid Pontski, učenik Platonov i pročelnik njegove Akademije.

Κορκυραῖοι Διομήδην ἔπεκαλέσαντο. καὶ τὸν παρ' αὐτοῖς δράκοντα ἀπέκτεινεν. οἷς καὶ συνεμάχησε στόλῳ πολλῷ ἐς Ἰαπυγίαν ἐλθὼν πολεμοῦσι πρὸς Βρεντεσίους. καὶ τιμῶν ἔτυχεν.¹⁷⁶

Korkirani su pozvali Diomeda. I ubio je zmaja koji je bio kod njih. I borio se s njima došavši s brojnim brodovljem u Japigiju kad su zaratili protiv Brindizija. I zato je bio čašćen.

Diomedov kult bio je raširen i među Umbrijcima na prostoru središnjega Jadrana. Poštovali su ga kao svoga dobročinitelja o čemu svjedoči Pseudo-Skilaks.

ΟΜΒΡΙΚΟΙ. Μετὰ δὲ Σαυνίτας ἔθνος ἐστὶν Ὀμβρικοὶ, καὶ πόλις ἐν αὐτῇ Αγκῶν ἐστὶ. Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος τιμᾷ Διομήδην, εὐεργετηθὲν ὑπ' αὐτοῦ. καὶ ἱερόν ἐστιν αὐτοῦ.¹⁷⁷

Umbrijci. A iza Samnićana je narod Umbrijaca, i u njih je grad Ankona. A taj narod štuje Diomeda, od njega su primili dobročinstva. I njegovo je svetište (ondje).

Govoreći o Diomedovu kultu ne možemo ne osvrnuti se i na njegovu povezanost s konjima. Naime, njegova se apulska žena zove Εὐίπη, on osniva gradove Ἄργος Ἴπτιον i *Equus Tuticus*, a Homer ga u svojem epu zove „krotitelj konja“. Također, doznali smo da mu Veneti žrtvuju bijeloga konja dok je njegov otac Tidej izgrizao glavu svoga protivnika Melanipa (Μελάνιππος = crni konj). Prema Katičiću, „kad se uzme u obzir još podatak da je Diomed ubio zmaja, i da pri tom igra neku ulogu i zlato, ne može biti sumnje da u Diomedovu liku treba prepoznati indoeuropsko božanstvo plodnosti koje nam je u najnovije doba poznato iz ostataka praslavenske sakralne poezije sačuvanih u folklornoj predaji. Čini se pak da su u legendama o Diomedu na Zapadu kontaminirane grčke i stare italske, apulske i venetske tradicije. (...) Koliko god su vijesti o Diomedovu svršetku kaleidoskopski nemirne i

¹⁷⁶Heraklid Pontski, Περὶ πολιτειῶν, fragment 27

¹⁷⁷Pseudo-Skilaks, Περίπλους, 16

nehvatljive, predložuju nam ipak najstariju povijest Jadrana do koje se može doprijeti na temelju sačuvanih zapisa.“¹⁷⁸

10. Tragovi Diomedova kulta na tlu Hrvatske

Iz dosad navedenih izvora razvidno je da je Diomed boravio na Jadranu. Također, gotovo je sigurno da je na nekom od Jadranskih otoka umro pa su se u potragu za tim mjestom upuštali mnogi učenjaci, istraživači i zanesenjaci. Kako se uz mjesto njegove smrti često javlja i postojanje hrama ili svetišta tragalo se i za bilo kakvim materijalnim ostacima koji bi potvrdili vezu s Diomedom. Proučavajući izvore znanstvenici su nailazili na zagonetni *Promunturium Diomedis*, mjesto na kojem se nalazilo svetište u kojem se štovao Diomedov kult. Njegovu točnu lokaciju na Jadranu opisuje nam Plinije Stariji u *Naturalis Historiae*.

*Rursus in continente colonia Iader, quae a Pola CLX abest, inde XXX Colentum insula, XVIII ostium Tityi fluminis. Liburniae finis et initium Delmatiae Scardona in amne eo XII passuum a mari. Dein Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona, promunturium Diomedis vel, ut alii, poeninsula Hyllis circuit C, Tragurium civium Romanorum marmore notum, Siculi in quem locum divus Claudius veteranos misit, Salona colonia ab Iader CXII.*¹⁷⁹

Na kopnu je kolonija Jader, koja je od Pule udaljena 160000 koraka, zatim na 30000 koraka otok Kolenta, 18000 koraka od ušća rijeke Titij. Kraj Liburnije i početak Dalmacije je Skardona na toj rijeci 12000 koraka od mora. Zatim stari kraj Tariota i utvrda Tariona, pa Diomedov rt, ili prema drugima, Hilički poluotok s obilaskom od 100000 koraka, Tragurij rimskih građana slavan po mramoru, Sikuli na mjestu u koje je božanski Klaudije poslao veterane, kolonija Salona (udaljena) od Jadera 112000 koraka.

Upravo je zahvaljujući ovome izvoru Ivan Lučić u 17. stoljeću prvi uspio kao *Promunturium Diomedis* identificirati najizbočeniju točku naše obale – rt Ploča.¹⁸⁰ Ipak, unutar znanstvene

¹⁷⁸Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975., str. 77-78.

¹⁷⁹Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, 3, 140-141

¹⁸⁰Ivan Lučić o tome piše u djelima *Vita B. Ioannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula te De regno Dalmatiae et Croatiae*

zajednice postojala je sumnja u njezinu točnost. Te su sumnje potaknule istraživače da krenu u istraživanje, pa je tako zahvaljujući rekognosciranju i nizu arheoloških kampanja vođenih na spomenutom rtudanas bez sumnje potvrđeno postojanje helenističkoga svetišta s neprekinutim kontinuitetom življenja od 4. st. pr. Kr. do Augustova vremena.¹⁸¹

Drugi je problem znanstvenicima predstavljao ranije spomenuti Diomedov otok, legendarno mjesto njegove smrti koje su čuvalе ptice i na kojem se nalazilo njegovo svetište. Prema izvorima morao je biti smješten negdje na Jadranu, no kako su o točnoj lokaciji izvori šutjeli, a kako je Jadranska obala prilično razvedena, točna ubikacija bila je poprilično otežana i moglo se tek pretpostavljati o kojem se otoku radi. Također, kako su talijanski znanstvenici još u doba renesanse kao Diomedovo otočje identificirali Tremite te njegov grob označili na otoku San Nicola u stručnoj se literaturi prestalo raspravljati o tom pitanju smatrajući da je ova zagonetka riješena.¹⁸² Ipak, detaljnijim proučavanjem antičkih izvora te zahvaljujući arheološkim istraživanjima koja su sredinom devedesetih godina 20. st. te u razdoblju od 2002. do 2008. godine vođena na otoku Palagruži otkriveni su ostatci keramike s urezanim Diomedovim imenom kao i čitavo mnoštvo predmeta poput novca, metalnog oruđa i oružja, ostataka kosti i drugog. Sve to, kao i idealan položaj otočića Palagruže gotovo na sredini Jadrana, na plovnome putu između njegove istočne i zapadne obale, potvrdio je bez sumnje postojanje Diomedova svetišta te otoku Palagruži donio epitet Diomedov otok.

O oba će ova lokaliteta, kao i o arheološkim istraživanjima koja su na njima vršena te nalazima koji su pronađeni, više riječi biti u narednim poglavljima.

¹⁸¹Lucijana Šešelj, *Promunturium Diomedis: svetište na rtu Ploča i Jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju* (Zadar 2009.), str. 1.

¹⁸²Kirigin, B., *Palagruža: Diomedov otok ili uvod u početne veze Dalmacije s antičkim grčkim svijetom*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 107-108.

10.1. Palagruža – Diomedov otok

9. Palagruža, pogled s mora

Palagruža, maleni arhipelag smješten između talijanskog poluotoka Gargano i hrvatskih otoka Sušac, Lastovo i Vis, udaljen 68 nautičkih milja od Splita, sastoji se od dva veća otoka, Vela Palagruža i Mala Palagruža, te nekoliko manjih otočića i hridi koje ih okružuju.

Mala
klisurasti

Dok je
Palagruža
otočić

površinesvega 0,035km², Vela Palagruža dugačka je 1350 metara, širine od 60 do 300 metara, a najviši vrh visok je 103,5 metara. Otok je gotovo nepristupačan zbog strmih i oštih stijena i

litica uz izuzetak dviju uvala: *Zolo* i *Stora Vloka*. Otočje je nenaseljeno uz iznimku Vele Palagruže na kojoj, u svjetioniku, borave svjetioničari te ponekad komiški ribari.¹⁸³

Posebnost Palagruže očituje se, između ostalog, i u jedinstvenom ekološkom sustavu. Naime, zbog najblaže klime i najmanje padalina u cijeloj Hrvatskoj te zbog ugodne temperature tijekom cijele godine na Palagruži raste subtropska vegetacija. Također, otočje je, posebno s obzirom na njegovu veličinu, iznimno bogato endemskim biljnim vrstama.¹⁸⁴

Oko porijekla imena otoka Palagruže postojale su nesuglasice. Dovodili su ga u vezu s Pelazgima, narodom o kojem piše Homer, te s Pelagonima, narodom koji je živio na području današnje Makedonije. Na srednjovjekovnim se kartama Palagruža navodi kao *Pellacrosa*, *Pellagosa*, *Pelagosa*, *Pelagosa*, a u izvorima kao *Palacios*, *Palarios*, *Pelagrosa*.¹⁸⁵ Ipak, najvjerojatnijim se čini objašnjenje da njegovo ime potječe od grčke riječi πέλματος, -ους, τό značenja „more, otvoreno more, morska pučina“.¹⁸⁶ Naime, to ime savršeno odgovara Palagruži, dalekom i nepristupačnom otoku strmih hridi i bez sigurne luke.¹⁸⁷

10.1.1. Arheološke kampanje

Prvi materijalni dokazi koji su posvjedočili postojanje Diomedova kulta na hrvatskoj strani Jadrana otkriveni su 1993. godine prilikom desetodnevnog istraživanja Vele Palagružekoje je provedeno u sklopu projekta Jadranski otoci.¹⁸⁸ Povod za istraživanje bio je jednodnevni posjet Palagruži godinu ranije prilikom kojeg je uočen velik arheološki potencijal otoka. Sljedeće godine istraživanje su predvodili Branko Kirigin, Nikša Vujnović, John W.

¹⁸³Kirigin, B., Johnson, A., Vučetić, M., Lušić, Z., *Palagruža – The Island of Diomedes – and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic*, U: *The Connecting Sea: Maritime interactions in Adriatic Prehistory*, Oxford 2009., str. 138.

¹⁸⁴Trošić, Ž., Jašić, D., Marinković, V., *Climatic features of Palagruža Island, Croatia*, U: *Geoadria*, 8/1, Zadar 2003., str. 39-46.

¹⁸⁵http://astrogeo.geoinfo.geof.hr/pelagosa/o_imenu.html, 11. 5. 2013.

¹⁸⁶Kirigin, B., *Palagruža: Diomedov otok ili uvod u početne veze Dalmacije s antičkim grčkim svijetom*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 106.

¹⁸⁷Ibid.

¹⁸⁸Forenbaher, S., Gaffney, V., Hayes, J., Kaiser, T., Kirigin, B., Leach, P., Vujnović, N., *Hvar-Vis-Palagruža 1992.-1993.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, Split 1994., str. 37.

Hayes, Timothy Kaiser, Vince Gaffney te Peter Leach. Tom je prilikom utvrđeno šest arheoloških lokacija na Maloj i Veloj Palagruži.¹⁸⁹

- a) Palagruža 1 – ostatci ranog brončanog doba te ulomci grčke i rimske keramike
- b) Palagruža 2 – ostatci iz razdoblja ranog neolitika
- c) Palagruža 3 – arhitektonski ostatci iz rimskoga doba
- d) Palagruža 4 – ostatci ranog brončanog doba te ulomci grčke i rimske keramike
- e) Palagruža 5 – ostatci rane rimske keramike
- f) Palagruža 6 – kamenolom kremenalociran na Maloj Palagruži

10. Vela Palagruža, satelitski snimak

Također, učinjeno je i podvodno rekognosciranje palagruškog podmorja. Zdenko Brusić i

Smiljan Gluščević zaronili su do dubine od 25 metara, a od nalaza najzanimljiviji su bili ostatci kasnorimske luke.¹⁹⁰

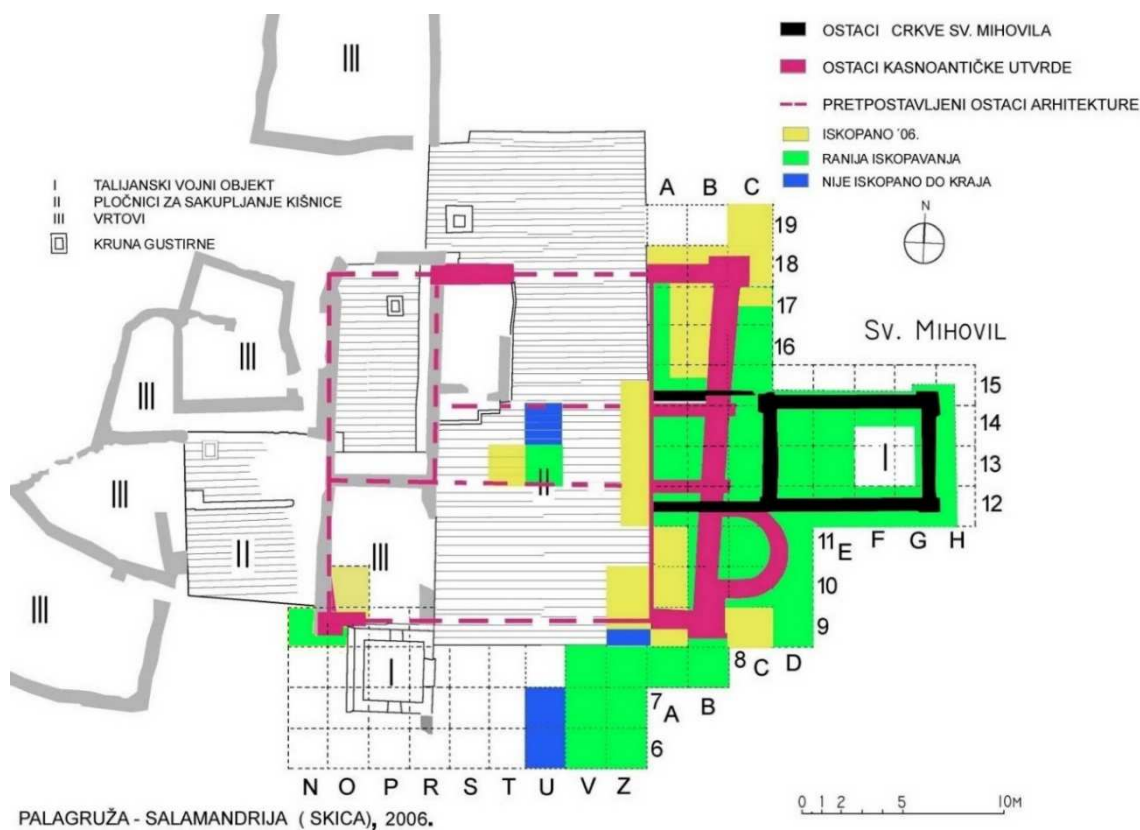
¹⁸⁹Ibid., 38-42.

¹⁹⁰Ibid., 42.

11. Arheološke iskopine na položaju Salamandrija, Palagruža

Godine 1996., na poticaj hvarskoga biskupa msgr. Slobodana Štambuka, na Veloj Palagruži obavljena su zaštitna iskopavanja kojih je cilj bio otkriti ostatke crkve Sv. Mihovila, izgrađene u 18. st. na platou zvanom Salamandrija.¹⁹¹ Istraživanje je trajalo 15 dana, od 19. kolovoza do 3. rujna, a kopalo se „na prostoru istočno od pločnika za skupljanje kišnice, gdje je nekoć stajala crkva Sv. Mihovila. Prvo je skinut površinski sloj, a zatim je postavljena mreža od kvadrata 2x2 m, u dužini od 16 m u smjeru sjever-jug i 12 m u smjeru istoka. Iskopavanja su obavljena unutar 28 kvadrata (oko 86m²).“¹⁹² Otkriveni su tek skromni ostatci crkve s predvorjem i to u samim temeljima, a za koje je utvrđeno da ne leže na starijim ostacima, već na živcu.¹⁹³ Što se pokretnih nalaza tiče, oni su „malobrojni, i potječu iz ispremiješanih slojeva, a nijedan sloj nije arheološki intaktan. Nalazi pripadaju razdobljima prethistorije, helenizmu, ranorimskom i kasnoantičkom periodu, kasnom srednjem vijeku i novijem dobu. Među njima najviše je onih koji pripadaju kasnoantičkome razdoblju.“¹⁹⁴

12. Skica tlocrta Salamandrije s označenim mjestima iskopavanja i arhitektonskim ostacima

¹⁹¹Kirigin, B., Katunarić, T., *Palagruža – crkva Sv. Mihovila, izvještaj sa zaštitnih iskopavanja 1996.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 94, Split 2002., str. 297.

¹⁹²Ibid., str. 302.

¹⁹³Ibid., str. 307.

¹⁹⁴Ibid., str. 307.

Kako je prilikom zaštitnih iskopavanja godine 1996. otkriveno mnogo keramike grčke izrade to je bio poticaj da se na Velej Palagruži započnu sustavna arheološka istraživanja koja su započela 2002. godine i trajala kontinuirano sve do 2009. godine.

10.1.1.A Kampanja 2002. godine

„Nakon što su 1996. godine obavljena zaštitna arheološka iskopavanja ostataka crkve Sv. Mihovila na položaju Salamandrija na Palagruži na tom se nalazištu više nije istraživalo. U međuvremenu Palagruža je postala dostupna svima koji do nje mogu doploviti“ pa je na taj način „mogućnost nelegalnih kopanja postala sve veća.“¹⁹⁵ Osim nepozvanih posjetilaca problem je predstavljala i erozija kojoj je Palagruža konstantno izložena.¹⁹⁶

Zbog navedenih je faktora Arheološki muzej u Splitu podnio Ministarstvu kulture zahtjev za arheološka iskopavanja južne padine Salamandrije.¹⁹⁷

Iskopavanja su trajala od 5. do 21. rujna, a naslanjaju se dijelom na ona iz 1996. godine.¹⁹⁸ „Iskopavanja u □ A i B-9 i 10 dala su nalaze arhitekture koja se vezuje

uz ostatke zida otkrivenog 1996. godine u □ C-10. Radi se o uglu građevine koja je položena tako da joj jedan zid ide u pravcu sjever-jug, a drugi u pravcu istok-zapad. Ti zidovi široki su skoro 1 m.“¹⁹⁹ U nastavku iskopavanja „u □ A-10 nakon skidanja površinskog sloja otkriven je jednoredni suhozid koji je

13. Skica položaja Salamandrije na središnjem platou Vele Palagruže

¹⁹⁵Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 367.

¹⁹⁶Ibid.

¹⁹⁷Ibid.

¹⁹⁸Ibid., str. 368.

¹⁹⁹Ibid., str. 368.

probio podnicu od utabane zemlje, žbuke i kamenja. Na podnici su nađeni keramički nalazi, uglavnom ulomci amfora, a u jugozapadnom dijelu □ A-10 otkriven je dio skeleta odrasle osobe ograden nepravilnim kamenim pločama. Priloga u grobu nije bilo.“²⁰⁰ Iako još nije sasvim jasna funkcija pronađenih zidova, oni bi „mogli predstavljati ostatke kasnoantičke fortifikacije.“²⁰¹

Iste su godine istraživanja vršena i na prostoru¹⁴. Pogled sa zapada na □ U, V i Z-6,7 i 8

južno od pločnika za sakupljanje kišnice. Istraživalo se u □ V i Z-7 i 8. Ispod površinskog sloja pronađena su „dva skeletna ukopa odraslih osoba bez grobnih priloga i bez vidljivih ostataka grobne rake. Ispod ovog sloja je sloj u kojem su kasnoantički nalazi. Slijedi skoro posve sterilni sloj, a potom sloj tamnosmeđe zemlje pomiješane s kamenjem u kojem su nalazi iz prapovijesti, grčkog arhajskog, klasičnog i helenističkog razdoblja te nalazi iz rimskog republikanskog i ranocarskog razdoblja. (...) U ovim kvadrantima nisu otkriveni tragovi arhitekture.“²⁰² Što se pokretnih nalaza tiče „prapovijesni su nalazi vrlo brojni. Radi se uglavnom o keramičkim i kremenim izrađevinama koje pripadaju ranoj fazi cetinske kulture,“ no „najveći broj nalaza potječe iz grčkog razdoblja. Oni čine oko 70% svih nalaza! Radi se u većini slučajeva o finoj keramici. Najviše ima ulomaka s crnim premazom dok dekoriranih, odnosno ulomaka crno i crveno figuralnih stilova ima malo (niti 1%).“²⁰³ Svi nalazi koji se dovode u vezu s Diomedom i njegovim kultom bit će izdvojeni i obrađeni u katalogu na kraju rada. Što se nalaza rimske keramike tiče, „rana rimska keramika manje je zastupljena. Od rimske fine keramike najviše ima tzv. keramike tankih stijeni, a manje terra sigillate.“²⁰⁴ Također, „otkriveno je dosta ulomaka kuhinjske keramike te znatno manje amfora (...) što također upućuje da je ovdje riječ o svetištu budući da na urbanim nalazištima amfore čine 50-

²⁰⁰Ibid., str. 368-369.

²⁰¹Ibid., str. 369.

²⁰²Ibid., str. 370.

²⁰³Ibid., str. 370-371.

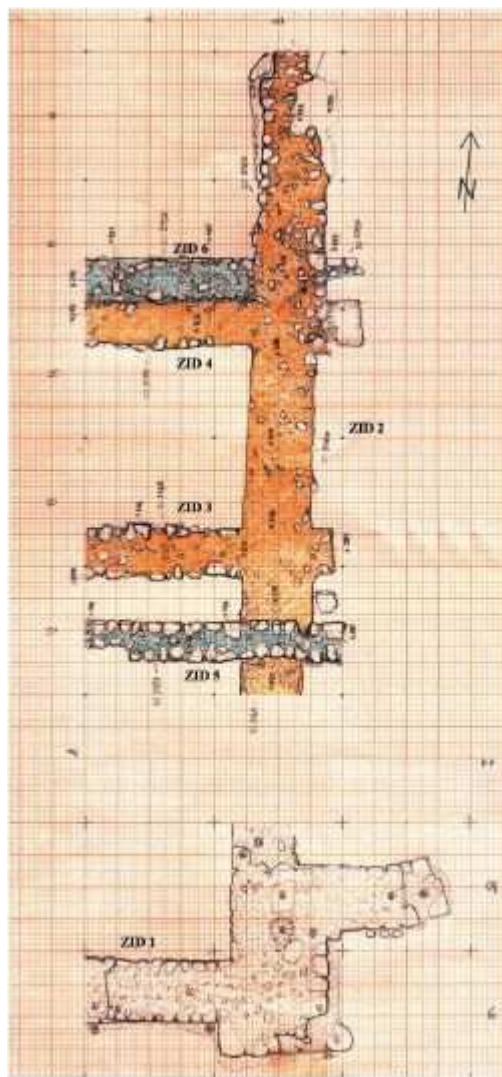
²⁰⁴Ibid., str. 374.

85% svih nalaza, dok na južnoj padini Salamandrije amfore čine oko 3% nalaza.”²⁰⁵ Osim keramike otkriveni su i drugi predmeti. „Od koštanih predmeta otkriven je ulomak kockice za igru s kružićima kao oznakama za brojeve, nekoliko ulomaka piona za igru od staklene paste. Otkriveno je i nekoliko gema, među kojima jedna s prikazom konja, jedna s dvije kornukopije i jedna (ulomak) s prikazom lava. Metalni nalazi malo su zastupljeni i u veoma su lošem stanju. Otkrivena su dva srebrna i 53 brončana novca koji po izgledu pripadaju grčkom i ranorimskom periodu.”²⁰⁶ Posebno je zanimljiva srebrna didrahma Neapola datirana u razdoblje od 325.-241. g. pr. Kr. te brončani rimski republikanski as iz 179.-170. g. pr. Kr.²⁰⁷

10.1.1.B Kampanja 2003. godine

Sustavna iskopavanja Palagruže nastavljena su u razdoblju od 4. do 26. rujna 2003. godine kada je nastavljeno istraživanje Salamandrije, ovoga puta na dva mjesta: platou između ostataka crkve Sv. Mihovila i kamenog pločnika za prikupljanje kišnice te na južnoj padini iza tog pločnika.²⁰⁸ Također, izvršena je i georadarska prospekcija cijelog pločnika i prostora istočno od njega dok je na prostoru tzv. Jankove njive na istočnom kraju Vele Palagruže obavljeno rekognosciranje.²⁰⁹

„Na temelju georadarskih indikacija, na sjeveru je otvoren prostor od 36m², to jest prostor dužine 10 m i širine 4 m (□ B-12-16 i A-12-15). Na cijelom prostoru □ B-12-16 otkriven je istočni zid „utvrde“, tj. zid 2. Većim je dijelom sačuvana samo temeljna žbuka u koju je polagan prvi red kamenja.

²⁰⁵Ibid., str. 374.

²⁰⁶Ibid., str. 375.

²⁰⁷Ibid.

²⁰⁸Kirigin, B., Katunarić, T., Skelac, G., *Palagruža 2003. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 28, Zagreb 2004., str.207-208.

²⁰⁹Ibid., str. 208.

*Zid je sačuvan do visine od 80 cm samo u □ B-16. Ukupna dužina zida sada iznosi oko 14 m.*²¹⁰

15. Prikaz istraženog dijela zidova

Također, „otkrivena su i dva zida uža od glavnoga zida koji s njim tvore prostoriju širine oko 3 m, a njihov se zapadni kraj pruža ispod pločnika. Unutarnji zidovi prostorije bili su ožbukani.“²¹¹

Na južnoj padini Salamandrije, prostoru na kojem je u ranijim arheološkim kampanjama otkrivena velika količina pokretnog arheološkog materijala, istraživani su □ U-6, V-6-7 i Z-6-7.²¹² Otkriveni nalazi „po kvaliteti i raznovrsnosti vrlo su slični onima iskopanima prethodnih godina: opsidijan, kremene alatke, cetinska keramika, grčki crno i crvenofiguralni ulomci, grafiti (među kojima ima i nekoliko onih koji upućuju na Diomedovo ime), helenističko i rimsko fino i kuhinjsko posuđe, svjetiljke, staklo, geme, grčki novci“ i drugo.²¹³

10.1.1.C Kampanja 2004. godine

*„Arheološka iskopavanja na Palagruži godine 2004. obavljena su u razdoblju od 31. kolovoza do 13. rujna. Istraživalo se na prostoru Salamandrije, središnjem platou Vele Palagruže, i ta su iskopavanja bila nastavak radova“ prijašnjih godina.*²¹⁴ Istražena je površina od 24 m², a „istraživanja su obavljena na dva mjesta: samom platou gdje se nalaze ostatci „kasnoantičke utvrde“ i crkve Sv. Mihovila te na južnoj padini Salamandrije gdje je otkrivena većina pokretnih nalaza iz prapovijesnoga, grčkoga i rimskog doba.“²¹⁵ Iskopavanjima je istražen □ D-10 „s ciljem da se utvrdi pruža li se zid dalje prema istoku ili pak skreće prema sjeveru. (...) Uz zapadni rub sonde prema sjeveru nalaze se veći kameni blokovi u žbuci koji čine nastavak zida iz □ C-10. Zid se pruža u smjeru sjeveroistok-jugozapad. Ovakvo stanje potvrdilo je zakrivljenost zida iz □ C-10. Gledajući tlocrt čini se da se radi o nekom apsidalnom dijelu „utvrde“ čiji je promjer oko 3 m.“²¹⁶ Istraživanje južne

²¹⁰Ibid., str. 209.

²¹¹Ibid., str. 209.

²¹²Ibid., str. 212.

²¹³Ibid.

²¹⁴Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 251.

²¹⁵Ibid.

²¹⁶Ibid.

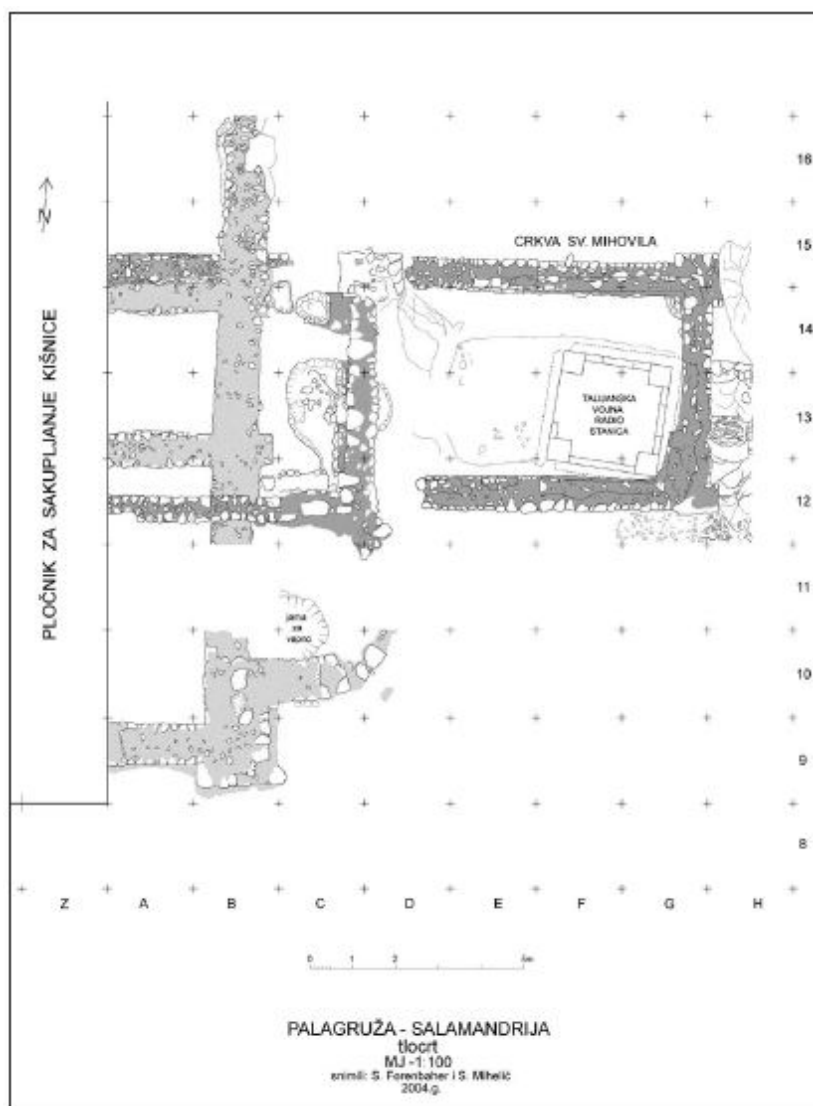
padine Salamandrije nastavljeno je u □ V-7 te A-8 i B-8.²¹⁷ U njima nisu otkriveni ostatci arhitekture, a pronađeni pokretni arheološki materijal bio je u ispremiješanim slojevima.²¹⁸

16. Tlocrt arhitektonskih ostataka na platou Salamandrija (tamnija boja označava ostatke crkve Sv. Mihovila, a svijetlija ostatke kasnoantičke 'utvrde')

²¹⁷Ibid., str. 252.

²¹⁸Ibid.

Kao i godina, nalaza čini Otkriveno je keramičkih težine oko „Najbrojniji grčkog Otkriveno je dosta sitnih pretežno fine keramike. ulomaka premazanoj keramici, keramici

prethodnih najveći broj keramika. ukupno 6800 ulomaka, 20kg.²¹⁹ su nalazi iz razdoblja. oko 2000 ulomaka grčke Veći dio pripada crno grčkoj dok slikanoj

crnofiguralnog i crvenofiguralnog stila pripada veoma mali broj ulomaka. Među njima posebno se ističe ulomak ruba kylixa s prikazom muškarca s kacigom. (...) Rana rimska keramika malo je zastupljena. Od fine rimske keramike pronađeno je nešto više tzv. keramike tankih stijenki, a nešto manje terra sigillate. (...) Otkrivena je velika količina ulomaka kuhinjske keramike i nešto manje ulomaka amfora i opeka.²²⁰ Od ostalih nalaza, zanimljive su dvije geme od karneola te jedna od staklene paste. Prikazuju božicu Fortunu, mladića nagnutog nad aru ili oltar te konja koji se propinje.²²¹ Većina metalnih predmeta loše je

²¹⁹Ibid., str. 254.

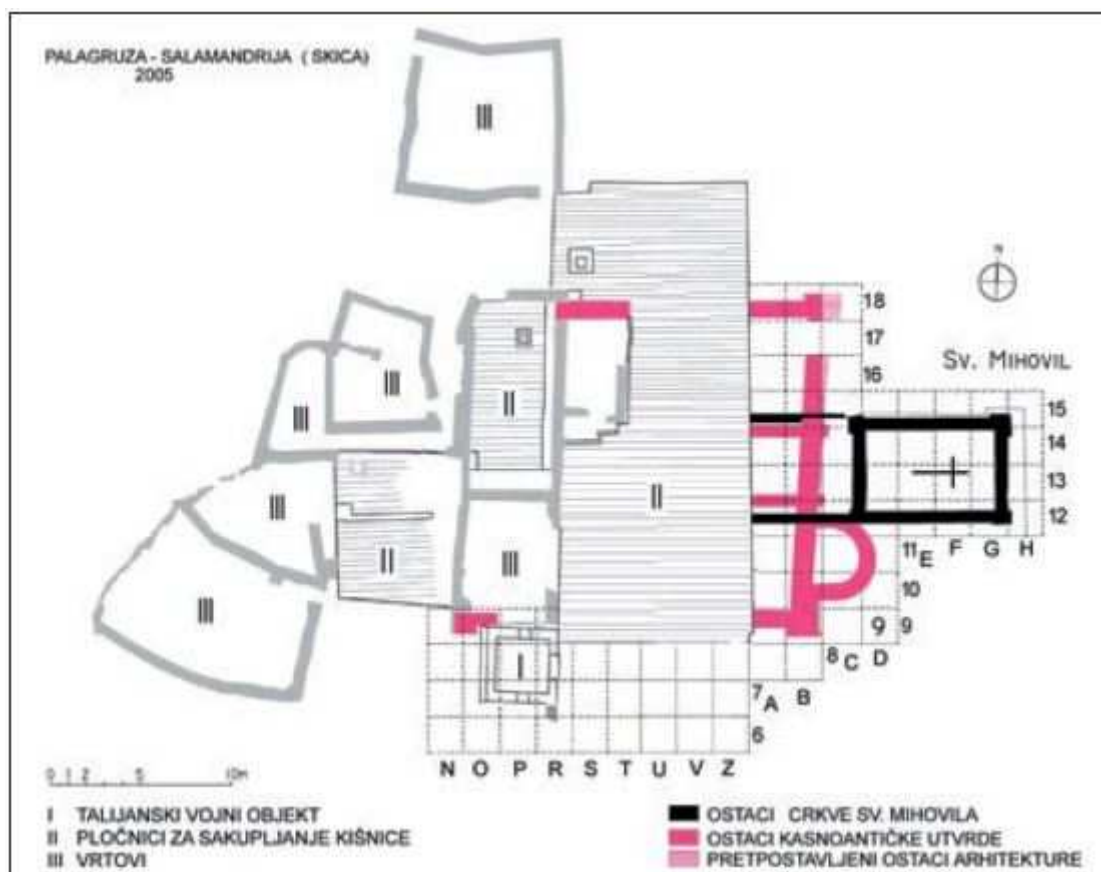
²²⁰Ibid., str. 255-256.

²²¹Ibid., str. 256.

očuvana. Pronađene su dvije brončane strelice te 24 komada brončanog novca od kojih je veći dio grčki novac.²²²

10.1.1.D Kampanja 2005. godine

Godine 2005. na Palagruži su u dva navrata vršena arheološka istraživanja: od 7. do 16. lipnja te od 1. do 14. rujna.²²³ „Osim sonde na južnoj padini Salamandrije istraživanja su se koncentrirala na platou Salamandrije, gdje je prema dosadašnjim nalazima pretpostavljeno postojanje kasnoantičke utvrde. Cilj je bio odrediti gabarite utvrde te u njoj istražiti pojedine kvadrante gdje je na osnovi georadarskih snimaka bilo moguće pretpostaviti postojanje struktura koje se ne podudaraju s glavnom osi utvrde, a koje bi možda mogle pripadati ostacima Diomedova svetišta.“²²⁴

17. Plan istražene površine središnjeg platoa Vele Palagruže, Salamandrija

²²²Ibid.

²²³Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., *Salamandrija*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb 2005., str. 383

²²⁴Ibid., str. 384.

„Na južnoj padini nastavljeno je istraživanje □ V-6“ koji je istražen do živca.²²⁵ Od nalaza posebno je zanimljivo deset ulomaka s grafitima te nekoliko ulomaka atenskih crvenofiguralnih posuda. „Budući da su na južnoj padini iskopani najugroženiji dijelovi, odlučeno je da se na tom mjestu više ne kopa i da se preostali dijelovi južne padine ostave za buduća istraživanja.“²²⁶ Na području kasnoantičke utvrde istraženo je ukupno oko 48 m², a pokušalo se ući u trag ostacima apsidalne arhitekture.²²⁷ „Otkriveni su njeni ostaci na samom živcu, veoma loše sačuvani, uglavnom samo žbuka s otiscima kamena. Funkcija te apside zasad nije jasna. (...) Prilikom uklanjanja raslinja u □ S i T-18 pokazao se zid koji je 1996. ucrtan u opći tlocrt Salamandrije. Sačuvani su njegovi ostaci dugi 3,5 m i široki od 96 cm. Uspoređujući strukturu tog zida s onim iz □ A-9 (južni zid utvrde) pokazalo se da imaju istu širinu, da su građeni na jednak način i jednakom žbukom. Stoga je pretpostavljeno da bi zid u □ S i T-18 vrlo lako mogao biti dio sjevernog zida utvrde.“²²⁸ Vođeni tom pretpostavkom istraživači su u rujnu otvorili sonde u □ A i B-18 „koji leže na smjeru pružanja zida iz □ S i T-18. (...) Iskopavanja su otkrila ostatke sjevernog zida utvrde i dio njenoga sjeveroistočnog ugla.“²²⁹ Što se stratigrafskih odnosa tiče, slojevi su većinom ispremiješani dok najdonji sloj sadrži grčki, rimski i prapovijesni materijal.²³⁰ „Drugi važan rezultat postignut je u □ N-9 i M-9 na jugozapadnom dijelu terena. Pokazalo se da je tu najvjerojatnije riječ o ostacima jugozapadnog ugla utvrde, te je ona sudeći prema tome s južne strane bila duga 23 m.“²³¹

Osim iskopavanja na ova dva lokaliteta, izvršeno je i rekognosciranje na sjevernoj padini otoka, na lokalitetu Pol vartle na kojem je otprije poznato postojanje antičkih struktura.²³² „U rujnu 2005. godine napravljena je skica i fotodokumentacija vidljivih dijelova gustirne i kanala koji se niz padinu spuštaju prema njoj“ dok su „pokretni arheološki nalazi prebačeni u Arheološki muzej u Splitu.“²³³

²²⁵Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., *Salamandrija*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb 2005., str. 384.

²²⁶Ibid.

²²⁷Ibid.

²²⁸Ibid.

²²⁹Ibid., str. 385.

²³⁰Ibid.

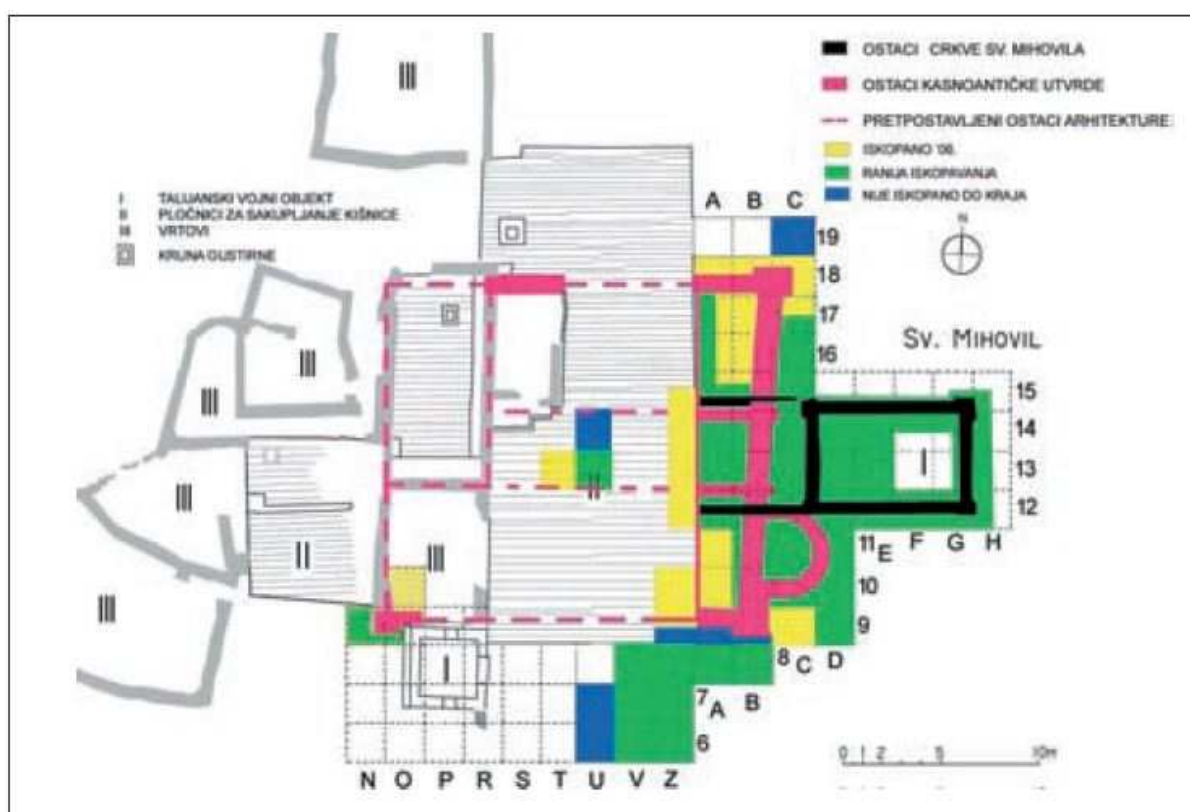
²³¹Ibid.

²³²Ibid.

²³³Ibid., str. 386.

10.1.1.E Kampanja 2006. godine

Iskopavanja su ove godine vršena u dva navrata, tijekom lipnja i rujna, a ukupno su trajala 28 dana.²³⁴ „Iskopavalo se na prostoru Salamandrije, platou po sredini Vele Palagruže. Ukupno je iskopano 36 m².“ Između ostalog, „glavni ciljevi bili su definiranje vanjskih gabarita antičke utvrde, nastavak provjere georadarskih rezultata iskopavanja ispod velikog pločnika za sakupljanje kišnice, radi utvrđivanja ostataka unutrašnjeg rasporeda i funkcija prostorija antičke utvrde te određivanje eventualnih starijih arhitektonskih ostataka (npr. Diomedova svetišta) te završetak iskopavanja na istočnom dijelu južne padine Salamandrije.“²³⁵

18. Plan istražene površine središnjeg platoa Vele Palagruže, Salamandrija

„Iskopavanja u □ A-18, B-18 i C-17-19 otkrila su najbolje sačuvane ostatke antičke utvrde sa zidovima višima od metra. Utvrda je bila ožbukana izvana. (...) Među zanimljivim nalazima iz tih kvadranta treba spomenuti ulomak svjetiljke u obliku osobe s velikim falusom, ulomak grčkog grafita tipa kalos, mali zlatni prsten od obične žice, dva ulomka

²³⁴Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., Barbarić, V., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 421.

²³⁵Ibid.

višebojnog (feničkog?) stakla – prvih takvih nalaza na Palagruži – te nekoliko ulomaka opsidijana.²³⁶ Što se tiče stratigrafije „u gornjim slojevima arheološki je materijal prilično izmiješan, s dosta recentnih nalaza. U donjim slojevima pronađeno je dosta ulomaka amfora, tegula i keramičkih posuda. Prisutan je grčki, ranorimski i prapovijesni materijal, koji se na južnoj padini dosad redovito pronalazio.“²³⁷

Osim iskopavanja ove je godine izvršeno i rekognosciranje zapadnog dijela Vele Palagruže, ispod meteorološke stanice.²³⁸ Otkriveni su „ostatci zidova prosječne širine 60 cm koji prislonjeni na živu stijenu tvore pravokutan prostor od oko 5x5 m. Kako su živa stijena i zid dobrim dijelom debelo ožbukani u više slojeva, vjerojatno je riječ o ostacima cisterne.“²³⁹

19. Dio nalaza pronađenih 2006. g., Salamandrija

Tijekom lipnja Odjel za podvodnu arheologiju Hrvatskoga restauratorskoga zavoda rekognoscirao je podmorje Palagruškog arhipelaga.²⁴⁰ Iako je zbog jakih morskih struja rekognosciranje bilo otežano otkrivena su tri antička željezna sidra te hispanska amfora, a pregledano je područje do dubine od 40 metara.²⁴¹

10.1.1.F Kampanja 2007. godine

Arheološko iskopavanje provodilo se u razdoblju od 11. lipnja do 3. srpnja, a neki od glavnih ciljeva iskopavanja bili su završetak iskopavanja na južnoj padini Salamandrije, završetak iskopavanja u □ C-19 i istraživanje □ A i B-19 te istraživanje □ V-17-20.²⁴² Između ostalog, „otkriveno je južno lice utvrde, a ispred njega, na nižem nivou, uzak jednoredan zid u kojem je pronađeno dosta nalaza ulomaka grčke i rimske keramike, jedan brončani novac i

²³⁶Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., Barbarić, V., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 421

²³⁷Ibid.

²³⁸Ibid., str. 422.

²³⁹Ibid.

²⁴⁰Miholjek, I., *Podmorje Palagruže*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 416.

²⁴¹Ibid.

²⁴²Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb 2007., str. 475-476.

brončana udica. (...) Iskopavanja u □ A, B i C-19 omogućila su da se na tome mjestu prezentira najbolje sačuvan dio rimske utvrde.²⁴³ U □ V-17-20 u nekoliko je slojeva „pronađena veća količina kockica mozaika, od kojih je tek nekoliko primjeraka zelene i plave boje.“²⁴⁴ U istom je sloju otkriven i „kasnoantički materijal (amfore, brončani novac, fibula), ali i kremen i ulomci. U njemu je pronađen i jedan ulomak grčke keramike s dijelom grafita.“²⁴⁵ Prilikom rekognosciranja u gustom su raslinju otkriveni i ostatci cisterne za vodu veličine 5x5 metara u kojoj su pronađeni pomiješani antički, kasnoantički i novovjekovni nalazi pa temeljem njih nije bilo moguće odrediti starost cisterne.²⁴⁶

Od zanimljivijih pokretnih nalaza ove je godine otkriveno deset komada novca, te ulomci keramike s grafitima od kojih su posebno zanimljiva dva grafita na grčkom jeziku: ΣΟΛΕΙΟΣ ΑΝΘΕΚΕ koji predstavlja dosad jedini cjeloviti grafit s Palagruže, datiran u razdoblje oko 500. g. pr. Kr. dok je drugi grafit u dva reda ispisan na helenističkoj posudi ...ΛΙ ΔΩ... / ...ΜΗΔ....²⁴⁷ On nam nedvojbeno svjedoči da je netko došao na Palagružu i tu keramičku posudu prinio Diomedu u čast. O njemu će više riječi biti u nastavku rada.

10.1.1.G Kampanja 2008. godine

Godine 2008. istraživanja su trajala 22 dana, tijekom mjeseca rujna.²⁴⁸ Neki od glavnih ciljeva istraživanja bili su završiti iskopavanje □ V-18-20, istražiti □ N i O-11 uz jugozapadni dio rimske fortifikacije te pregledati i klasificirati grčku i helenističku keramiku pronađenu ranijih godina.²⁴⁹ „U kvadrantima u kojima se nalazi sjeverno lice rimske fortifikacije iskopani su svi slojevi do živca.“²⁵⁰ Najvažniji sloj, onaj neposredno iznad živca, pokazao je da su „graditelji rimske utvrde niveliranjem terena poništili sve starije arhitektonske ostatke, pa tako i ostatke Diomedova svetišta.“²⁵¹ Od pokretnih nalaza posebno

²⁴³Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb 2007., str. 476.

²⁴⁴Ibid.

²⁴⁵Ibid.

²⁴⁶Ibid., str. 477.

²⁴⁷Ibid.

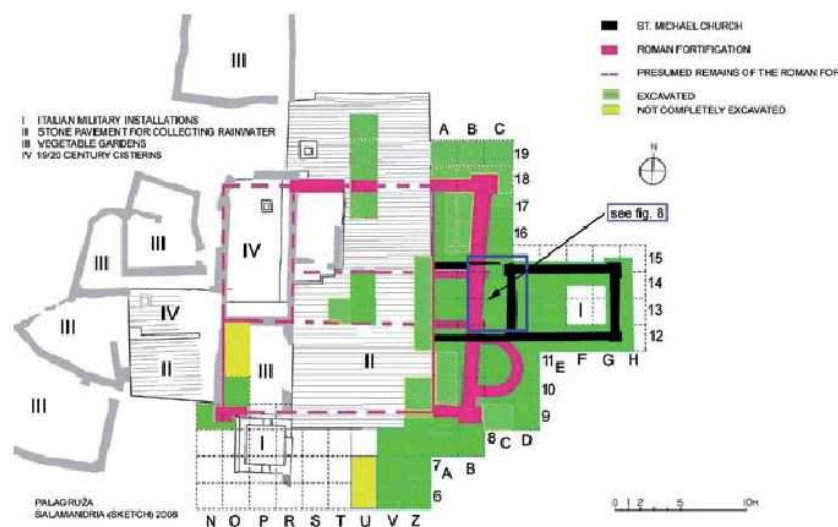
²⁴⁸Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, Zagreb 2008., str. 581.

²⁴⁹Ibid.

²⁵⁰Ibid.

²⁵¹Ibid.

je zanimljiv ulomak crnofiguralnog lekita atenske radionice s prikazom Herakla ili Tezeja u borbi s bikom, datiran u početak 5. st. pr. Kr.²⁵²

20. Skica tlocrta Salamandrije s označenim mjestima iskopavanja, stanje 2008. godine

10.1.1.H Kampanja 2009. godine

U razdoblju od 3. do 21. rujna vršena su arheološka istraživanja lokaliteta Salamandrije koja su bila usmjerena na dovršavanje iskopavanja započetih ranijih godina.²⁵³ Kopalo se u □ N i O-11-13, a istraživanja su „pokazala da derutna građevina koju su podigli Talijani leži na južnom zidu rimske utvrde.“²⁵⁴ Od pokretnih nalaza zanimljiv je ulomak ruba crnofiguralnog *kylixa* s prikazom ratnika.²⁵⁵ Kako bi se što bolje zaštitio najbolje sačuvani profil dug 6 m i visok 1,5 m ove je godine izgrađen suhozid kojim su pokriveni □ A, B i C-20.²⁵⁶ Tim su radovima „završena arheološka iskopavanja na Palagruži. Idućih godina planira se uređenje arheološkog i prirodoslovnog parka na Salamandriji te obrada i publiciranje nalaza.“²⁵⁷

²⁵²Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, Zagreb 2008., str. 581.

²⁵³Kirigin, B., Zec, A., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, Zagreb 2009., str. 616.

²⁵⁴Ibid.

²⁵⁵Ibid.

²⁵⁶Ibid., str. 617.

²⁵⁷Ibid.

10.1.2. Pokretni nalazi

Tijekom višegodišnjih sustavnih iskopavanja Vele Palagruže istraženo je ukupno 332 m² te je otkriveno čitavo mnoštvo pokretnih nalaza.²⁵⁸ Najveći broj potječe iz tzv. sloja 4050 na južnoj padini Salamandrije koji je nastao postdepozicijom.²⁵⁹ Naime, sloj koji je nekoć pripadao grčkom, helenističkom i ranorimskom svetištu uklonjen je zajedno s puno starijim prethistorijskim slojem u trenutku kada se na tom prostoru počela graditi rimska utvrda.²⁶⁰ U prilog tome govore ulomci keramike iz istog sloja koji se spajaju, a nađeni su udaljeni jedni od drugih dva do tri metra.²⁶¹ Pronađeno je oko 200 keramičkih ulomaka s natpisima, ulomci helenističkih i rimskih terakota, ulomci stakla i gema, zatim grčki, helenistički i rimski republikanski novac, brončane ukosnice, igle, fibule, igle za pletenje mreže, prstenje, koštane kocke i pijuni za igru od staklene paste te morske školjke i životinjske kosti.²⁶²

2 x 2 m ²	p	gfk	rfk	g&rfk	kk	amf	opeke	srv/suv	ukupno
V-6	382	341	73	231	89	6	83	0	1205
V-7	301	1300	274	498	396	57	252	0	3078
V-8	22	503	68	-	223	17	16	0	849
Z-6	621	1351	315	347	746	75	343	0	3798
Z-7	73	1969	864	426	624	41	522	1	4520
Z-8	57	1644	628	571	1105	96	789	1	4891
A-8	4	86	35	50	66	5	11	0	257
B-8	25	453	171	88	401	27	157	0	1322
A-9	16	200	88	58	166	49	107	0	684
B-9	9	107	42	128	66	16	229	0	597
SE corner Z-9	12	24	18	12	14	0	20	0	100

21. Tablica s prikazom ukupnog broja ulomaka keramike nađenog u sloju 4050 na južnoj padini Salamandrije [p = prethistorijska; gfk = grčka fina keramika; rfk = rimska fina keramika; g&rfk = grčka i/ili rimska fina keramika; kk = kuhinjska keramika ware; amf = amfore; srv/suv = srednjovjekovna i/ili suvremena keramika]

Tijekom kampanje 2008. godine sva je grčka i rimska keramika iz sloja 4050 pregledana zajedno.²⁶³ Zaključak je sljedeći: „*slikani ulomci nisu tako brojni, nema ih više od sto. Puno je manje crnofiguralnih nego crvenofiguralnih ulomaka, dvije su ili tri tzv. Head vases, samo je jedan ulomak kalema white-ground ili jo-jo i jedan ulomak rythona. Čini se da su svi atički. Većina dijagnostičkih ulomaka pripada posudama za piće (kiliksi, skifi, zdjele).*

²⁵⁸Ibid.

²⁵⁹Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 44.

²⁶⁰Ibid.

²⁶¹Ibid.

²⁶²Ibid., str. 44. i 47.

²⁶³Ibid., str. 55.

*Trenutačno se čini da su najraniji ulomci iz kasnog 6. st. pr. Kr., no većina ih je iz 5. i 4. st. pr. Kr. Helenistički i ranorimski ulomci manje su brojni.*²⁶⁴ Klasifikacija pronađene keramike još traje, no čini se da je većina nalaza koji su bili prineseni kao dar u svetište zauvijek izgubljena najvjerojatnije u vrijeme gradnje rimske utvrde, ali i zbog djelovanja erozije.²⁶⁵

10.1.2.A Ulomci keramike s natpisom

Kako tijekom arheoloških iskopavanja nisu pronađeni nikakvi arhitektonski ostatci koji bi mogli pripadati Diomedovu svetištu jedini materijalni dokazi koji nam svjedoče da je na Palagruži doista postojalo mjesto gdje su moreplovci i putnici namjernici prinosili žrtve Diomedu jesu ulomci keramike s urezanim njegovim imenom ili tek dijelovima istog. Kako najveći broj nalaza potječe iz grčkog razdoblja i pripada uglavnom finoj keramici, tipičnom prilogu u svetištima, nema razloga sumnjati da je na otoku Vela Palagruža postojalo Diomedovo svetište. Također, grafiti na ostacima keramike *„potvrđuju da su posjetitelji Diomedova svetišta bili pismeni. Riječi poput soteria, euploia, sunnautai, kao i osobna imena Aristokrates, Simos i Soleios jasno to potvrđuju.*²⁶⁶ Prema dosad prikupljenim informacijama s istraživanja čini se da je svetište napušteno nakon 1. ili 2. st.²⁶⁷

N1. Ulomak keramičke posude s urezanim Diomedovim imenom, 5. st. pr. Kr.

ΔΙΟΜΕΔΑ...

²⁶⁴Ibid., str. 55.

²⁶⁵Ibid.

²⁶⁶Ibid., str. 57.

²⁶⁷Ibid.

N2. Ulomak helenističke zdjele od sive gline nađen u □ A-19, SJ 9390 s natpisom u dva reda koji je pročitao kao:

...ΛΙ ΔΩ...

...ΜΗΔ...

N3. Noga kiliksa s urezanim grčkim posvetnim natpisom, jedinim cjelovitim nađenim na Palagruži, datiranim u 500. g. pr. Kr.

Natpis je pročitao kao:

ΣΟΛΕΙΟΣ ΑΝΕΘΕΚΕ

„Posvetio Solej“

N4. Ulomak crnog skifa s natpisom u četiri reda, datiran u 450.-425. g. pr. Kr.

Natpis se rekonstruira kao:²⁶⁸

τήνδε.[

Περραιο[σ]

ἀλλα σωτη[ρια]

]δι[

²⁶⁸Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 372.

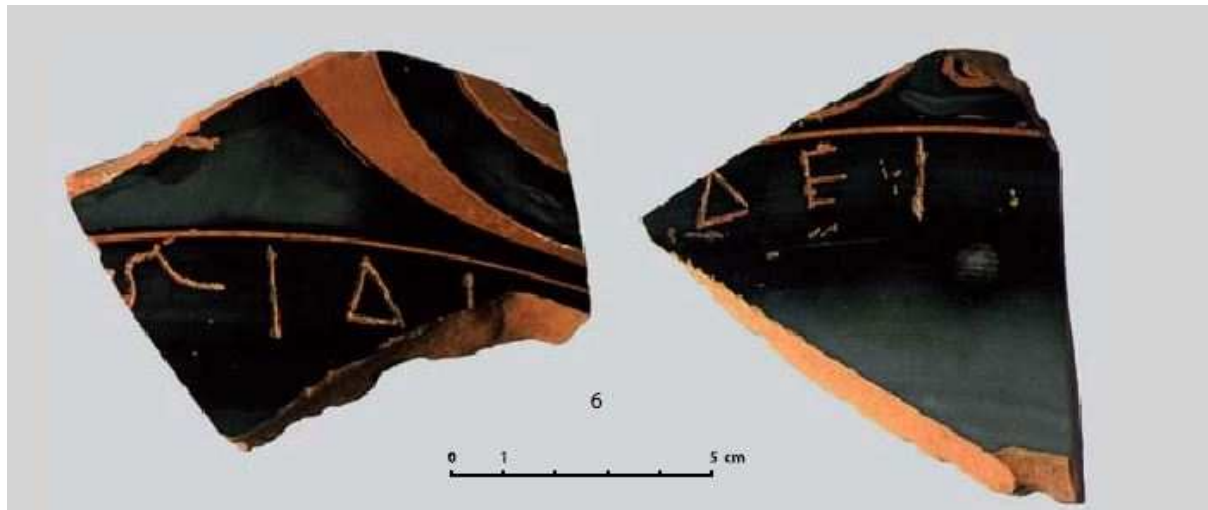

N5. Ulomak crnofiguralnog friza kupe s natpisom, datiran u kasno 6. st. pr. Kr.

Natpis se rekonstruira kao:²⁶⁹

ἀνέθηκ]εν ο Χι[ιος

„Posvetio Hijac“

N6. Ulomci atičke crvenofiguralne kupe s natpisima, datirani u 520.-500. g. pr. Kr.

Iako se ulomci ne spajaju Alan Johnston smatra da su dio iste posude te da posveta glasi:²⁷⁰

τ] ι Δι[ομ]δει

²⁶⁹Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 374.

²⁷⁰Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 255.

N7. Ulomak dna ručke s urezanim natpisom u dva polja, datiran u kasno arhaisko doba

Natpis je rekonstruiran kao:²⁷¹

]ται πα[

]ονα[

N8. Ulomak keramike s crnim premazom s urezanim natpisom, datirana u razdoblje od kasnog arhaiskog do ranog klasičnog doba

Natpis je rekonstruiran kao:²⁷²

ευ]πλο[ια

4

N9. Ulomak keramičke konjske glave otkriven u sloju 4050, □ Z-8, datiran u 5./4. st. pr. Kr.

²⁷¹Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 255.

²⁷²Kirigin, B., Johnson, A., Vučetić, M., Lušić, Z., *Palagruža – The Island of Diomedes – and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic*, U: *The Connecting Sea: Maritime interactions in Adriatic Prehistory*, Oxford 2009., str. 141.

N10. Ulomak atenske crvenofiguralne keramike s prikazom (sova?)

10.1.2.B Novac

Tijekom iskopavanja otkriveno je oko 60 komada novca.²⁷³ Očišćen i identificiran je tek manji broj, a među njima: brončani novac Korkire (3. st. pr. Kr.), Dirahija (3.-1. st. pr. Kr.), Ise (3. st. pr. Kr.), Fara (4. st. pr. Kr.) te Sirakuze (4. st. pr. Kr.).²⁷⁴ Oni nam

predstavljaju odličan materijal za dataciju, a otkrivaju i iz kojih su sve krajeva antičkoga svijeta ljudi dolazili na svetište na Palagruži.

N11. Srebrni novac grada Neapola, otkriven u sloju 4050, □ Z-7

²⁷³Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 57.

²⁷⁴Ibid.

10.1.2.C Ostali nalazi

Grupu ostalih nalaza čine većinom metalni predmeti koji su prilično loše očuvani te razni predmeti od kosti i kamena poput igli, sječiva i sl. od kojih većina pripada prapovijesnom sloju. Ovdje izdvajamo ono što za ovaj rad smatramo zanimljivim – nalaze

antičkih gema kojih je prilikom iskopavanja na Veloj Palagruži pronađeno nekoliko, a posebno one s prikazom konja s obzirom na to da su mogle biti povezane s Diomedovim kultom zbog njegove (ranije objašnjene) povezanosti s konjima.

N12. Gema s prikazom konja, pronađena u sloj 4050, □ V-7

N13. Gema od staklene paste s prikazom konja koji se propinje na stražnje noge

N14. Gema s prikazom kornukopija pronađena u sloju 4050, □ Z-7

10.2. *Promunturium Diomedis* – rt Ploča

Rt Ploča (tal. *Punta Planca*) smješten je na istoimenom poluotoku južno od Rogoznice, nedaleko sela Ražanj te predstavlja najistaknutiji dio kopna smješten između ušća Krke i Kaštelanskoga zaljeva.²⁷⁵ Poluotok je zajedno s rtom Ploča dug oko 1,5 km, položen u smjeru SSI-JJZ, a opasuju ga uvale Stivačica i Borovica.²⁷⁶ „S obje strane poluotoka nalaze se abrazijom okomito rezane stijene koje se posebno na istočnom dijelu stepenasto spuštaju k moru. Cijela obala nije visoka, ali je vrlo stjenovita i teška, posebno u jugozapadnom dijelu. Dvjestotinjak metara prema rtu poluotok se naglo sužava. Od mora se počinje uzdizati i nakon 40-50 metara tvori omanji plato visine oko 10 metara.“²⁷⁷ Na njegovom vrhu nalazi se crkvice Sv. Ivana Trogirskog, podignuta u 14. stoljeću u spomen na čudo koje je u 11. stoljeću izveo biskup Ivan spasivši iz olujnoga mora brod i posadu.²⁷⁸ Naime, od davnina ovo su mjesto pomorci smatrali posebno opasnim za plovidbu. To ne treba čuditi ako znamo da „u geografiji rt Ploča predstavlja geografsku i klimatsku granicu sjevernog i južnog Jadrana“ dok „obala oko rta ima prijelazni položaj i specifične osobine“ te predstavlja „jedno od rijetkih

22. Pogled na rt Ploča

mjesta na hrvatskoj obali ispred kojeg se pruža otvoreno more bez otoka. Na području oko rta Ploča jedini pravi zaklon za sve vrste brodova je prostrani rogoznički zaljev i luka Rogoznica, smještene oko dvije milje sjeverno od rta.“²⁷⁹ Sve do današnjih dana rt Ploča u svijetu pomoraca „živi kao navigacijska točka, ali i kao mjesto opasno za plovidbu. Otvorenost prema pučini uvjetuje da je ovaj dio obale izložen jakim jugozapadnim vjetrovima i valovima s juga, koji smanjuju vidljivost, te žestokim naletima bure iz sjevernog smjera.“²⁸⁰ U doba

²⁷⁵Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 11.

²⁷⁶Ibid.

²⁷⁷Ibid.

²⁷⁸Čače, S., *Promunturium Diomedis* (Plin. Nat. Hist. 3, 141), U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35/22, Zadar 1997., str. 22.

²⁷⁹Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 12-13.

²⁸⁰Ibid., str. 14.

antike, „kada brodovi nemaju jedra kojima mogu parirati vjetru, ovo može značiti samo jedno, pronaći zaklonište i čekati promjenu vjetra ili se izložiti sigurnoj pogibelji.“²⁸¹ Ne čudi stoga da su upravo na rtu Ploča antički moreplovci odlučili podići svetište u kojem su mogli prinijeti žrtvu i zamoliti božanstvo za povoljan vjetar i sreću na putovanju.

23. Topografska situacija oko rta Ploča

Važno je istaknuti kako Plinije Stariji, opisujući položaj rta Ploče, osim naziva *promunturium Diomedis* navodi i drugo ime - *paeninsula Hyllis*, tj. Hilički poluotok.²⁸² Prema predaji, ime je dobio prema Hilejcima, feačkom plemenu sa Sherije, mitskog otoka poistovjećenog s Krfom, koje je na to područje stiglo pod vodstvom Heraklova sina Hila.²⁸³ Jedini cjelovitiji prikaz navedene predaje iznio je u djelu *Argonautika* Apolonije Rođanin, obogativši njome opis pustolovina Argonauta na njihovom putovanju kroz Jadran.²⁸⁴

²⁸¹Ibid., str. 14-15.

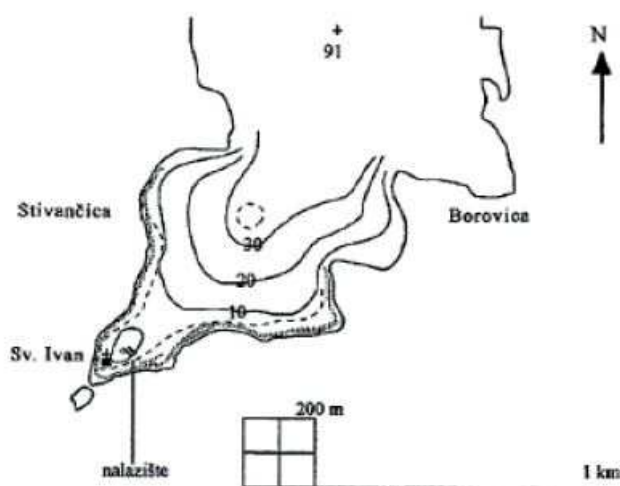
²⁸²Plinije Stariji, *Naturalis Historiae*, 3, 141.

²⁸³Čače, S., *Promunturium Diomedis* (Plin. Nat. Hist. 3, 141), U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35/22, Zadar 1997., str. 30.

²⁸⁴Apolonije Rođanin, *Argonautika*, knjiga 4., stihovi 522-551.

10.2.1. Arheološke kampanje

Iako je problem ubiciranja rta Ploča još u 17. st. riješio Ivan Lučić ipak je sve do kraja 20. st. postojala sumnja u njegovo rješenje.²⁸⁵ Naime, nakon što su arheološka istraživanja otoka Vele Palagruže potvrdila postojanje Diomedova svetišta, Slobodan Čače i Branko Kirigin odlučili su provjeriti točnost Lučićeve ubikacije Diomedova rta na današnjem rtu Ploča zaključivši kako spominjanje Diomedova imena u tom kontekstu mora značiti i postojanje nekakvih arheoloških tragova.²⁸⁶ Ipak, prvo istraživanje na rtu Ploča nije bilo usmjereno na traganje za ostacima Diomedova kulta već kako bi se restaurirala i zaštitila crkva Sv. Ivana Trogirskog.²⁸⁷ Tom je prilikom istraživanje provedeno unutar i oko crkve, a osim ostataka ljudskih kostiju pronadjeni su i ulomci amfore te zlatnik rimskog cara Honorija datiran u razdoblje između 408.-422. godine.²⁸⁸

24. Položaj nalazišta na rtu Ploča

²⁸⁵Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 18.

²⁸⁶Ibid.

²⁸⁷Ibid.

²⁸⁸Ibid., str. 19.

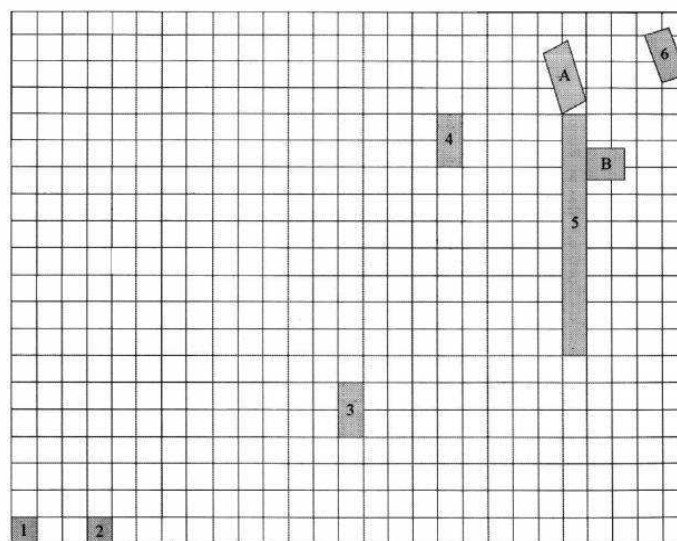
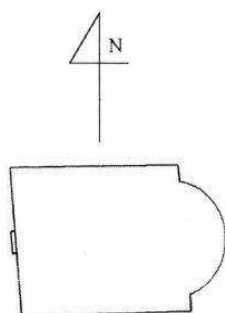
U razdoblju od 1996. do 1998. godine obavljeno je nekoliko arheoloških kampanja pod vodstvom prof. dr. sc. Branka Kirigina, a koje su bile usmjerene na otkrivanje ostataka Diomedova svetišta. Tako je tijekom travnja 1996. godine u dva navrata obavljeno rekognosciranje terena kojem je cilj bio utvrditi „*postojanje bilo kakvih tragova lokaliteta koji se spominje u Plinijevim podacima*“.²⁸⁹ Nakon pregleda terena na južnom dijelu platoa otvorena je probna sonda veličine 2.6 x 1 m (slika 25., označena slovom A).²⁹⁰ U njoj je otkriveno ukupno pet kilograma ulomaka helenističke keramike, dva komada brončanog novca, zelena perla te brončani i željezni ulomci.²⁹¹ Posebnu pozornost privukli su ulomci

RT PLOČA 1997. SKICA LOKALITETA

LEGENDA:

■ ISTRAŽIVANI PROSTOR

I SONDA
A SONDA 1 (1996.)
B "DIVLJI ISKOP"

0 1 2 3 4 5 m

keramike s urezanim natpisima na grčkome alfabetu o kojima će više riječi biti u nastavku rada. Svi navedeni nalazi „*egzaktna su potvrda o lociranju grčkog svetišta na ovom mjestu*“.²⁹² Zahvaljujući njima, narednih su godina provedena sustavna arheološka istraživanja.

²⁸⁹Ibid.

²⁹⁰Ibid.

²⁹¹Ibid.

²⁹²Ibid.

25. Rt Ploča 1997. godine, skica lokaliteta

U listopadu sljedeće godine istraživanja su nastavljena, a „sobzirom na stanje površine terena nije bilo za očekivati da će se naći dublji arheološki slojevi, pa je postavljena gusta mreža s kvadratima 1 x 1 m radi što preciznijeg utvrđivanja moguće distribucije materijala u prostoru. Sonde su postavljene na način da obuhvate cijeli potez od crkve Sv. Ivana Trogirskog do vrha platoa, te da se na taj način utvrdi raširenost materijala i točno mjesto antičkog svetišta.“²⁹³ Istraživači su pretpostavili da bi se ono moralo nalaziti na mjestu gdje je smještena crkva. Otvoreno je šest sondi (slika 25., označene brojevima 1-6), a nakon što su otkriveni ostatci „divljeg kopanja“ očito s ciljem pljačkanja lokaliteta otvorena je dodatna sonda na mjestu tog iskopa (slika 25., označena slovom B).²⁹⁴ Sve sonde bile su vrlo plitke, brzo se došlo do živca, a nalazi su bili sporadični i vrlo oskudni.²⁹⁵ Izuzetak su bile sonda 5 i B u kojima je pronađeno oko 65.000 ulomaka keramike.²⁹⁶ Ulomci su vrlo sitni, neki s urezanim natpisima, a osim keramike otkrivena je i gema s prikazom koze, dva slomljena prstena, srebrni novac, polovica asa i srebrni kvinarij.²⁹⁷

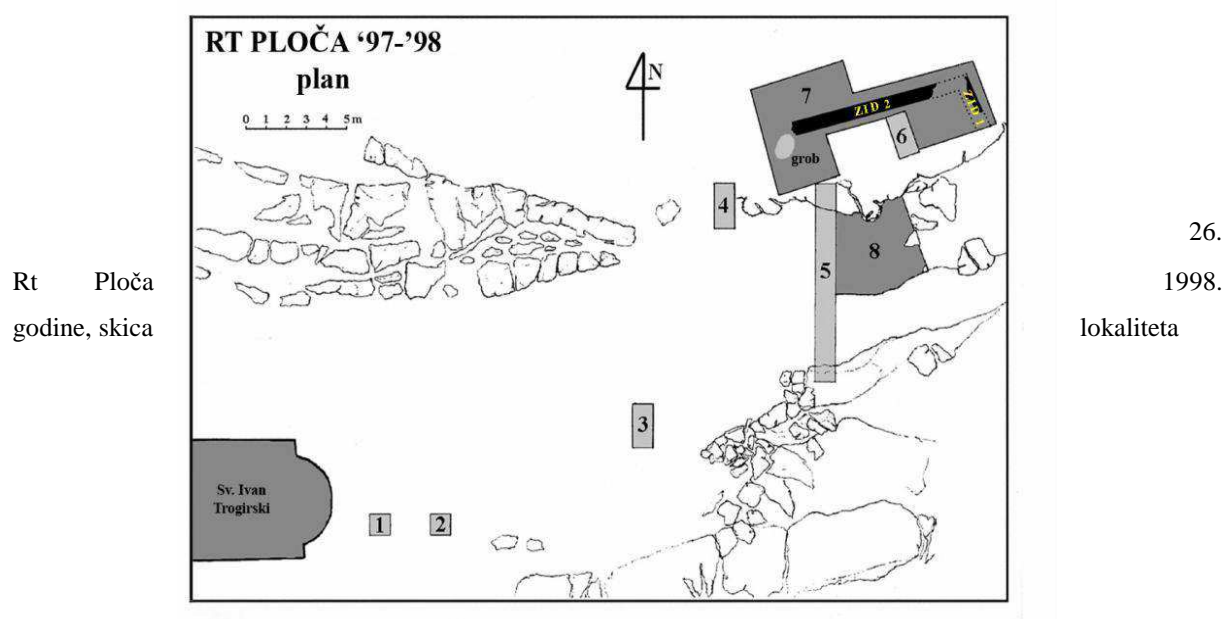
²⁹³Ibid., str. 19-20.

²⁹⁴Ibid.

²⁹⁵Bilić Dujmušić, S., *The Archaeological excavations on cape Ploča (Promunturium Diomedis)*, U: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. god. u Splitu, Split 2002., str. 488.

²⁹⁶Ibid.

²⁹⁷Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 21.

Tijekom listopada 1998. godine istraživanja su nastavljena, a istraživači su se usredotočili na južni rub platoa za koji su, na osnovi prošlogodišnjih nalaza, pretpostavili da je mjesto antičkoga svetišta.²⁹⁸ Na tom je prostoru otvorena sonda veličine 12,25 x 5 m (slika 26., označena brojem 7) podijeljena na manje kvadrata veličine 1 x 2 i 2 x 2 m.²⁹⁹ Otkriveni su ostatci suhozida, ulomci helenističke keramike te brončani novci, ljuštore puževa i školjki te ulomci kremenja.³⁰⁰ U zapadnom dijelu sonde otkriven je grob s ostacima ljudskoga kostura.³⁰¹ Zbog erozije te jake posolice kosti su bile u vrlo lošem stanju, a većina ih je nedostajala. Pokojnik je bio položen u smjeru JZ-SI, a nakon što su kosti dokumentirane i sakupljene, ispod njih su otkrivene druge kosti – ključna kost te kosti ruke i potkoljenice.³⁰²

²⁹⁸Ibid., str. 22.

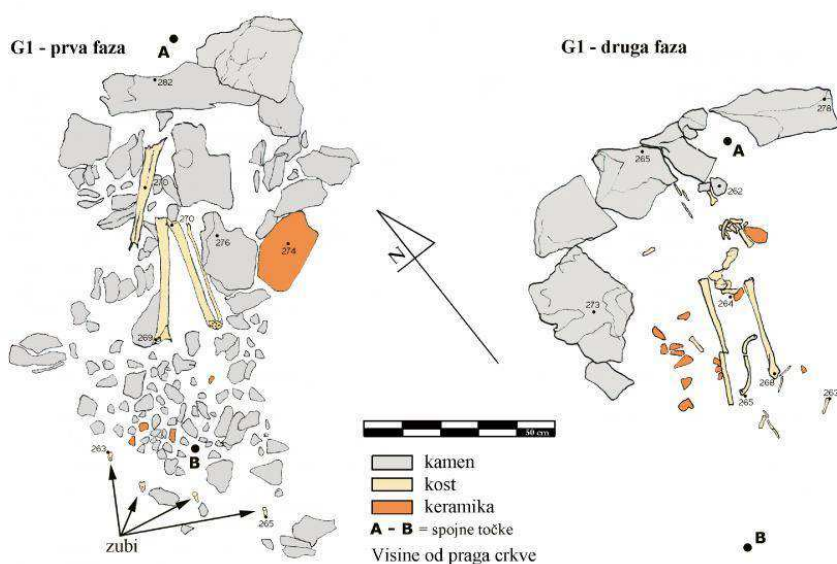
²⁹⁹Ibid.

³⁰⁰Ibid.

³⁰¹Ibid., str. 25.

³⁰²Ibid.

Zbog loše očuvanosti i nedostatka većine kostiju nije bilo moguće utvrditi u kojem je položaju pokojnik bio pokopan niti saznati više o dobi i spolu pa je učinjena antropološka i C-14 analiza kostiju temeljem koje je utvrđeno da se radi o mlađoj ženskoj osobi koja je bila u osmom mjesecu trudnoće u trenutku smrti, a datira se u 3./4. st. pa stoga nema nikakve veze s helenističkim svetištem.³⁰³

27. Rt Ploča 1998. godine, crteži groba 1.

Na mjestu ranijeg „divljeg iskopa“ te sonde B, ove je godine otvorena nova sonda (slika 26., označena brojem 8) koja je „trebala utvrditi istočne granice prostiranja arheološkog materijala. Nakon skidanja gornjeg sloja nabacanog kamenja, nađena je najveća koncentracija arheološkog materijala na lokalitetu. (...) Materijal je uglavnom nađen u džepu u živcu, koji se nalazi direktno ispod južnog ruba platoa, a sačuvao se zahvaljujući okolnim stijenama, koje su spriječile daljnju eroziju. Ova sonda je zauzela površinu od oko 16 m² i u njoj je nađeno više od polovice sveukupnog materijala.“³⁰⁴

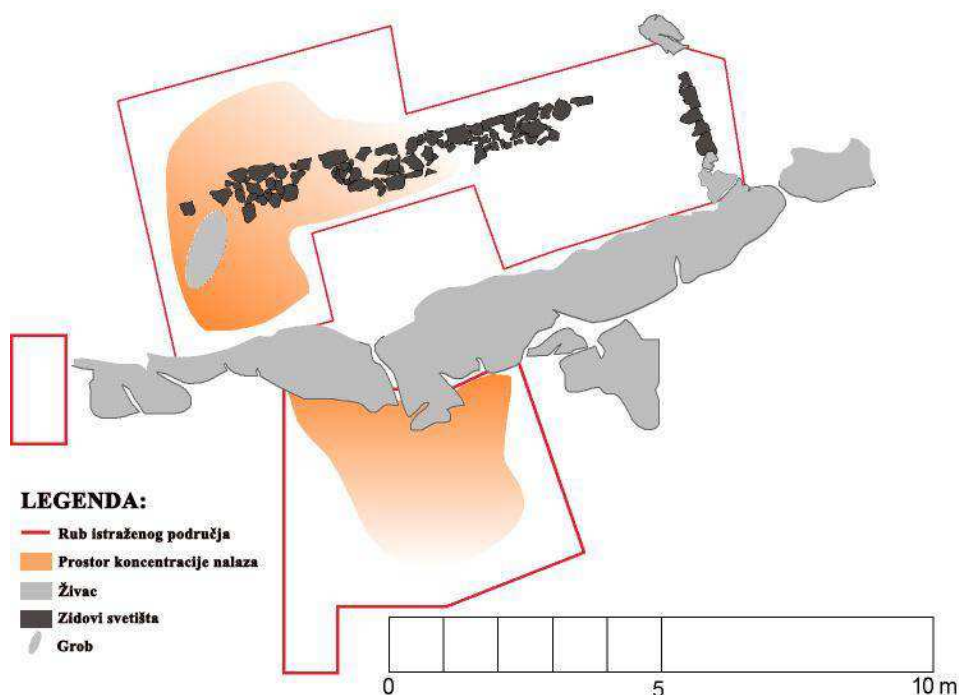
³⁰³Ibid., str. 26.-27.

³⁰⁴Ibid., str. 22-23.

Sustavna istraživanja provedena su na ukupnoj površini od oko 52 m², a njima je utvrđeno da se Diomedovo svetište moralo nalaziti na platou, na mjestu sonde 7 i 8 s obzirom na to da su ondje otkriveni ostatci zidova te najveća koncentracija nalaza.³⁰⁵ „Kako je cijeli lokalitet krš s tankim slojevima zemlje na koje su izraženi utjecaji vjetrova i erozije bilo je nemoguće utvrditi postojanje kulturnih slojeva.“³⁰⁶ Kako je pronađeni arheološki materijal bio vrlo sitan njegovo se prikupljanje obavilo prosijavanjem na sitima promjera 5 mm zahvaljujući čemu se uspjelo otkriti i najsitnije nalaze važne za rekonstrukciju svetišta i obreda koji su se u njemu odvijali.³⁰⁷

10.2.2. Izgled i funkcija svetišta

O razlogu zbog kojeg je na rtu Ploča u razdoblju antike bilo izgrađeno svetište govorili smo ranije pa ćemo sada nešto reći o samome svetištu, kada je bilo izgrađeno, kako je moglo izgledati te tko ga je sve mogao posjećivati.

28. Plan svetišta na rtu Ploča (crtež S. Bilić-Dujmušić i S. Čače)

³⁰⁵Ibid., str. 24.

³⁰⁶Ibid.

³⁰⁷Ibid.

Zahvaljujući bogatstvu arheološkog materijala počeci Diomedova svetišta na rtu Ploča mogu se s priličnom pouzdanošću datirati u kraj 4. ili početak 3. st. pr. Kr.³⁰⁸ Otkriveni tragovi svetišta prilično su oskudni – sačuvan je tek niski suhozid na istočnom i sjevernom dijelu platoa. *„Kamenje od kojeg je načinjen priklesano je i sačuvano u visini od jednog ili mjestimice dva reda. Zidovi se spajaju pod pravim kutom i čine svojevrsan pravokutnik. Može se pretpostaviti da je postojao paralelan zid na zapadnoj strani, koga je vrlo lako mogla uništiti erozija, jer na ovom dijelu plato se počinje spuštati, a na površinu izbija gladak živac. Na južnom dijelu nema tragova zida. Iako ta mogućnost postoji, ne može se isključiti da je na ovom mjestu bio ostavljen ulaz u svetište.“*³⁰⁹ Ostatci dvaju zidova „zatvaraju strukturu dugu otprilike 9-10 m i široku 4-4,5 m te vjerojatno čine temenos, središte posvećenog prostora na kojemu se odvijala ritualna aktivnost, čemu u prilog govori i koncentracija arheoloških nalaza na ovom mjestu. Središnje mjesto odvijanja ritualne aktivnosti je žrtvenik, pa valja pretpostaviti njegovo postojanje i u ovom svetištu, iako u arheološkim istraživanjima nije pronađen. Razlog tomu može biti što je on mogao biti načinjen i od obične hrpe kamenja ili davno uništen, bilo erozijom ili ljudskim djelovanjem. No, poznati su slučajevi gdje nema posebnog žrtvenika već se žrtvovanje vrši direktno na tlo.“³¹⁰

Osim izgleda svetišta nameće se pitanje tko su bili posjetitelji? *„Posvetni natpisi na keramičkim posudama jasno govore da su posjetitelji ovog svetišta bili grčki pomorci. Tko su oni bili možemo samo pretpostavljati. Analiza keramičkih posuda ukazuje da su one uglavnom bile rad lokalnih dalmatinskih radionica, što indicira da su osnivači svetišta mogli biti ovdašnji Grci. U razdoblju u kojem je nastalo svetište postoje samo dvije grčke naseobine u ovom djelu Jadrana: Far i Isa, pa se čini logičnim da su osnivači bili neka od ovih zajednica.“*³¹¹ Lucijana Šešelj osnivačima smatra Isejcenavodeći kako je rt Ploča morao biti dio plovnog puta koji su kontrolirali Isejci, a koji im je bio važan kao trgovačka ruta.³¹² *„Posjetitelji ovog mjesta ostavili su tragove svoje nazočnosti kao zavjetni dar božanstvu. Na brojnim keramičkim posudama nalazimo urezana imena i zavjetne formule na grčkom jeziku i pismu. Analiza ovih natpisa jasno je pokazala da su mjesto posjećivali grčki pomorci tijekom svoje plovidbe duž istočne obale Jadrana. Usidrivši brod u nekoj od obližnjih uvala, do*

³⁰⁸Ibid., str. 636.

³⁰⁹Ibid., str. 628.

³¹⁰Ibid., str. 629.

³¹¹Ibid., str. 636.

³¹²Ibid.

samog su rta vjerojatno pješačili. Ukoliko je vrijeme bilo povoljno ili je puhala bura, uvale Stivančica i Borovica bile su dovoljan zaklon. Međutim, ukoliko je puhalo jugo ili se spremalo neko ozbiljnije nevrijeme, jedini pravi zaklon u neposrednoj blizini rta je rogoznička luka. Je li postojalo neko određeno vrijeme, datum kad se posjećivalo ovo svetište teško je reći. Ono što možemo pretpostaviti je da su posjetitelji dolazili tijekom plovidbene sezone, posebno ljeti, kad je područje oko rta relativno mirno, što omogućava sigurno pristajanje u njegovoj blizini. I zasigurno su dolazili tijekom dana. Na lokalitetu je nađeno samo nekoliko ulomaka rimskih svjetiljki na kojima su doduše vidljivi tragovi gorenja, ali kako se one datiraju u sam kraj postojanja svetišta, njihova uloga u ritualnu nije mogla biti značajna.“³¹³

Na kraju, samo se po sebi nameće pitanje kada je svetište prestalo postojati? Rimski nalazi *sarius* šalice, uljanica te posuda tankih stjenki datiranih u Augustovo vrijeme smatraju se posljednim darovima koji su ostavljeni u svetištu.³¹⁴ Kako u svetištu nisu pronađeni rimski carski novci moguće je da je ono prestalo funkcionirati krajem 1. st. pr. Kr.³¹⁵ Dva moguća razloga napuštanja svetišta navodi Lucijana Šešelj: „Prva velika promjena dogodila se već polovicom 1. st. pr. Kr. kad su Isejci bili prisiljeni birati stranu u ratu, koji uopće nije bio njihov. Dio ratnih operacija koje su vođene na ovom dijelu Jadrana između Cezarove i Pompejeve strane 49.-47. g. pr. Kr. imale su katastrofalne posljedice za Isu. Našavši se na gubitničkoj strani izgubila je svoju autonomiju. (...) Znamo da svetište nije prestalo funkcionirati još pedesetak godina, pa valja pretpostaviti da ako je i došlo do manjeg prekida njegova posjećivanja zbog rata, to nije imalo trajne posljedice. Ono što je čini se daleko više utjecalo na isejsku ekonomiju su promjene na obali. Gubitak naseobina na kopnu i nastanak novih velikih političkih i pomorskih centara, rimskih kolonija Jadera, Salone i Narone, zadali su konačan udarac isejskoj pomorskoj trgovini. (...) U novonastaloj situaciji jadranski Grci više ne igraju nikakvu značajniju ulogu. (...) Iako se ruta i dalje vrlo intenzivno koristi, novi trgovci i pomorci nemaju interesa za staro grčko svetište – jer oni koji tuda plove u najvećem broju više uopće nisu Grci – te je svetište u konačnici potpuno napušteno.“³¹⁶

³¹³Ibid., str. 629.

³¹⁴Ibid., str. 638.

³¹⁵Ibid.

³¹⁶Ibid., str. 638-639.

10.2.3. Pokretni nalazi

Tijekom arheoloških istraživanja rta Ploče otkriveno je preko 130.000 različitih artefakata na površini veličine svega 10 x 10 metara. Daleko najbrojniji nalaz čini keramika, prvenstveno fina poput skifa, kantara i kiliksa dok su manje zastupljeni novac, kosti, ulomci metala i geme. Posebno vrijednu skupinu nalaza predstavlja 200 ulomaka keramike s grafitima zahvaljujući kojima imamo pouzdane podatke o kultu Diomeda kao i o dedikantima, njihovu zanimanju i jezičnoj pripadnosti.

10.2.3.A Ulomci keramike s natpisom

Najbrojnija skupina nalaza s rta Ploča svakako je keramika. Ona čini gotovo 95% svih nalaza otkrivenih na ovome području te predstavlja vrlo vrijedan alat u otkrivanju prošlosti Diomedova svetišta. Prilikom iskopavanja preko 110 kg (ili 120.000 komadića) keramičkih ulomaka bačeno je jer su bili toliko sitni da se, osim činjenice od kojeg su materijala izrađeni, ništa više nije moglo doznati.³¹⁷ Većina bolje sačuvane keramike pripada skupini fine keramike, mahom posuda za piće ili držanje tekućine, dok tek manji dio čini grubo kuhinjsko posuđe koje je služilo za pripremanje hrane. Najraniji otkriveni fragment keramike datiran je u 4. st. pr. Kr.³¹⁸ Među fragmentima utvrđeno je postojanje više različitih tipova keramike: oko 240 komada *gnathia* keramike, 20 komada sive keramike, 641 ulomak amfore te ulomci tzv. bradavičastih kantara.³¹⁹ Prema prikupljenim podacima zaključeno je kako većina keramike pripada lokalnoj jadranskoj proizvodnji, mahom s područja Dalmacije.³²⁰

Ipak, najzanimljivija je ranije spomenuta skupina od 200 ulomaka keramike s urezanim natpisom dedikanta i/ili posvete. Mahom se radi o grčkom jeziku, pa valja pretpostaviti da su i dedikanti bili Grci, vjerojatno iz neke od jadranskih kolonija. Na njih 11 urezana je formula „X καὶ οἱ συνναῦται“ iz čega čitamo kako su dedikanti bili pomorci. Također, zanimljivi su i natpisi koji spominju osobna imena te Diomeda. Ovdje donosimo prikaz nekih od njih.

³¹⁷Kirigin, B., *The beginning of Promunturium Diomedis: preliminary pottery report*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 141.

³¹⁸Ibid., str. 143.

³¹⁹Ibid., str. 145, 148.

³²⁰Ibid., str. 148.

N15. Ulomak oboda skifa veličine 2,6 x 2,8 cm datiran u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΔΙΣΥΝ.³²¹

N16. Posuda s blago izvijenim obodom izrađena od tvrde gline bez primjesa, datirana u 4./3. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΤΡΙΤΟΣ ΔΙΟΜ.³²²

N17. Ulomak patere datirane u 2./1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜΕΔ.³²³

³²¹Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 59.

³²²Ibid., str. 60.

³²³Ibid., str. 86.

N18. Ulomci oboda zdjele datirani u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΙΔ.³²⁴

N19. Ulomak oboda čaše ili male zdjelice datiran u 3.-1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜ.³²⁵

³²⁴Ibid., str. 93.

³²⁵Ibid., str. 100.

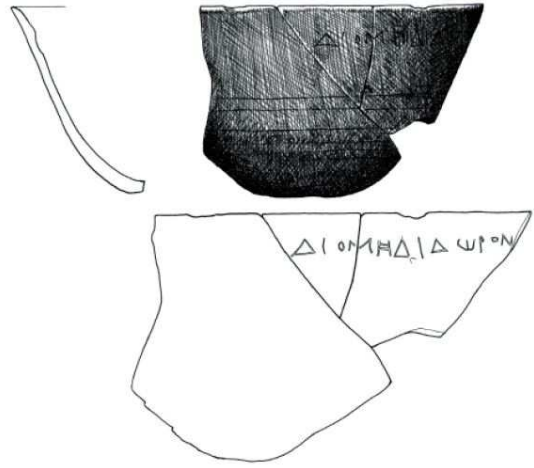
N20. Ulomak poluloptaste duboke zdjele iz 2./1. st. pr. Kr. izrađene od tvrde gline s urezanim posvetnim natpisom ΔΙΟΜΗΔΙ ΔΩΡΟΝ.³²⁶

N21. Ulomak crnopremazane posude izrađene od tvrde gline s urezanim grafitom (ΣΥ)ΝΝΑΥΤΑ(Ι).³²⁷

³²⁶Ibid., str. 112.

³²⁷Čače, S., Šešelj, L., *Finds from the Diomedes' sanctuary on the cape Ploča: new contributions to the discussion about the hellenistic period on the east Adriatic*, U: *Illyrica antiqua*, Zagreb 2005., str. 185.

N22. Ulomak crnopremazane keramike s urezanim grafitom KAI OI (ΣΥΝΝΑΥΤΑΙ).³²⁸

10.2.3.B Ostali nalazi

U skupinu ostalih nalaza možemo svrstati sve drugo pronađeno na rtu Ploča: novac, gema, ulomke metala, kosti i dr. Najbrojniji su novci, dok su ostali nalazi rijetki i uglavnom loše sačuvani. Od gema posebno je zanimljiva jedna s prikazom konja – vrlo vjerojatno posvećena Diomedu zbog njegove veze s konjima. Što se novca tiče, pronađena su ukupno 24 komada od čega 13 grčkih, 5 rimskih republikanskih dok ostale, zbog oštećenosti, nije bilo moguće identificirati. Grčki novac datira se u raspon od 3. st. pr. Kr. do 40. g. pr. Kr. i pripada kovnicama Isse, Ankone, Korkire, Apolonije na Otrantu, Cipra i drugih. Jedini potpuno

sačuvan rimski novac srebrni je kvinarij Marka Antonija, iskovan u Galiji, a datiran u 43./42. g. pr. Kr. Maja Bonačić Mandinić, obrađujući novac otkriven na rtu Ploča, uočava kako od devet grčkih gradova odakle su novci u ovo svetište stigli, njih čak četiri čine gradovi u kojima je Diomed bio štovan – Ankona, Korkira, Arg i Cipar.³²⁹ Također, postavlja pitanje je li se to dogodilo slučajno ili je u pitanju bilo nešto drugo – možda upravo kult heroja Diomeda – jedino što su sva ta mjesta imala

zajedničko.

³²⁸Ibid., str. 185.

³²⁹Bonačić Mandinić, M., *The coin finds at Ploča promontory*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 161.

N23. Ovalna gema veličine 14,2 x 13 mm izrađena od jaspera ili žutog karneola s prikazom konja spuštene glave i dugačkoga repa.³³⁰

N24. Brončani novac grada Ise iz druge polovice 3. st. pr. Kr. s prikazom glave Atene na aversu i jelena na reversu te legende ΣΙ.³³¹

N25. Brončani novac grada Apolonije iz 200. do 80. g. pr. Kr. s prikazom glave Artemide na aversu i tripoda unutar vijenca na reversu te legende ΑΠΟ(ΛΛΩ)-ΝΙ(ΑΤΑΝ).³³²

N26. Brončani novac grada Korkire iz 300. do 229. g. pr. Kr. s prikazom glave Dione s velom na aversu i prove broda na reversu.³³³

N27. Brončani novac grada Arga iz 3. st. pr. Kr. s prikazom vučje glave na aversu te kacige, tobolca i vučje glave na reversu.³³⁴

³³⁰Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 350.

³³¹Ibid., str. 317.

³³²Ibid., str. 317.

³³³Ibid., str. 318.

³³⁴Ibid., str. 320.

N28. Brončani novac Cipra s kraja 2. i početka 1. st. pr. Kr. s prikazom glave Zeusa Amona na aversu i Izidina ukrasa za glavu na reversu te legende ΠΤΟΛ(ΕΜ ΒΑΣΙΛ).³³⁵

10.3. Kako je ritual mogao izgledati?

Iako nam pisani izvori ne donose nikakav spomen obreda koji su se odvijali u svetištima posvećenim Diomedu mnogo toga o načinu njihova izvođenja kao i o žrtvama koje su se prinosele možemo saznati zahvaljujući bogatim arheološkim ostacima pronađenim na Palagruži i rtu Ploča. Također, u rekonstrukciji tijeka cijelog obreda mogu nam poslužiti i brojne analogije iz grčke literature. U svojoj doktorskoj disertaciji Lucijana Šešelj iznijela je vrlo zanimljiv opis tijeka prinošenja žrtve Diomedu. „*S obzirom na veliki broj posuda koje služe za pripremu i serviranje pića (većinom se radi o nalazima skifa, kantara, čaša, šalice, kratera i vrčeva, op. a.), glavni dio obreda koji se odvijao u svetištu bio je libacija, žrtva ljevanica. Omiljeni tip posude za vršenje libacije u grčkim obredima bila je patera, mala plitka zdjelica. Ulomci ovakvih zdjelica pronađeni su u velikom broju na rtu Ploča, što implicira da je obred bio sponde, polagano izlijevanje vina iz posude koja se drži u ruci. Manji broj kratera i vrčeva ukazuje da se po grčkom običaju vino miješalo, vjerojatno s vodom, medom ili nekim začinskim biljkama, te se iz ovih većih posuda ulijevalo u čaše za piće. Libacijom započinju i završavaju svi grčki obredi, njome se na simboličan način obilježava odlazak i nada u sretan povratak, pa je za pomorce imala osobito značenje.*“³³⁶Nije teško pretpostaviti kako je ovaj dio obreda mogao izgledati: članovi posade vjerojatno su stajali u grupi i molili s rukama pruženim prema moru, zazivajući božanstvo,

dok je kapetan ili vlasnik broda, izgovarajući molitvu i zavjet u ime cijele posade, izlijevao vino.³³⁷Lucijana Šešelj na osnovi analogije iz antičke literature donosi mogući tekst obredne molitve:

„*Diomede, čuvaru mora, zaštitniče od oluja, koji spašavaš brodolomce od morskog ambisa, koji prebivaš na otocima blaženika, koji se tvojim imenom zovu, tamo gdje ti se grob nalazi i drugovi tvoji pretvoreni u ptice, helenskim*

³³⁵Ibid., str. 321.

³³⁶Ibid., str. 630.

³³⁷Ibid.

brodovima prilaze, izlijevam ti ovu žrtvu i darujem ti svoj omiljeni prsten i udicu, kojom sam lovio ribu čekajući povoljan vjetar u luci. Do sada si nam uvijek donosio povoljan vjetar u jedra, pomози nam i sad i podaj siguran lahor i mirno more, a ja ću ti na povratku ostaviti još jedan dar.“

Nakon što bi voditelj obreda izrekao molitvu i izlio dio vina na tlo, svaki od sudionika ispijao je preostali dio, a nakon toga bi se kao dar prinosile keramičke posude, vjerojatno upravo one iz kojih su pili tijekom obreda. Tek bi rijetki na kraju obreda na posudu urezali natpis. Jedan od najčešćih bio je Διομήδῃ δῶπον.³³⁸

10.4. Što se prinosilo i odakle su ti darovi?

Dok brojni pronađeni ulomci keramičkih posuda predstavljaju dio samoga obreda, ostali predmeti predstavljaju kategoriju zavjetnoga dara koji se u svetištu ostavljao nakon uslišane molitve. Ti su zavjetni darovi mogli biti vrlo raznoliki: od osobnih predmeta poput nakita, fibula i dugmadi do novca, udica, kremenja i sličnog. Iako je većina tih predmeta bila bez veće materijalne vrijednosti, svaki je od njih imao posebno značenje za osobu koja ga je ostavljala kao zavjetni dar. Naime, „*upravo su osobni predmeti smatrani izuzetno vrijednim darom. U ovu kategoriju ulazi nakit, osobito prstenje s gemama i vjerojatno ogrlice i narukvice, o čemu posredno svjedoče ostatci perlica. Fibula, omega igla, dugmad i brončani obruč vjerojatno nisu ostavljani sami za sebe već kao ukrasni i funkcionalni dio odjeće. Ako je suditi po vijestima iz antičke književnosti, vrlo osobne stvari kakva je odjeća, obuća i uvojci kose ostavljali su ljudi koji su preživjeli brodolom ili opasnost od brodoloma. (...) Udica i savijeno olovo, vjerojatno uteg za mrežu, dio su ribarskog pribora kojim se posada služila na svojim putovanjima kako bi priskrbila svježu hranu. Međutim, ovakvi komadi olova često su korišteni na brodovima i kao sirovina za nužne popravke, pa je moguće da je u svetištu ostavljen u toj funkciji. Ovo posredno potvrđuje i nalaz lijevanog olova oblika čavla koji je nesumnjivo korišten u popravku broda umjesto brončanog čavla.*“³³⁹

Ostali otkriveni predmeti uglavnom su nepoznate funkcije pa se pretpostavlja da su mogli biti ukrasni dijelovi različitih drvenih ili kožnih predmeta poput čaša, kutijica ili pojaseva koji su s vremenom propali.³⁴⁰ Uz navedene predmete, u svetištim na Palagruži i rtu Ploča pronađena je i veća količina novca. On se u „*antičkom svijetu ostavljao kao uobičajeni*

³³⁸Ibid.

³³⁹Ibid., str. 633.

³⁴⁰Ibid., str. 634.

*dar u svetištima, prilagao u grobovima, stavljao u temelje kuća.*³⁴¹ Naime, „*novac ima vrijednost sam po sebi, stavlja se za sreću, a može biti simboličan dar i postotak uspješne trgovine*“³⁴² stoga ne treba čuditi da je bio vrlo čest zavjetni dar, kako danas, tako i nekoć.

Moramo sada pokušati dati odgovor na pitanje odakle potječu predmeti ostavljeni u svetištu kao dar. Je li u blizini svetišta postojala trgovina ili radionica u kojoj su se mogli kupiti ovakvi predmeti ili su ih moreplovci donosili sa sobom iz luka u kojima su pristajali? Lucijana Šešelj navodi kako prvu opciju treba odbaciti s obzirom na to da se svetište nalazi na usamljenom i izoliranom mjestu u čijoj neposrednoj blizini nisu pronađeni tragovi mjesta ili naselja u kojem bi posjetioци svetišta mogli kupiti nekakav zavjetni predmet.³⁴³ Ovo sasvim sigurno vrijedi i za Diomedovo svetište na Palagruži, kod kojeg je jedina moguća opcija da su moreplovci donosili zavjetne darove kupljene u udaljenim lukama ili ostavljali svoje osobne stvari.

Ulomci keramike pronađeni na oba lokaliteta ne predstavljaju posebno posude rađeno u obredne svrhe, već se radi o oblicima keramike koja je široko rasprostranjena na prostoru istočnoga Jadrana. Analizom je utvrđeno da najveći dio potječe iz radionica sjeverne i srednje Dalmacije, čiji su se centri vjerojatno nalazili u Visu, Starom Gradu na Hvaru, Trogiru, Resniku i Zadru.³⁴⁴ Posude koje se pripisuju importu vezane su uz zapadnu obalu Jadrana te današnju Albaniju, a tek rijetki primjerci potječu iz Male Azije.³⁴⁵ S druge pak strane, novac potječe iz svih dijelova Sredozemlja, a najveći dio pripada prostoru današnje zapadne Grčke, Italije i sjeverne Afrike.³⁴⁶

Lucijana Šešelj zaključuje kako je „*kombinacijom navedenih podataka moguće reći da su pomorci donosili zavjetne darove sa svojih putovanja, a da su pribor potreban za vršenje obreda uglavnom kupovali u lukama pristajanja ili ga donosili s broda, s jasnom namjernom posjeta Diomedovom svetištu.*“³⁴⁷

10.5. Zašto su Palagruža i rt Ploča posvećeni Diomedu?

³⁴¹Ibid.

³⁴²Ibid.

³⁴³Ibid., str. 635.

³⁴⁴Ibid.

³⁴⁵Ibid.

³⁴⁶Ibid.

³⁴⁷Ibid., str. 636.

Nakon što smo prikazali kako je mogao izgledati ritual prinošenja žrtve Diomedu te razjasnili tko su bili ljudi koji su ih prinosili, odakle su bili i gdje su nabavljali zavjetne darove, ostalo nam je pokušati odgovoriti na još jedno pitanje – zašto su upravo Vela Palagruža i rt Ploča odabrani kao mjesta na kojima će biti Diomedova svetišta?

Kao što smo na početku rada iz antičkih izvora saznali, Diomed je svoj kraj dočekaao na Jadranu te je njegova veza s njime neosporna. Nadalje, zahvaljujući brojnim nalazima keramike nesumnjivo je potvrđeno postojanje plovidbene rute koja je povezivala sjeverni i južni Jadran, a na kojoj je otok Palagruža bio važna postaja. *„Nesumnjivo se radi o zapadnoj jadranskoj ruti, koja je vjerojatno vodila od Otrantskih vrata, duž apulske obale, preko Palagruže, prema emporijima u delti rijeke Po. Istraživanja u Spini i Adriji jasno pokazuju izrazito veliki porast antičkog materijala u ovom razdoblju. Arheološki nalazi upućuju na Atenu, te ne treba sumnjati da je upravo ona bila inicijator ovog prodora na sjeverni Jadran.“*³⁴⁸ Izvori nam zatim spominju i druga dva Diomedova svetišta: na ušću Timava, poznato samo kod Strabona, te ono na rtu Ploča. Upravo je potonje *„vezano uz istočnojadransku rutu i nesumnjivo projekt jadranskih Grka, angažiranih u trgovini na području sjeverne Dalmacije, Kvarnera, Istre i Tršćanskog zaljeva.“*³⁴⁹ Iz navedenog je razvidno kako su svetišta osnivana duž plovnih puteva te na glavnim navigacijskim točkama. Također, sve ih karakteriziraju slične osobine. Tako je Palagruža služila kao orijentir i zaklon od bure, a rt Ploča, zloglasan po vremenskim prilikama, predstavljao je odličnu referentnu točku vidljivu s velike udaljenosti.³⁵⁰ Prisjetimo li se ovdje ranije citiranih antičkih izvora o tome kako je Diomed prilikom osnivanja grada Etrije učinio da za nevremena nastane vedrina te umirio jake vjetrove koji su puhali u Motoni uočit ćemo da je *„Diomed bio povezan s vjetrovima, a posebno s olujnim vjetrovima na moru i sposobnošću da ih smiri. S obzirom da je percepcija antičkog svijeta o Jadranu bila da je to divlje i vrlo opasno more upravo zbog vjetrova“* ne čudi što je *„popularnost Diomedova kulta među grčkim pomorcima u Jadranu“* bila tako velika te što su na Palagruži i rtu Ploča podigli svetište posvećeno upravo njemu.³⁵¹

³⁴⁸Ibid., str. 640.

³⁴⁹Ibid., str. 641.

³⁵⁰Ibid.

³⁵¹Ibid., str. 642.

11. Diomed i drugi antički heroji u nastavi grčkoga jezika

Nastava jezika u školama, posebice grčkoga i latinskoga, danas je poprilično suhoparna i jednolična. Gotovo sva se pažnja posvećuje morfologiji, sintaksi i vokabularu uz povremeno bavljenje književnošću, mahom u trećem i četvrtom razredu gimnazije, dok se ostali civilizacijski sadržaji obrađuju rijetko, tek usputno. Tako su povijest, umjetnost, kultura i sve ostalo što je odlikovalo antičku Grčku raštrkani kroz više predmeta koji najčešće ne prate jedni druge tako da je učenicima teško sve sadržaje povezati i sistematizirati. Iako je neosporno da su gramatika i vokabular ključni za (u)poznavanje grčkoga (i svakog drugog jezika), oni većini djece predstavljaju najveću muku i zapravo najnezanimljiviji sadržaj. Tako mnogi učenici uz grčki jezik povezuju tek suhoparno učenje raznih nastavaka i gramatičkih oblika te nepovezano „biflanje“ velike količine riječi. Smatramo kako je to velika šteta jer nastava grčkoga jezika može biti mnogo više.

Sami su Grci svoj jezik, povijest i kulturu učili slušajući priče i mitove o slavnim djelima junaka. A kako bolje zainteresirati i pridobiti učenikovu pažnju nego koristeći istu metodu? Ta upravo su grčki mitovi razlog zbog kojih je većina ljudi očarana antičkom Grčkom, zbog čega su mnogi zanesenjaci tražili zidine drevne Prijamove Troje, zbog čega je Arthur Evans otkrio raskošnu palaču Knosa, a Heinrich Schliemann kiklopske zidine Atrejeve Mikene. Na kraju, nismo li i mi postali profesori grčkoga jezika zaneseni upravo tim istim pričama?!

Svjesni smo kako je teško unutar tri školska sata tjedno naći mjesta za bavljenje mitovima i drugim civilizacijskim sadržajima, no sigurni smo kako će oni potaknuti učenike i motivirati ih na učenje te im olakšati i na neki način objasniti zašto je važno (na)učiti i manje zanimljive sadržaje kao što su gramatika i vokabular. Smatramo kako je tema poput ove – heroj Diomed – idealna. Iako je on danas gotovo zanemaren i zaboravljen lik grčke mitologije, njegova veza s brojnim slavnim junacima Trojanskoga rata poput Ahileja i Odiseja čini ga vrlo zanimljivim. Naime, dok priču o Ahileju i Odiseju vjerojatno znaju svi, priču o Diomedu, njegovom burnom životu, mnogim junačkim djelima i kasnijem putovanju malo tko poznaje.

Također, učenike može posebno privući činjenica da je nakon pada Troje Diomed zaplovio Jadranom, boravio na njemu i umro na jednom od naših otoka. Tako ga, na neki način, mogu smatrati „svojim“, može im biti blizak. S druge strane, arheološka pozadina cijele ove priče poput zanimljivosti vezanih uz otkriće njegovih svetišta kao i potrage za otokom na kojem je, prema mitu, umro sasvim sigurno djelovat će vrlo poticajno i pobuditi kod učenika brojna pitanja i nagnati ih da možda jednoga dana sami pokušaju pronaći odgovor na neka od njih.

Na kraju, ovakva tema pokazat će učenicima važnost antičkih izvora kao vrela mnogih vrijednih informacija čak i danas, u vrijeme sveopće prisutnosti računala i interneta. Također, kratak posjet antičkom odjelu nekog arheološkog ili gradskog muzeja te kontakt s artefaktima pokazat će im vrijednost kulturne baštine njihove zemlje te im ukazati na važnost njezina očuvanja s nadom da će učenici naučeno u učionici primijeniti u svakodnevnom životu. Sigurni smo kako će to dodatno obogatiti nastavu, učiniti ju zanimljivom za učenike te ih na kraju motivirati na pažljivije praćenje i učenje grčkoga jezika te im pokazati svu ljepotu i bogatstvo te slavne civilizacije.

12. Zaključak

Želja nam je bila ovim radom obraditi priču o heroju Diomedu te koristeći se antičkim izvorima prikupiti što više podataka o njegovu životu, dijelima, lutanjima te smrti i apoteozi. Također, željeli smo na jednom mjestu sakupiti sve izvore koji govore o Diomedu te ih sistematizirati i poredati kronološki u odnosu na tijek Diomedova života. Nastojali smo navesti sve relevantne činjenice i iznijeti sva cijenjena mišljenja vezana uz razne aspekte Diomedova lika. Proučavajući arheološke nalaze i dosad provedena istraživanja učinjena na području Republike Hrvatske željeli smo sve podatke prikupljene u njima okupiti na jednome mjestu te ih sistematizirati s obzirom na to da je većina trenutno razlomljena na brojne manje članke i ulomke u raznim stručnim časopisima i knjigama. Nadamo se kako smo u tome uspjeli.

Proučavajući izvore doznali smo da je Diomed bio sin etolskoga kralja Tideja i Deifile, Adrastove kćeri. Nakon što mu je otac, jedan od sedmorice pod Tebom, ubijen, Diomed, kao jedan od Epigona, kreće pod Tebu osvetiti očevu smrt. Narednih godina Diomed se junački borio pod Tebom te brusio svoje vojničke vještine da bi na kraju Epigoni pobijedili. Po povratku iz rata Diomed, nakon Adrastove smrti, dolazi na prijestolje Arga i ženi se Adrastovom unukom Egijalijom te postaje jedan od najmoćnijih vladara Grčke. Ipak, miran obiteljski život nije dugo potrajao. Nakon što je Paris oteo lijepu Helenu i odveo je u Troju, Diomed vezan zakletvom na poziv Agamemnona i Menelaja odlazi u Aulidu gdje se okupljaju svi Helenini prosci te odatle kreće na put prema Troji. U narednim se godinama Trojanskoga rata Diomed istakao svojom vještinom, snagom i lukavošću, a smatran je najboljim grčkim ratnikom nakon Ahileja. Poslije pada Troje i progonstva iz Arga, Diomed kreće put talijanske obale. Ondje, prema različitim izvorima, putujući od mjesta do mjesta širi grčku kulturu te osniva brojne gradove. Umire na jednom od jadranskih otoka – moguće Palagruži, a nakon njegove smrti nastaju brojni mitovi i legende vezani uz njegov herojski život pa tako i priča o apoteozi zbog čega počinje biti slavljen kao bog te mu se diljem jadranske obale osnivaju svetišta od kojih su na teritoriju Republike Hrvatske nizom arheoloških istraživanja potvrđena dva – Palagruža i rt Ploča.

Na kraju, nadamo se kako smo čitateljima uspjeli približiti Diomedov lik i pokazati im barem dio njegove veličine i važnosti. Također, nadamo se kako smo u njima uspjeli probuditi znatiželju i potaknuli ih da se više zanimaju za antičku povijest, ali i povijest svoje zemlje budući da je jedna, kako smo ovim radom nastojali pokazati, neraskidivo povezana s drugom.

Zaključno, činjenica da mnoga pitanja oko života i smrti ovoga heroja do danas ostaju neodgovorena može poslužiti kao poticaj mašti i tragačkom duhu nekih budućih istraživača koji će krenuti u potragu za Diomedom ili kojim drugim junakom grčke klasične starine.

13. Popis izvora

Antigon iz Karista, *Čudnovate priče* (Ἱστοριῶν παραδόξων συναγωγή)

Antonin Liberal, *Zbirka preobrazbi* (Μεταμορφώσεων Συναγωγή)

Apijan, *Rimska povijest* (Ῥωμαϊκά)

Pseudo-Apolodor, *Biblioteka* (Βιβλιοθήκη)

Aristotel, *O neobičnim vijestima* (Περὶ θαυμασίων ἀκουσμάτων)

Aurelije Augustin, *Božja država* (*De civitate Dei*) (<http://www.thelatinlibrary.com/august.html>, 21. svibnja 2013.)

Auzonije, *Epitafi* (*Epitaphia*) (http://archive.org/stream/deciausonius01ausouoft/deciausonius01ausouoft_djvu.txt, 21. svibnja 2013.)

Dictys Cretensis (<http://archive.org/details/dictyscretensis00gallgoog>, 21. svibnja 2013.)

Diodor Sicilski, *Biblioteka* (Βιβλιοθήκη) (<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0540>, 21. svibnja 2013.)

Dionizije Halikarnašanin, *Stara rimska povijest* (Ῥωμαϊκὴ Ἀρχαιολογία)

Dionizije Perijeget, *Vodič po svijetu* (Περιήγησις τῆς οἰκουμένης)

Eshil, *Sedmorica pod Tebom* (Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας)

Ethymologicum Magnum

Euripid, *Ifigenija u Aulidi* (Ἰφυγένεια ἐν Αὐλίδι)

Eustatije, *O izvučenom iz Homerove Ilijade i Odiseje* (Παρεκβολαὶ εἰς τὴν Ὅμηρου Ἰλιάδα καὶ Ὀδύσσειαν)

Heraklid Pontski, *O državama* (Περὶ πολιτειῶν)

Higin, *Pripovijesti (Fabulae)* (<http://www.theoi.com/Text/HyginusFabulae1.html>, 21. svibnja 2013.)

Homer, *Ilijada* (Ἰλιάς)

Izidor Seviljski, *Etimologijeili Izvori* (*Ethymologicum sive origines*)

Gaj Julije Solin, *O čudima svijeta (De mirabilibus mundi)*

(<http://www.thelatinlibrary.com/solinus.html>, 21. svibnja 2013.)

Justin, *Epitome* (<http://www.thelatinlibrary.com/justin.html>, 21. svibnja 2013.)

Klaudije Elijan, *O prirodi životinja* (Περὶ ζώων ιδιότητος)

(<http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Aelian/home.html>, 21. svibnja 2013.)

Klaudije Ptolemej, *Geografska uputa* (Γεωγραφικὴ Ὑφήγησις)

Likofron, *Aleksandra* (Ἀλεξάνδρα)

Ἰλιάς μικρά, *Mala Ilijada*, fragment 1

Mauro Servije Honorat, *Izlaganje Bukolika, Georgika i Eneide* (*Expositio in Bucolicon et in libros Georgicon atque Aeneadum*)

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0053&redirect=true>, 21. svibnja 2013.)

Mimnermo, fragment 21

Ovidije, *Metamorfoze (Metamorphoseon libri)*

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0029>, 21. svibnja 2013.)

Pauzanija, *Opis Grčke* (Ἑλλάδος περιήγησις)

Pindar, *Nemejske ode* (Νεμεονῖκαι)

Plinije Stariji, *Prirodoslovlje (Naturalis Historiae)*

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0138>, 21. svibnja 2013.)

Plutarh, *Grčkapitanja* (Αἵτια Ἑλληνικά)

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3atext%3a2008.01.0213>, 21. svibnja 2013.)

Polijen Makedonac, *Ratne varke* (Στρατηγήματα)

Pomponije Mela, *Opis zemalja* (*Chorographia*)

(<http://www.thelatinlibrary.com/pomponius1.html>, 21. svibnja 2013.)

Prokopije iz Cezareje, *Povijest ratova* (Ὑπὲρ τῶν πολέμων λόγοι)

(http://www.documentacatholicaomnia.eu/30_20_0490-0575-Procopius_Caesariensis.html, 21. svibnja 2013.)

Pseudo-Skilaks, *Peljar* (Περὶ πλοῦς)

Silije Italik, *Punski rat* (*Punica*) (<http://archive.org/details/punicasi02siliuoft>, 21. svibnja 2013.)

Stefan Bizantinac, *Narodne znamenitosti* (Ἔθνικα)

Strabon, *Geografija* (Γεωγραφικά)

Teofrast iz Eresa, *O istraživanju biljaka* (Περὶ φυτῶν ἱστορίας)

Trifiodor, *Zauzeće Ilija* (Ἄλωσις Ἰλίου)

Vergilije, *Eneida* (*Aeneis*)

(<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text;jsessionid=57F6292715DD61A3AC0EB3FA4D412672?doc=Perseus%3atext%3a1999.02.0055>, 21. svibnja 2013.)

- Svi originalni tekstovi kod kojih nije naveden izvor preuzeti su putem CD ROM-a TLG-e (*Thesaurus Linguae Graecae*), digitalne biblioteke grčke književnosti izdanog 2000. godine od strane University of California, Irvine, U.S.A.

14. Popis literature

- Bilić Dujmušić, S., *Excavations at Cape Ploča near Šibenik, Croatia*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 123.-140.
- Bilić Dujmušić, S., *The Archaeological Excavations on Cape Ploča (Promunturium Diomedis)*, U: *Grčki utjecaj na istočnoj obali Jadrana*, Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog 24. do 26. rujna 1998. god. u Splitu, Split 2002., str. 485.-497.
- Blomdahl, A., Breife, B., Holmström, N., *Flight Identification of European Seabirds*, London 2003.
- Bonačić Mandinić, M., *The Coin Finds at Ploča Promontory*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 151.-161.
- Castiglioni, M. P., *The Cult of Diomedes in the Adriatic: Complementary Contributions from Literary Sources and Archaeology*, U: *Bridging the gaps: sources, methodology and approaches to religion in History*, Pisa 2008., str. 9.-28.
- Conti, N., *Mitologia*, Universidad de Murcia 1988.
- Čače, S., Šešelj, L., *Finds from the Diomedes' sanctuary on the cape Ploča: new contributions to the discussion about the hellenistic period on the east Adriatic*, U: *Illyrica antiqua*, Zagreb 2005., str. 163.-186.
- Čače, S., *Promunturium Diomedis (Plin. Nat. Hist. 3, 141)*, U: *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 35/22, Zadar 1997., str. 21.-44.
- D'Ercole, M. C., *Back from Troy: Diomedes and Other Heroes in the Ancient Mediterranean*, U: *Mediterranean Myths from Classical Antiquity to the Eighteenth Century*, Ljubljana 2006., str. 24.-34.
- Fletcher, K. F. B., *Vergil's Italian Diomedes*, U: *The American Journal of Philology*, vol. 127, 2, 2006., str. 219.-259.
- Forenbaher, S., Gaffney, V., Hayes, J., Kaiser, T., Kirigin, B., Leach, P., Vujnović, N., *Hvar-Vis-Palagruža 1992.-1993.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, Split 1994., str. 13.-52.
- Haig Gaisser, J., *Adaptation of Traditional Material in the Glaucus-Diomedes Episode*, U: *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, vol. 100, 1969., str. 165.-176.
- Harries, B., *'Strange Meeting': Diomedes and Glaucus in 'Iliad' 6*, U: *Greece & Rome*, 2nd Series, vol. 40, 2, 1993., str. 133.-146.

- Jenkins, C. K., *The Reinstatement of Myron – IV, Athena, Ares and Diomed*, U: *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, vol. 56, 324, 1930., str. 147.-154.
- Katičić, R., *Diomed na Jadranu*, U: *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, broj 27, Sarajevo 1975., str. 39.-78.
- Kirigin, B., *Palagruža: Diomedov otok ili uvod u početne veze Dalmacije s antičkim grčkim svijetom*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 106.-109.
- Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 367.-378.
- Kirigin, B., *The beginning of Promunturium Diomedis: preliminary pottery report*, U: *Hesperia, I Greci in Adriatico* 2, 18, Rim 2004., str. 141.-150.
- Kirigin, B., Johnson, A., Vučetić, M., Lušić, Z., *Palagruža – The Island of Diomedes – and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic*, U: *The Connecting Sea: Maritime interactions in Adriatic Prehistory*, Oxford 2009., str. 137.-155.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Skelac, G., *Palagruža 2003. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 28, Zagreb 2004., str.207.-220.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 249.-260.
- Kirigin, B., Katunarić, T., *Palagruža – crkva Sv. Mihovila, izvještaj sa zaštitnih iskopavanja 1996.*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 94, Split 2002., str. 297.-324.
- Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 43.-60.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., *Salamandrija*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb 2005., str. 383.-386.
- Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., Barbarić, V., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 421.-423.
- Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4, Zagreb 2007., str. 475.-477.
- Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., Popović, S., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 5, Zagreb 2008., str. 581.-583.
- Kirigin, B., Zec, A., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 6, Zagreb 2009., str. 616.-617.
- Krpan, M., *Srednjodalmatinska ornitofauna*, *Larus* 31-32, Zagreb 1980., str. 97-156.

Ljubić, Š., *Predaje Jadranske: Historičko-kritička istraživanja o obstanku Diomeda Ilirskoga*, U: *Književnik, časopis za jezik i poviest hrvatsku i srbsku*, opseg 3, Zagreb 1866., str. 496.-507.

Marohnić, J., *Diomedove ptice*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010.), str. 41.-61.

Miholjek, I., *Podmorje Palagruže*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 415.-416.

Miše, M., Šešelj, L., *The Late Hellenistic and Early Roman fine pottery from the sanctuaries of Diomedes in Dalmatia*, U: *Rei Cretariae Romanae Fautorum Acta*, 40, Bonn 2008, str. 113.-119.

Šešelj, L., *Bradavičasti kantharosi s helenističkog svetišta na rtu Ploča*, U: *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 97 (2004.), str. 381.-400.

Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010.

Šešelj, L., *Rt Ploča*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 110.-111.

Škiljan, D., *Leksikon antičkih autora*, Zagreb 1996.

Thompson, D. W., *The Birds of Diomede*, *Classical Review* 32, 5-6, Oxford 1918., str. 93.-96.

Zaninović, M., *Apsorus i Crexa na Jadranskom putu*, U: *Senjski zbornik* br. 32, 2005., str. 5.-24.

15. Popis slika

1. Diomed, rimska kopija Krezilove statue iz 430. g. pr. Kr., danas u Gliptoteci u Münchenu (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Diomedes_Glyptothek_Munich_304_n1.jpg, 28.8.2012.)
2. Tidej ubija Ismenu, detalj s korintske crno-figuralne amfore, 6. st. pr. Kr., danas u Louvreu (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Tydeus_Ismene_Louvre_E640.jpg, 28.8.2012.)
3. Diomed napada Eneju, detalj s atičkog crveno-figuralnog kratera Tyszkiewicz slikara, iz Kanina, oko 480. g. pr. Kr., danas u *Museum of fine arts* u Bostonu (http://blindscribblings.com/wp-content/uploads/2011/12/Trojan-War_Diomedes-Aeneas.jpg, 22. 5. 2013.)
4. Diomed i Glauk razmjenjuju oružje, atička crveno-figuralna pelika Hasselmannova slikara, iz Gele, oko 420. g. pr. Kr., dio kolekcije Nocera, danas u *Museo Regionale Archaeologico* u Geli (<http://www.mlahanas.de/Greeks/Mythology/Images/DiomedesGlaucusMARGela.jpg>, 22. 5. 2013.)
5. Diomed i Odisej hvataju špijuna Dolona, krater Dolonova slikara iz Lukanije, oko 380. g. pr. Kr., danas u *British Museumu* (http://farm3.staticflickr.com/2172/5707045219_8c73537b7e.jpg, 22. 5. 2013.)
6. Diomed i Odisej kradu konje kralja Reza, apulijska crveno-figuralna situla Likurgova slikara, oko 360. g. pr. Kr., danas u *Museo Nazionale Archaeologico* u Napulju (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Rhesos_MNA_Naples.jpg, 14.9.2012.)
7. Diomed i Odisej kradu Paladij, apulska crveno-figuralna oinochoa, iz Kalabrije, oko 350. g. pr. Kr., danas u Louvreu (http://en.wikipedia.org/wiki/File:Diomedes_Odysseus_Palladion_Louvre_K36.jpg, 14.9.2012.)
8. Slika s prikazom kaukala (*Calonectris diomedeia*), Ulisse Aldrovandi, početak 18. st., danas u Bibliotheca Universita di Bologna (Marohnić, J., *Diomed na Jadranu*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 103 (2010), str. 54.)
9. Palagruža, pogleda s mora (<http://www.yc-host.hr/upload/images/race/palagruza.jpg>, 11. 5. 2013.)
10. Vela Palagruža, satelitska snimka Sustava evidencije zemljišnih parcela Republike Hrvatske ARKOD (<http://www.arkod.hr/>, 11. 5. 2013.)
11. Arheološke iskopine na položaju Salamandrija, Palagruža (http://astrogeo.geoinfo.geof.hr/pelagosa/images/iskopine_1_large.jpg, 12. 5. 2013.)

12. Skica tlocrta Salamandrije s označenim mjestima iskopavanja i arhitektonskim ostacima (http://astrogeo.geoinfo.geof.hr/pelagosa/images/sl.%202%20Salamandrija%20-%20tlocrt%20%2706_large.jpg, 11. 5. 2013.)
13. Skica položaja Salamandrije na središnjem platou Vele Palagruže; izradili M. Ćorić i B. Kirigin (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 368., slika 2.)
14. Pogled sa zapada na □ U, V i Z-6,7 i 8 (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 370., slika 6.)
15. Prikaz istraženog dijela zidova „utvrde“ na platou Salamandrija (Kirigin, B., Katunarić, T., Skelac, G., *Palagruža 2003. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 28, Zagreb 2004., str. 211.)
16. Tlocrt arhitektonskih ostataka na platou Salamandrija (tamnija boja označava ostatke crkve Sv. Mihovila, a svijetlija ostatke kasnoantičke 'utvrde') (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 253.)
17. Plan istražene površine središnjeg platoa Vele Palagruže, Salamandrija (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., *Salamandrija*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb 2005., str. 384.)
18. Plan istražene površine središnjeg platoa Vele Palagruže, Salamandrija (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., Barbarić, V., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 422.)
19. Dio nalaza pronađenih 2006. g., Salamandrija (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., Barbarić, V., *Salamandrija (otok Palagruža)*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 3, Zagreb 2006., str. 423.)
20. Skica tlocrta Salamandrije s označenim mjestima iskopavanja, stanje 2008. godine (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 45., slika 2.)
21. Tablica s prikazom ukupnog broja ulomaka keramike nađenog u sloju 4050 na južnoj padini Salamandrije (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 47., tablica 1.)
22. Pogled na rt Ploča (http://www.sea-see.com/images/x1/6/20/Rt_Ploca2.jpg, 26. 5. 2013.)

23. Topografska situacija oko rta Ploča (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 13., karta 1.)
24. Položaj nalazišta na rtu Ploča (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 19., karta 3.)
25. Rt Ploča 1997. godine, skica lokaliteta (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 20., plan 1.)
26. Rt Ploča 1998. godine, skica lokaliteta (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 22., plan 2.)
27. Rt Ploča 1998. godine, crteži groba 1. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 25.)
28. Plan svetišta na rtu Ploča (crtež S. Bilić-Dujmušić i S. Čače) (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 628.)

16. Popis fotografija pokretnih nalaza

- N1. Ulomak keramičke posude s urezanim Diomedovim imenom, 5. st. pr. Kr. (Šešelj, L., *Rt Ploča*, U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Zagreb 2010., str. 111.)
- N2. Ulomak helenističke zdjele od sive gline nađen u □ A-19, SJ 9390 s natpisom u dva reda (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 53, slika 10./2)
- N3. Noga kiliksa s urezanim grčkim posvetnim natpisom, jedinim cjelovitim nađenim na Palagruži, datiranim u 500. g. pr. Kr (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 53, slika 10./1)
- N4. Ulomak crnog skifa s natpisom u četiri reda, datiran u 450.-425. g. pr. Kr (Kirigin, B., Miše, M., Barbarić, V., *Palagruža-Diomedov otok / Sažeti pregled arheoloških iskopavanja 2002.-2008. godine*, U: *Arheološka istraživanja na srednjem Jadranu: zbornik radova*, Split 2010., str. 53, slika 14./1)
- N5. Ulomak crnofiguralnog friza kupe s natpisom, datiran u kasno 6. st. pr. Kr (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 374., slika 11.)
- N6. Ulomci atičke crvenofiguralne kupe s natpisima, datirani u 520.-500. g. pr. Kr. (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 255., slika 6./3a i 3b)
- N7. Ulomak dna ručke s urezanim natpisom u dva polja, datiran u kasno arhaisko doba (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše, M., *Palagruža godine 2004. Preliminarni izvještaj s iskopavanja*, U: *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, 98, Split 2005., str. 255., slika 6./2)
- N8. Ulomak keramike s crnim premazom s urezanim natpisom, datirana u razdoblje od kasnog arhajskog do ranog klasičnog doba (Kirigin, B., Johnson, A., Vučetić, M., Lušić, Z., *Palagruža – The Island of Diomedes – and Notes on Ancient Greek Navigation in the Adriatic*, U: *The Connecting Sea: Maritime interactions in Adriatic Prehistory*, Oxford 2009., str.142., slika 3./5)

- N9. Ulomak keramičke konjske glave, 5./4. st. pr. Kr. (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 376., slika 12.)
- N10. Ulomak atenske crvenofiguralne keramike s prikazom sove (Kirigin, B., Katunarić, T., Miše M., *Salamandrija*, U: *Hrvatski arheološki godišnjak*, 2, Zagreb 2005., str. 385.)
- N11. Srebrni novac grada Neapolisa, otkriven u sloju 4050, □ Z-7 (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 376., slika 14.)
- N12. Gema s prikazom konja, pronađena u sloju 4050, □ V-7 (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 376., slika 12.)
- N13. Gema od staklene paste s prikazom konja koji se propinje na stražnje noge (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 376., slika 13.a)
- N14. Gema s prikazom kornukopija pronađena u sloju 4050, □ Z-7 (Kirigin, B., *Palagruža godine 2002. Preliminarni izvještaj s arheoloških iskopavanja*, U: *Opuscula archaeologica*, 27, Zagreb 2003., str. 376., slika 13.b)
- N15. Ulomak oboda skifa veličine 2,6 x 2,8 cm datiran u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim natpisom ΔΙ ΣΥΝ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 59.)
- N16. Posuda s blago izvijenim obodom izrađena od tvrde gline bez primjesa, datirana u 4./3. st. pr. Kr. s urezanim natpisom TPITOΣ ΔΙΟΜ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 60.)
- N17. Ulomak patere datirane u 2./1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜΕΔ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 86.)
- N18. Ulomci oboda zdjele datirani u 3./2. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΙΔ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 93.)
- N19. Ulomak oboda čaše ili male zdjelice datiran u 3.-1. st. pr. Kr. s urezanim grafitom ΔΙΟΜ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 100.)

- N20. Ulomak poluloptaste duboke zdjele izrađene od tvrde gline s urezanim posvetnim natpisom ΔΙΟΜΗΔΙ ΔΩΡΟΝ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 112.)
- N21. Ulomak crnopremazane posude izrađene od tvrde gline s urezanim grafitom (ΣΥ)ΝΝΑΥΤΑ(Ι). (Čače, S., Šešelj, L., *Finds from the Diomedes' sanctuary on the cape Ploča: new contributions to the discussion about the hellenistic period on the east Adriatic*, U: *Illyrica antiqua*, Zagreb 2005., str. 185., slika 50.)
- N22. Ulomak crnopremazane keramike s urezanim grafitom ΚΑΙ ΟΙ (ΣΥ)ΝΝΑΥΤΑΙ. (Čače, S., Šešelj, L., *Finds from the Diomedes' sanctuary on the cape Ploča: new contributions to the discussion about the hellenistic period on the east Adriatic*, U: *Illyrica antiqua*, Zagreb 2005., str. 185., slika 48.)
- N23. Gema s prikazom konja (Čače, S., Šešelj, L., *Finds from the Diomedes' sanctuary on the cape Ploča: new contributions to the discussion about the hellenistic period on the east Adriatic*, U: *Illyrica antiqua*, Zagreb 2005., str. 182., slika 30.)
- N24. Brončani novac grada Isse iz druge polovice 3. st. pr. Kr. s prikazom glave Atene na aversu i jelena na reversu te legende ΣΙ. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 317.)
- N25. Brončani novac grada Apolonije iz 200. do 80. g. pr. Kr. s prikazom glave Artemide na aversu i tripoda unutar vijenca na reversu te legende ΑΠΟ(ΛΛΩ)-ΝΙ(ΑΤΑΝ). (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 317.)
- N26. Brončani novac grada Korkire iz 300. do 229. g. pr. Kr. s prikazom glave Dione s velom na aversu i prove broda na reversu. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 318.)
- N27. Brončani novac grada Arga iz 3. st. pr. Kr. s prikazom vučje glave na aversu te kacige, tobolca i vučje glave na reversu. (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 320.)
- N28. Brončani novac Cipra s kraja 2. i početka 1. st. pr. Kr. s prikazom glave Zeusa Amona na aversu i Izidina ukrasa za glavu na reversu te legende ΠΤΟΛ(ΕΜ ΒΑΣΙΛΑ). (Šešelj, L., *Promunturium Diomedis: Svetište na rtu Ploča i jadranska pomorska trgovina u helenističkom razdoblju*, Zadar 2010., str. 321.)

